

THE MERIC JOURNAL

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi

ISSN NO: 2587- 2206, Cilt 3, Sayı 8, Aralık 2019
EDİRNE

ISSN: 2587-2206 (Online)

International Journal

Publication Details for “The Meric Journal”

Aims & Scope: The Meric Journal is the official journal of “Stratejik, Sosyal ve Kültürel Araştırma Derneği” (Association For Strategic Social And Cultural Research). Publication type is the academic journal. The principal purpose of the journal is to publish scholarly work in the social sciences defined in the classical sense, that is in the social sciences, the humanities, and the natural sciences (education, communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, musicology, fine arts, sociology, archaeology, economics, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law, public administration). The journal serves as a publication medium for the solution of problems in the field of social sciences.

Publisher information:

Stratejik, Sosyal ve Kültürel Araştırma Derneği, (Association For Strategic Social And Cultural Research). Saraçlar Street. No:23/3, Edirne/Turkey
E-mail: editor@mericjournal.com

Bibliographic records: 07/2017 to present

Publication type: Academic Journal

Subjects: Social sciences include: Education, communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, musicology, fine arts, sociology, archaeology, economics, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law, public administration.

Description: Serves as a publication medium for the solution of problems in the field of social sciences.

Frequency: Three times a year

Peer Reviewed: Yes

Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER, Trakya University, TURKEY
email: editor@mericjournal.com

Editorial Board- Yayın Kurulu

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER
Prof. Dr. Ayhan AYTAC
Prof. Dr. Mümün TAHİR
Prof.Dr. Ergeni VELEV
Prof. Dr. Nurcan METİN
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ
Prof. Dr. Özlem ÖZKIVRAK
Prof. Dr. Numan ORUC
Prof. Dr. Fehim HUSKOVIÇ
Assoc. Prof. Dr. Süleyman Gökhan GÜNAY
Assoc. Prof. Dr. Muamer HODZIC
Assoc. Prof. Dr. Kiriakos AMOUTZAS
Dr. Amina Siljak JESENKOVIC

Founding Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER, Trakya University, TURKEY

Reviewers

Prof. Dr. Mümün TAHİR
Sofia University Of Library Studies And Information Technologies

Asist. Prof. Dr. Rıfat GÜRGENDERELİ
Trakya University, TURKEY.

Prof. Dr. Engin BEKSAÇ
Trakya University, TURKEY.

Asist. Prof. Dr. Özkan ERTUĞRUL
Trakya University, TURKEY.

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER
Trakya University, TURKEY.

Asist. Prof. Dr. Emre AYKOÇ
Trakya University, TURKEY.

Prof. Dr. Ayhan AYTAÇ
Trakya University, TURKEY.

Dr. Nilgün KÖKSALAN
Trakya University, TURKEY.

Prof. Dr. Engin BEKSAÇ
Trakya University, TURKEY.

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER
Trakya University, TURKEY.

Asist. Prof. Dr. Ramazan ÇELİK
Trakya University, TURKEY.

Dr. Zühal DEMİR
Trakya University, TURKEY.

Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER
Trakya University, TURKEY.

Assoc. Prof. Dr. Nurten ÇETİN
Trakya University, TURKEY.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Abdurrahman DEVECİ

Türkmen Kültüründe Dede Korkut / 211- 230

(Dede Korkut in Turkmen Culture)

Selim Hakan AKINCI

Edirne Çevresinde Bulunan Mil Taşları ve Süloğlu'daki Roma Mil Taşı / 231-238

(Milestones Around Edirne and Roman Milestones in Süloğlu)

Murat DERİN

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları ve Prespa Anlaşması / 239-260

(Name Discussions in North Macedonia and Prespa Agreement)

Nur KESKİN

Sosyal Dışlanmanın Avrupa Sosyal Şartı İçerisindeki Yeri ve Önemi / 261- 275

(Place and Importance in European External Charter)

Özkan ERTUĞRUL

Mimarlık Tarihi İçinde İstanbul Su Mimarisinin Durumu –I- / 276- 325

(Status of Byzantine Water Architecture in Architectural History –I-)

Yayına Geliş Tarihi: 31/10/2019
Yayına Kabul Tarihi: 30/12/2019
Online Yayın Tarihi: 30/12/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 8, Yıl: 2019, Sayfa:211-230
ISSN: 2587-2206

TÜRKMEN KÜLTÜRÜNDE DEDE KORKUT

Abdurrahman DEVECİ¹

Özet

Türk dünyasının büyük bilgesi ve destan yazarı Dede Korkut, Türkmenlerin arasında da öneme sahiptir. Türkmenistan'da Dede Korkut üzerindeki ilk araştırmalar, Çarlık döneminde Rus araştırmacıları tarafından yapılmıştır. Türkmen alimleri arasında ise Dede Korkut üzerine ilk çalışmaları yapan Ahmet Ahundov Gürgenlidir. Sovyetler döneminde, Dede Korkut destanları ve onun üzerinde yapılan bilimsel çalışmaların yayımlanması yasaklanmıştır, bunun gerekçesi Dede Korkut destanlarının Türkmenlerin milli duygularını uyandırmasıdır. Hatta Dede Korkut eserleri üzerine inceleme yapan Meti Kösayev gibi Türkmen bilim adamları, birkaç sene hapis yatırılmıştır.

Türkmenistan'ın bağımsızlığından sonra Dede Korkut ve onun destanları büyük öneme sahip olmuştur. Bağımsızlıktan sonra Dede Korkut, Türkmenlerin milli şahsiyetlerinin biri olarak biliniyor. Parklara ve müzelere Dede Korkut'un heykelleri konuluyor. Türkmen milli parasında Dede Korkut resimleri yer alıyor. Ayrıca Dede Korkut'un Deli Domrul ve Tepe Göz gibi eserleri Türkmen tiyatro sahnesinde canlandırılıyor.

Dede Korkut'un Türkmenistan'da önem kazanması ve eserlerinin yayımlanması, güneyde İran sınırları içinde, Türkmensahra bölgesinde yaşayan Türkmenler arasında, derin etki bırakıyor ve Türkmenistan'dan gelen kitaplar, alfabe değişikliği yapılarak, Arap alfabesiyle, İran Türkmenleri arasında da yayımlanmaya başlıyor.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut, Türkmenistan, Türkmen Kültürü

---

¹ Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Doç. Dr., rahmandevce@gmail.com.

DEDE KORKUT IN TURKMEN CULTURE

Abstract

Dede Korkut, the great sage and epic writer of the Turkish world, has a great importance among Turkmens. The first researches on Dede Korkut in Turkmenistan were conducted by Russian researchers during the Tsarist period. However, Ahmed Ahundov Gurgenzi who made his first studies among Dede Korkut among the Turkmen scholars. During the Soviet period, Dede Korkut epics and the publication of scientific studies on it were forbidden, and his reason was that the Dede Korkut epics awakened the Turkmens' national feelings.

Even Turkmen scientists such as Meti Kösayev, who studied the works of Dede Korkut, were imprisoned for several years.

After the independence of Turkmenistan, Dede Korkut and his works became of great importance. After independence, Dede Korkut was known as one of the national figures of Turkmen. Statues of Dede Korkut were put in parks and museums. The pictures of Dede Korkut took place in the Turkmen national money. In addition, Dede Korkut's works such as Deli Domrul and Tepe Göz have been revived on the Turkmen theater stage.

The importance of Dede Korkut in Turkmenistan and the publication of his works left a profound impact among Turkmens living in the Turkmensahra region in the south of Iran and The books from Turkmenistan began to be published among the Iranian Turkmens with the Arabic alphabet by changing the alphabet.

Keywords: *Dede Korkut, Turkmenistan, Turkmens Culture*

Giriş

Türk dünyasının büyük destancı ve bilgisi Dede Korkut'un eserlerinden şimdiye kadar el yazmalı olan iki nüsha kaldığı, onlardan birinin 12 boydan ibaret olup Alman Dresten müzesinde, diğerinin 6 boydan ibaret olup Vatikan müzesinde (Pehlivan, 2015:147) saklandığı bilinmektedir. Ancak içinde bulunduğumuz bu sene, yeni bir nüshanın bulunduğu haberi Türk dünyasını sevindirdi. Yeni nüsha, giriş gibi bir kısa bölümden ve de "Salur Kazanın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" adlı bir boydan oluşur.

Yeni nüshanın memleketim Türkmensahra- İran'da (Türkmensahra hakkında fazla bilgi için bkz: Deveci, 2009: 51-60) ikamet eden Velimuhammet Hoca tarafından bulunması ve şahsımla temasa geçip bilgi vermesi, içinde bulunduğumuz sene, bu haberi medya vasıtasıyla Türkiye'de yayınlamama

sebepler olmuştur. Haberi, ilk kez sosyal medyada paylaşmışım, birçok tartışma ve sorulara yol açmıştı. O sorulara cevap vermek amacıyla, Velimuhmet Hoca ile bir mülakat yaparak Gerçek Hayat Dergisi'nin 975. sayısında o mülakatı yayımladım. Türkmen kültüründe Dede Korkut'u tanıtmaya fikri de oradan başlayıp, bugün bir makale şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu makalede, Türkmenlerin arasındaki Dede Korkut çalışmaları Çarlık döneminden başlayarak ele alınmaktadır. Dede Korkut'un Türkmen halkının arasındaki yeri, Dede Korkut hakkındaki Türkmen halk inançları, Dede Korkut destanlarının Türkmen heykel, resim ve tiyatro gibi sanatlarında yer alması incelenmektedir. Makalenin sonunda Dede Korkut'un üçüncü nüshasının bulunmasından ve o nüshanın birbirine yakın zamanlarda üç araştırmacı tarafından üç ayrı kitap olarak yayımlanmasından bahsedilir.

1. DEDE KORKUT TARİHÇİLERİN GÖZÜNDEN VE HALK İNANCINDA

1.1. Dede Korkut Tarihçiler Gözünden

Bu konuda Türkmenistan'ın ünlü araştırmacısı Meti Kösayev, yazdığı bir makalede değerli bilgiler vermiştir. Meti Kösayev'in yazdığına göre Doğu araştırmacıları ve yazarları, Dede Korkut adlı bir insanın yaşamış olduğuna dair inandırıcı bilgiler veriyorlar. 15. yüzyıl bir tarihçisi Hz. Peygamberin yaşadığı zamana yakın bir tarihte, Oğuzların (Türkmenlerin) arasında Dede Korkut (Korkut Ata) adlı bir adam ortaya çıkıp, Oğuzların dilinde bir kitap yazmıştır. O kitabın adı "Kitab-ı Dede Korkut" diye bilgi vermiştir (Kösayev, 2015: 3).

Ayrıca Doğu'nun ünlü tarihçisi Reşidettin Teyyip (14. yüzyıl), Alişir Nevabelli (1441-1501), belli Türkmen tarihçisi Salur Baba Kulalioğlu (16. yüzyıl) ve ünlü tarihçi Abulgazi Bahadır Han (17. yüzyıl), Oğuzların Bayat boyundan Kara Hoca denen bir şahsın, Korkut Ata adlı oğlu olduğunu yazmışlardır (Kösayev, 2015: 3).

Meti Kösayev bu makalenin devamında, Salur Baba Kulalioğlu'nun yazdığı tarihi kitabının "Oğuz ve Evlat ve Etba ve baki Etrak" adlı bölümünden bir aktarma yapıyor:

“ Kara Hoca Oğlu Korkut, çok akıllı, bilgili ve kerametli bir kişiymiş. Onun devrinde Inal Sirmavkoy hanlık yapmış. Bu söylenceyi anlatana göre, Korkut Ata 190 sene yaşamış. Çok değerli sözleri ve kerametleri olmuş.” (Kösäyev, 2015: 4).

Yabancı arkeolog araştırmacı P. Lorh, Türkmenistan’da geçirdiği arkeolojik araştırmaları sürecinde, Sir Deryanın kenarında Cankent ilçesinin yakınında Dede Korkut’un mezarına rastladığını haber veriyor. Onun devamında Sovyetler İlimler Akademisi’nin Muhabir Üyesi, A. Y. Yakubski, Oğuz Türkmenlerinin Ortaçağ’da yaşadığı yerleri olan Kazalinsk (Kazali) ile Kızıl Orda aralığında Dede Korkut mezarının olduğunu yazıyor (Kösayev,2015: 4).

1.2.Dede Korkut Türkmen Halk İnançında

Türkmenlerin arasında olmayacak bir iş yapılmak istendiğinde, “Korkutun kabrini kazmak” derler (Goli, 2005: 4)

Bu deyim Dede Korkut’un kabrinin kazılmasının kolay olmadığını gösteriyor. Sonuçta Dede Korkut’un uzun süre yaşadığını anlatıyor.

Türkistan’dan bir rivayete göre, Dede Korkut bir yere gittiğinde, birinin kabrinin kazılmakta olduğunu görüyor. “Bu kimin kabri?” diye sorduğunda, “Dede Korkut adlı bir er kişi kendi kabrini izliyor, bu ona aittir.” diye cevap geliyor. Dede Korkut, korkup oradan kaçıyor. Ancak nereye giderse gitsin aynı sahneyle karşılaşılıyor. Nihayet 300 yaşındayken o kabirlerin birine yerleştiriliyor. Rivayetlere göre o kabir şimdi Kazakistan’ın “Novo-Kazalinsk” ve “Kızıl Orda”nın aralığında bulunmaktadır (Goli, 2005: 5).

2. KORKUT DAĞI VE ÇARDAĞLI ÇANDIBİL

Türkmenistan toprağının uzantısı olan, Türkmensahra-İran’ın batısında ve Horasan’ın doğusunda, Korkut adında bir dağ bulunmaktadır. Bu dağ İran’da Gorhud Dağı adıyla bilinmektedir. Bir ucu Türkmensahra’da diğer ucu Horasan’da olan bu dağın en yüksek noktasının deniz yüzeyinden 2679 metre irtifası bulunmaktadır (<http://baydaq.com>, 15.07.2019).

İlginç tarafı da şudur ki, o dağın çevresindeki kırsal “Çandibil Çardağı” adıyla bilinir. Yani bu dağ ve çevresi tam olarak Türk destanlarındaki isimleri yaşatmaktadır.

Ayrıca İspakho köyünün yanında, eski bir kabristan olan tepenin üzerinde bir eski ateşkede bulunur ki İran’da Spaho adıyla bilinir, İranlılar bu ateşkedeyi Sasanlı devletine ait bir mabet olarak Yunesco’da kaydettirilmiştir (<http://www.earthwatchers.org>, 15.07.2019)

Yerli insanların söylemesine göre eskiden insanlar, özellikle de o dağın arkasında yaşayan Bayat boyu Türkmenleri, o ateşkedeyi çok ziyaret ederlermiş. Burada Dede Korkut’un kendisinin de Bayat boyundan olduğunu hatırlatmak gerekir. Yerli insanların söyleşine göre, Dede Korkut bu dağda gezmiş ve o ateşkedeyi ziyaret etmiş, bu yüzden o dağa Korkut adı verilmiştir.

Resim 1. İran Horasanı’nda Korkut Dağı

Türkmenistan'ın bağımsızlığından sonra, Dede Korkut, Türkmenlerin arasında bir milli-tarihi şahsiyet olarak önemli yere sahip oldu. Türkmenler Dede Korkut'a bir Türkmen bilgisi, bahşısı ve destancısı olarak bakarlar. Oğuzhan, Göroğlu (Köroğlu) ve Dede Korkut gibi şahsiyetler Türkmenlerin büyük liderleri, kahramanları ve yol göstericileri olarak bilinmektedirler.

Dede Korkut'un ismi caddelere verilmekte, heykeli parklarda yapılmakta, destanları oyun olarak sahneye getirilmektedir. Deli Domrul ve Tepe Göz gibi Dede Korkut eserleri Türkmen tiyatro sahnelerinde oynanmaktadır.

Türkmen cumhurbaşkanları da Dede Korkut'a özel bir özen gösterir. Türkmenistan'ın ilk cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un Dede Korkut hakkında şöyle ifadeleri vardır:

Bizim halkımızın ruhi kaynaklarını, düşünce derinliğini, hayat anlayışını, yüksek insani kriterlere bütün kalbiyle bağlı olduğunu söyleyen "Gorkut Ata" destanı, Oğuzların ilk hem de tam nesilleri olarak gözüken Türkmenlerin tarihinde özel bir yere sahiptir (Türkmenistan İlimler Akademisi, 1999: 10).

Resim 4. Türkmenistan'ın ilk cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov

Türkmenistan'ın ikinci cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhammedov da, 2015 yılında, Türkmenistan İlimler Akademisi'nin Elyazmalar Enstitüsünün

Bilim Kurulu tarafından yayımlanan “Kitabi Dädem Korkut” adlı kitabına yazdığı ön sözünde, Dede Korkut’un dünya edebiyatında yer almasının 200. senesi münasebetiyle yayımlanan kitabı okurlara kutlayarak, Gorkut Atanın Türkmenler için neden büyük öneme sahip olduğunu anlatıyor (Türkmenistan İlimler Akademiyası, 2015: Önsöz)

4. Türkmenistan’da Dede Korkut Resmi Ve Heykeli

Türk Dünyasında Dede Korkut, genelde sarıklı ve cüppeli şekilde yapılmaktadır. Türkmenistan ressamı aynı özelliklerle göstermektedir. Bunun nedeni Dede Korkut’un bir düşünür ve bilge olmasından kaynaklanır. Ama eğer Dede Korkut’a bir ozan ve bahşi olarak bakmak istersek, ozanların giydiği milli telpekler (Kalpaklar) ve donlar (Kaftanlar)la resmedilmesi gerekmektedir.

4.1. Dede Korkut Resmi Kitap Kapaklarında

Resim 5. Kitap kapağında Dede Korkut Resmi

1999’da, Türkmenistan’da Mağarif Yayınevi tarafından, yayımlanan “Gorkut Ata” kitabının kapağında Dede Korkut Hızrı hatırlatan, beyaz sarık, beyaz sakal ve asa ile görülmektedir. Beyaz renk genelde barış, temizlik, arı ruh ve bahtiyarlığı temsil eder. Destanlarda asanın da özel bir yeri vardır, Hz. Musa’nın mucizeli bir asaya sahip olduğu gibi diğer tarihi ve destansı karakterlerin de ellerinde asaların bulunması güç ve talihi semboller.

Dede Korkut’un elbisesinin rengi değişik resimlerde farklılık gösterebilir. Bu konu ressamın zevkine bağlıdır.

4.2. Dede Korkut Resmi Türkmen Milli Parasında

Türkmenistan parasında, Oğuzhan, Köroğlu Dede Korkut gibi Türk tarihi şahsiyetlerin figürlerinin yer alması, halk arasında Türk kimliğinin oluşmasına büyük katkı sağlar. Türkmen parasındaki Dede Korkut, kitap kapaklarında olduğu gibi sarıklı, uzun sakallı ve bıyıklı gösterilir.

Resim 6. Türkmen Parasında Dede Korkut Figürü

Resim 7. Türkmen Parasında Dede Korkut Figürü

4.3. Aşgabat Parkı'nda Dede Korkut ve Diğer Türk Büyüklerinin Heykelleri

Aşgabat Parkı'nda, tarihi Türk şahsiyetlerin heykellerinin bir arada olması, ortamda destansı bir hava yaratmaktadır. Onların arasında Dede Korkut da kendi yerini almıştır. Burada da Dede Korkut sarıklı, uzun sakallı ve kalın

bıyıklı ve eli asalı görülür. Heykellerin iri yapılı ve güçlü hem de cüppeli yapılması, klasik kahramanlara layık bir şekilde olmuştur.

Resim 8. Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ın "Sekiz Ayak" Parkında Dede Korkut Heykeli, diğer Türk şahsiyetleriyle beraber.

5. Dede Korkut Eserleri Türkmenistan Tiyatrosunda

Türkmenistan'ın bağımsızlığından sonra, Türkmen Tiyatro sahnesinde, Türkmen tarihi ve tarihi şahsiyetleri büyük önem kazanmıştır. Bunların arasında Dede Korkut'un eserleri önemli bir paya sahiptir. Dede Korkut eserlerinden

Türkmen Kültüründe Dede Korkut The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
“Tepe Göz” ve “Deli Domrul” sahne oyunları, Türkmen tiyatrosunun daimi repertuarında yer almıştır.

Resim 9. Türkmenistan’ın Molla Nefes adlı tiyatrosu

Resim 10. Deli Domrul sahne oyununun yönetmeni Kakacan Aşirov

O iki sahne oyunun yönetmeni Türkmenistan’ın ünlü usta yönetmeni Kakacan Aşirov’dur.

Burada Kakacan Aşirov’un Türkmenistan’ın en büyük yönetmenlerinden olduğunu hatırlatmak gerekir. Sadece Türkmenistan içinde de değil, bu

yönetmen Sovyetler döneminde de, Rus tiyatro ustaları tarafından, Sovyetler tiyatrosunun geleceğinin umudu olarak tanımlanmıştır.

Kakacan Aşirov'un Deli Domrul'u, Rusya, İran, Türkiye gibi ülkelerin tiyatro sahnelerinde yer almıştır. 1992'de Taşkent'in Tiyatro Festivali'nde "Gran Pri" ödülünü kazanmış, 1995'te liderliğini Kakacan Aşirov'un yaptığı "Can Tiyatro Grubu" Deli Domrul sahne oyununu, Hafes Kültür Merkezi tiyatro salonu sahnesinde icra ettiğinde, Kakacan Aşirov'la tanışma şansım oldu, Kakacan ile kapsamlı bir mülakat yapıp, birçok soruları ortaya attım ve anlamlı cevaplar da aldım. O mülakatı 2 sene sonra Türkmensahra- İran'da Sahra gazetesinde yayımladım.

Deli Domrul'u hem Tahran hem de Aşgabat'ta izledim; ışık kullanımı, oyunculuk, kriz yaratmak, komik sahnelerle oyunu eğlenceli bir hale getirmek ve Türkmen folklorunu güçlü bir şekilde kullanmak açısından son derece başarılı bir oyundur. Rus tiyatro eleştirmeni Yuri Ribakov'a göre Türkmenistan'da tiyatro Deli Dumrul ile başlamıştır (Aşirov'un söylemesine göre bir Rus gazetesinde yazılmıştır)

Resim 11. Deli Domrul sahne oyunu, Deli Domrul'un babasından, onun yerine Azrail'e can vermesini istemesi ve ret edilmesi

Resim12. Deli Domrul sahne oyunu, Deli Domrul'un annesinden, onun yerine Azrail'e can vermesini istemesi ve ret edilmesi

Resim13. Deli Domrul Sahne Oyunu, Deli Dumrul'un eşinin onun yerine can vermeye hazır olduğunu söylemesi

6. ÇARLIK VE SOVYETLER DÖNEMİNDE DEDE KORKUT ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALAR

Çarlık döneminde Rus araştırmacıları, Orta Asya'nın kültürünü ve dilini öğrenmek için özel çaba harcamışlardır. Türkmenistan'ın edebiyatı üzerindeki ilk yazıları, A.N.Samoyloviç adlı bir Rus araştırmacı yazmıştır. İlginç tarafı Samoyloviç, Türkmen edebiyatının 8. yüzyılda, Kayı boyundan olan Dede Korkut ile başladığını ifade etmiştir (Nuraliyev, 1971: 32-33).

Ayrıca Rus Türkolog, “Stareşkiye Turkmenskiye Poeti” adlı 1906 tarihli yazısında Korkut Ata'yı Türkmen edebiyatının ilk temsilcilerinden biri olarak tanıtır (Nuraliyev,1971: 32-33).

Samoyloviç, adı geçen yazısında Dede Korkut destanlarının ve onun Türkmen kimliği üzerinde özellikle durmuştur. Sovyetler Türkmenistan'ında, Dede Korkut üzerindeki çalışmaların temelini Samoyloviç'in attığını söylemek yanlış bir sav değildir (Şahin: 2016, 102) .

Doğu araştırmacısı ünlü Rus akademisyen Bartold 1900. yılda, Dede Korkut'un 12 boyunu Rusçaya tercüme edip, Türkmencesiyle beraber bir kitap olarak yayımlamaya çalışmış, ancak, o zamanlarda öğrencilik dönemini geçiren Bartold, dört boydan fazlasını bastıramamıştır. Bartold'un genç olmasına rağmen, dakik tercümesiyle, Türkmen kültürünün özelliklerini doğru anlayıp yansıtabildiğini bellek gerekir (Kösayev, 2015: 4).

7. DEDE KORKUT HAKKINDA TÜRKMENLERİN YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

Dede Korkut ve Köroğlu hikâyeleri gibi eserler, ikinci dünya savaşında, Türkmenlerin kahramanlık duygularını uyandırması açısından önem kazanmıştır. O dönemde Sovyetler hükümeti Türkmenleri, gönüllü olarak savaş cephelerine göndermek için, kahramanlık destanlarına ihtiyaç duymuştur. Ancak sonraki dönemlerde devlet siyasetini değiştirip bu eserleri feodalizm ve burjuva kesimine ait eserler olarak tanımlamıştır.

Aslı Türkmensahra-İran Türkmeni olan ve siyasi sorunlardan dolayı Türkmenistan'a sığınan Ahmet Ahundov Gürgenli, Dede Korkut hakkında bir Türkmen olarak ilk makaleyi yazıp 1940. yılda Sovyet Edebiyatı Dergisi'nde

Türkmen Kültüründe Dede Korkut The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
yayımlamıştır (Garrıyev,1947: 16). 1942. yıl Meti Kösayev, Türkmenistan adlı gazetede, Dede Korkut destanlarının boylarını, süreli olarak yayınlamaya başlamıştır. Bunlar Türkmenler tarafından atılan ilk adımlardır.

Ancak Meti Kösayev, 1950'de, daha önce dergilerde ve gazetelerde yayımladığı Dede Korkut boylarını bir bağımsız kitap olarak basıma vermek istediğinde, büyük engel ile karşılaşılıyor. Kitabın basılmasına izin verilmiyor. Meti buna itiraz ettiğinde gericiğe ve feodalizme hizmet eden bir kişi olarak, yirmibeş sene hapse çarptırılıyor. Meti Köse üç sene hapis yattıktan sonra özgürlüğüne kavuşuyor. O kitabı 1972'de, K. Amangeldiyeva, Meti Köse adına yayınlıyor.

Bu kitapta aslında Dresden nüshasının 12 boyu yer almıştır. Ancak kitabın giriş kısmında Meti Köse Türkmenistan'daki 3 varyanttan da yararlandığını yazıyor.

Dede Korkut nüshaları Dresden ve Vatikan müzelerinde saklanmakta olsa da, o destanlar Türkmenlerin sözlü edebiyatında da hayatını sürdürmüştür. Bu yüzden de Türkmenistanlı araştırmacılar, Dresden nüshasından yararlanıp Dede Korkut kitabını yayınladıkları zaman, kendi yurdunda bulunan varyantlardan da yararlanıp, destanlara Türkmenistan'a özel kimlik kazandırmışlardır.

Türkmenistan'da bulunan, Dede Korkutun 3 Türkmen Varyantı şunlardır:

- 1- Çovdur Varyantı
- 2- Daşhovuz Varyantı
- 3- Marı Teke Varyantı

Dresden Nüshası'nın ilk basımını ele geçiren Meti Köse, Türkmenlerin arasındaki varyantları da kullanarak, 1945-1946 yıllarında on iki boyu Sovyet Edebiyatı dergisinde yayımlamıştır.

Söylemek gerekir ki Türkmenistan'da bulunan varyantlar, boyların dolu görünüşleri değildir. Boyların içindeki dallarla (Türkmençe: şahamçalar) ilgilidir.

1970 civarında Sovyetler döneminde bazı siyasi ve kültürel reformların uygulanması sonucunda, Dede Korkut gibi milli şahsiyetlerin eserleri üzerindeki baskıcı ve kısıtlayıcı rejim ortadan kalkmıştır.

1972’de Meti Kösayev’in “*Edebiyat Barada Sohbet*” adlı kitabında da Gorkut Ata ve destanlar hakkında bilgi verilmiş (Erdem, 1998: 69), daha sonra 1990’da kitap “*Gorkut Ata Gadımı Türkmen Eposı*” adıyla neşredilmiştir.

Ata Rahmanov, Annagurban Aşirov, Ata Annanurov ve Toylı Guzuçiyev gibi araştırmacılar, gazeteler ve dergilerde, Dede Korkut ve onun eseri hakkında makaleler yazmışlardır.

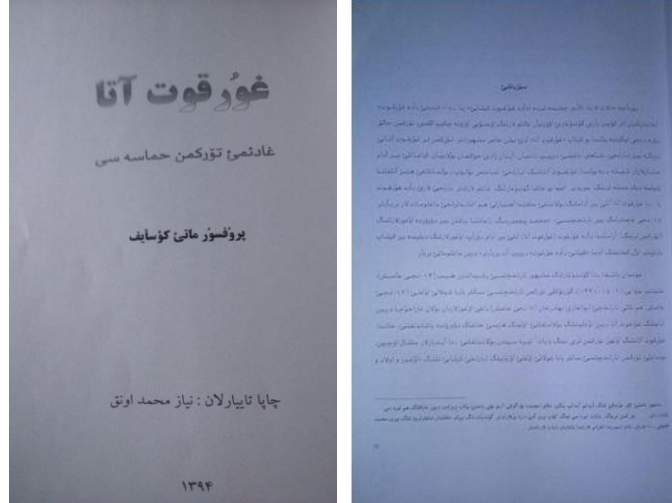
7.1. Türkmenistan’ın Bağımsızlığından Sonraki Dönemde Dede Korkut Nüsha Çalışmaları

Türkmenistan’ın bağımsızlığından sonra Oğuzhan, Dede Korkut, Köroğlu, Karacaoğlan ve tüm Türkmen klasik şairleri, devletin ve halkın milli gurur ve kıvancına dönmüştür.

Türkmen milli kimliğinin oluşmasında bu tarihi şahsiyetlerin büyük katkısı olmuştur, cumhurbaşkanları ve üst düzey makamlar, konuşmalarında Türkmen tarihi şahsiyetlere sahip çıkmanın önemini, defalarca vurgulamışlardır. Dede Korkut gibi şahsiyetler hakkında, gazete ve dergilerde birçok makale yazılmıştır. Dede Korkut kitabı bağımsızlıktan sonra birkaç kez devlet tarafından basılmıştır.

7.2. Türkmen Sahra- İran’da Dede Korkut Çalışmaları

Türkmenistan’da yayımlanan destanlar ve klasik edebi kitapların en önemlileri Türkmenistan ile ortak sınıra sahip olan Türkmensahra-İran’da da yayımlanır. Fakat Türkmensahra-İran’da Osmanlı dönemi gibi, Türkmençe yazılarda Arap alfabesi kullanıldığı için, o kitaplar Kiril veya Latin alfabesinden, Arap alfabesine çevrilip basılır. Örnek olarak 2015’te Nazmuhamet Ownuk tarafından yayımlanan “Gorkut Ata” kitabı, aslında Meti Kösayev’in çalışmasıdır.

Resim 14. Türkmensahra İnan'da yayımlanan Dede Korkut(Gorkut Ata) kitabı

8. DEDE KORKUT'UN ÜÇÜNCÜ NÜSHASININ TÜRKMENSAHRA-İRAN'DA BULUNMASI

2019. yıl, Türk dünyası, Dede Korkut'un üçüncü nüshasının bulunduğu haberini aldı. Ancak iki değişik kaynaktan, iki değişik kişinin bunu iddia etmesi, kafalara karışıklık getirmişti. Hâlbuki onu gerçek bulun kişi: Türkmensahralı koleksiyoncu Velimuhammet Hoca'ydı.

Bu haberi bir Türkmensahralı olarak sosyal medyada duyurmam, birçok tartışmaya ve sorulara yol açtı. Nitekim Velimuhammet Hoca ile bir mülakat yapıp Gerçek Hayat dergisinin 975. sayısında yayımladım. Bu mülakat bütün sorulara cevap verdi. Devamında TV kanallarında ve internet sitelerinde de konu ciddiyle ele alındı.

Üçüncü nüshadaki boy Salur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi hikâyesini ve bir kısa giriş bölümünü içermektedir.

Velimuhammet Hoca bu nüshaya Türkmensahra nüshası adını vermiştir (Deveci, 2019: 14)

Bu eser kısa zamanda, üç araştırmacı tarafından, analizleriyle beraber yayımlandı.

1- Yusuf Azmun, Kutlu Yayınevi, Haziran, 2019.

2- Metin Ekici, Ötüken Yayınevi, Haziran, 2019.

3- Şehruz Akatabay vd., Modern Türk Araştırmaları Dergisi, Haziran, 2019.

Bulunan bu önemli nüshayı ilk kez yayımlamak, araştırmacılar arasında bir rekabete dönüşmüştür. Bu yayımlanan çalışmaların arasında yapılacak bir karşılaştırma, onların farklılıklarını, güçlü taraflarını ve eksikliklerini ortaya çıkaracaktır.

SONUÇ

Dede Korkut Türkmenlerin arasında milli- tarihi bir şahsiyet olarak önemli yere sahiptir. Türkmenler Dede Korkut'a bir Türkmen bilgesi, bahşısı ve destancısı olarak bakmaktadırlar. Oğuzhan, Göroğlu (Köroğlu) ve Dede Korkut gibi şahsiyetler Türkmenlerin büyük liderleri, kahramanları ve yol göstericileri olarak bilinmektedirler.

Dede Korkut ve Köroğlu hikâyeleri gibi eserlerin yayımlanması, ikinci dünya savaşında, Türkmenlerin kahramanlık duygularını uyandırması için Sovyetler Birliği devleti tarafından desteklenmiştir. Ancak sonraki dönemlerde devletin siyaseti değişmiş ve bu eserler feodalizm ve burjuva kesimine ait olan eserler olarak tanımlanmıştır.

Meti Kösayev, 1950'de, daha önce dergilerde ve gazetelerde yayımladığı destan boylarını bir bağımsız kitap olarak basıma verdiğinde, büyük engel ile karşılaşılıyor. Kitabın basılmasına izin verilmiyor. Meti buna itiraz ettiğinde gericiğe ve feodalizme hizmet eden bir kişi olarak, üç sene hapis yatıyor. O kitabı 1972'de, K. Amangeldiyeva, Meti Köse adına yayımlıyor.

Türkmenistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra, Dede Korkut, ulu bir Türkmen bilge ve destancı olarak, Türkmen devleti yanında ve halk arasında büyük öneme sahip olmuştur. Türkmenistan'da Dede Korkut ismi Türkmen caddelerine verilmekte, heykeli parklarda dikilmektedir. Türkmenistan'ın bağımsızlığından sonra, Türkmen tiyatrosunda da, Türkmenlerin tarihi ve tarihi şahsiyetleri de büyük önem kazanmıştır. "Tepe Göz" ve "Deli Domrul" gibi Dede Korkut Destanları'ndan yapılan oyunlar, Türkmen tiyatrosunun daimi

repertuarında yer almıştır. Kakacan Aşırov'un yönetmenliğindeki Deli Domrul sahne oyunu, maharetli ışık kullanımı, oyunculuk, macera dizgisi, komik ve eğlenceli ifadesi ve Türkmen folklorunu maharetli bir şekilde kullanmasıyla son derece başarılı bir çalışma olmuştur.

Dede Korkut nüshaları Dresden ve Vatikan müzelerinde saklanmakta olsa da, destanlar Türkmenlerin sözlü edebiyatında da hayatını sürdürmüştür.

Türkmenistan'da yayımlanan destanlar ve klasik edebi kitapların en önemlileri aynı dilde ve lehçede konuşan ve Türkmenistan ile ortak sınırı olan Türkmensahra-İran'da da yayımlanır.

Meti Kösayev'in hazırladığı Dede Korkut kitabı, Arap alfabesine çevrilerek, Türkmen dilinde Türkmensahra bölgesinde yayımlanmıştır. Ayrıca İran'ın kuzeyinde Horasan bölgesinden Türkmensahra'ya kadar uzanan Korkut Dağı adlı bir dağ bulunmaktadır. O dağın arka tarafında Bayat Türkmenleri yaşar. Türkmenlere göre o dağ Dede Korkut'un gezdiği yerdir. Bu yüzden de onun adını taşımaktadır.

Daha önce söz ettiğimiz gibi Dede Korkut'un iki nüshası Dresden ve Vatikan müzelerinde saklanmaktadır, ancak bu sene Dede Korkutun üçüncü nüshasının Türkmensahralı koleksiyoncu Velimuhammet Hoca tarafından bulunması, Türk dünyasında yeni bir olay yaratmıştır. İki bölümden ibaret olan bu nüshanın ana destanını "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" oluşturur.

KAYNAKÇA

AŞYROW, Annagurban (1999) Gorkut Ata Halk eposy, Aşgabat: Magarif yay.

DEVECİ, Abdurrahman (2009), "İran Türkmenleri: Türkmensahra", Ortadoğu Analiz Dergisi, sayı 10, s.51-60.

DEVECİ, Abdurrahman (2019). "Dede Korkut nüshasını ben buldum başkaları ilan ettiler", Gerçek Hayat Dergisi, sayı 975, 1-7 Temmuz, s. 10-14.

ERDEM, Melek (1998). Dede Korkut Türkistan Varyantları, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı.

GARRIYEV, Bayrammuhammet (1947), Türkmen Folklorından Usuli Gollanma, Aşgabat.

GOLİ, Arna (2005).Türkmenlerin Milli Eposu, yayınevi: yazar.

KÖSAYEV, Meti (1394.h.ş). Gorkut Ata Gadımı Türkmen Hamasesi, Hazırlayan Nazmuhammet ownuk, Türkmensahra.

NİYAZOV, Saparmyrat (2001). Ruhnama, Aşgabat: Cumhurbaşkanlığı.

NURALIYEV, D. (1971). Akademik A. N. Samoyloviç Türkmen Edebiyatı Hakkında, Aşgabat, ılım Neşriyatı.

PEHLİVAN, Gürol (2015). “Dede Korkut Kitabı’nın Dresten ve Vatikan Nüshalarının Müstensihlerinin Karşılaştırılması”, Türk Dünyası Dergisi, sayı 40, s. 147- 171.

ŞAHİN, Halil İbrahim (2016). Türkmenistan’da Dede Korkut Araştırmaları, Dönemler, İsimler ve Eğilimler, Türk Dünyası Dergisi, Güz, 42. Sayı, s.99-116.

TÜRKMENİSTAN İLİMLER AKEDİMİSİ (1999). Gorkut Ata Halk eposy, Aşgabat: Mağarif Neşriyatı.

TÜRKMENİSTAN İLİMLER AKEDİMİSİ (2015). Kitab-ı Dedem Korkut, Aşgabat: Türkmen Devlet Neşiryat Gulluginın Metbugat Öyü.

İnternet Taramaları:

<http://baydaq.com>

<http://www.earthwatchers.org>

Yayına Geliş Tarihi: 18/11/2019
Yayına Kabul Tarihi: 17/12/2019
Online Yayın Tarihi: 30/12/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 8, Yıl: 2019, Sayfa: 231-238
ISSN: 2587-2206

EDİRNE ÇEVRESİNDE BULUNAN MİL TAŞLARI VE SÜLOĞLU'DAKİ ROMA MİL TAŞI

Öğr. Gör Selim Hakan AKINCI¹

Özet

Roma yaşamında büyük önem taşıyan ve tüm yollar üzerinde yer almış bulunan tarihsel öneme haiz mil taşlarının Süloğlu 'nda bulunan bir örneği ve Edirne çevresinde bulunan diğer benzerleri ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır.

Yapılan çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Edirne'nin Süloğlu İlçesinin mekânsal bir analizi yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Süloğlu ilçesinde rastlanan mil taşlarının yapısı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süloğlu, Mil Taşı, Roma Dönemi.

MILESTONES AROUND EDİRNE AND ROMAN MILESTONES IN SÜLOĞLU

Abstract

An evaluation was made of a sample of the historical milestones which has great importance in Süloğlu located in all roads and other similar places in the vicinity of Edirne.

The study consists of twoparts.In the first part a spatial analysis of the Süloğlu district of Edirne was conducted. In the second part of the study, the structure of the milestones found in Süloğlu district was examined.

---

¹ Trakya Üniversitesi, Şehit Ressam Hasan Rıza Güzel Sanatlar MYO, shakanakinci@trakya.edu.tr.

GİRİŞ

Roma döneminde büyük bir tarihsel öneme sahip olan mil taşlarının bir örneği de Edirne İlinin Süloğlu İlçesinde yer almaktadır. Yapılan bu çalışmada Süloğlu İlçesinde bulunan tarihi mil taşlarının yapısı incelenmiştir.

Çalışmada tarihsel bir önem taşıyan mil taşlarının yapısı incelenerek hem Süloğlu İlçesinin tarihine ışık tutularak katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

1. Süloğlu İlçesinin Mekânsal Yapısı

Edirne'nin 33 km. kuzey doğusunda yer alan Süloğlu, Lalapaşa, Havsa ve Kırklareli'nin komşusudur. 250 km²'lik yüz ölçümüne sahip ilçenin nüfusu 1200 civarındadır. İlçenin ekonomik gelirini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. 1967 yılında ilçe olmuştur.

Süloğlu ve çevresi tarihi eser bakımından her ne kadar fakir gibi görünse de aslında durum öyle değildir. Bu hususta ilçe son yıllarda önemli çalışmalara konu olmuş ve bu hususta yayınlarda yapılmıştır (1).

Erken süreçlerden günümüze kadar uzanan sürece ait eserler ilçe sınırları içinde birçok yere dağılmıştır.

“Domurcalı Köyü’nde birden fazla harap halde dolmen (Geç Tunç çağı ve Erken Demir Çağı’na tarihlenen kültistik mezar anıtı); birçok köyde tümülüs; birçok köy ve merkezde kara taşlar bazılarınca menhir olarak adlandırılırsalar da aslında onların menhir olmadığı birçok bilimsel çalışmada kanıtlanmış durumdadır.

2. Süloğlu İlçesi Çevresinde Bulunan Mil Taşlarının Yapısı

Süloğlu İlçesi son yıllarda bilinen arkeolojik buluntularına yeni bir veri tipini de dâhil etmiş bulunmaktadır.

Son yıllarda Süloğlu sınırları içinde yeni bir arkeolojik anıt tipine rastlanmaya başlandı. Bu anıtlar da mil taşları olarak tanımladığımız bir tipe dâhil edilmektedir(2).

Bu son bulunan mil taşı Süloğlu Barajı 'nın hemen yanı başında bulunmuştur. Aslında bu mil taşının bu mahalde bulunması çok şaşırtıcı oldu.

Buluntu yerinde yaptığımız incelemelerde definecilerce yapıldığı anlaşılan kaçak kazının neticesinde Roma Dönemi'ne ait bir mil taşının ortaya çıktığını teşhis etmemiz mümkün oldu.

Aslında, Süloğlu Barajı kenarında bulunan bu mil taşı Süloğlu'nun da Roma Dönemi'ne ait güçlü kimliğinin de en önemli kanıtlarından oldu.

Yapılan araştırmalarda mil taşının çevresinde birçok envanterlik buluntuya da rastlanması önemliydi. Bu buluntular içinde yer alan pitos parçaları, tuğla mezar parçaları, Roma Bizans dönemine ait terakotalar, mermer mezar stel parçası, cam eşya parçaları Roma Dönemi için dikkat çekici buluntulardı.

Taşın çevresindeki buluntular o bölgede bir yerleşim yeri olduğunu da göstermekteydi.

Aslında bu son bulunan mil taşı dışında Edirne çevresinde bir de Havsa İlçesi'ne bağlı Söğütlü Dere'de bir mil bulunmuş olup, bu köyün meydanında korumaya alınmış bulunmaktadır.

Söğütlü Dere'deki Miltaşı üzerinde İmparator Marcus Aurelius adı verilerek ona övgülerle saygı ve selamlar iletilmektedir.

Süloğlu'ndaki yerel küfeki taşından yapılmış Roma mil taşının üzerinde ise baştan aşağıya kadar Latin harfleriyle yazılmış yazılar bulunmaktadır.

Üzerindeki aşınmadan ötürü ilk etapta okunanlar “iki satırda Constantinos bir satırdaki cümle ise Victiom dur. Anlaşıldığı kadarıyla burada muhtemel bir zaferden bahsedilmektedir.

Son satırda ise “VX” rakamları görülmektedir.

Mevcut mil taşı üzerinde on satır yazı bulunmaktadır.

Bu iki mil taşı dışında Edirne sınırları dâhilinde bulunmuş olan başka mil taşları da mevcut olup, aslında şu andaki durumuyla fazla sayıda olmasalar da Edirne 'nin Roma Devri için önemli kanıtlar teşkil etmektedirler.

Bu noktada Edirne Müzesi 'nin koruması altına alınmış iki değişik mil taşı da dikkat çekicidir.

Edirne kuzeyinde Sinanköy – Hasanağa köyleri arasından Edirne Müzesine getirilmiş olan mil taşı: İmparator Septimius Severus ve oğulları Caracalla ile Geta'nın ortak imparatorlukları döneminde diktirilmiştir

M. S. 197 -211 tarihleri arasına tarihlenen bu mil taşı Roma İmparatoru Septimius Severus ve oğullarının ismiyle birlikte Hadrianapolis şehrinin adını vermektedir. Üzerindeki mesafe belirten sayılar okunamamaktadır.

Edirne kuzeybatısından gelen bir diğer mil taşı üzerinde de II. Konstantin'in ve oğulları Konstantus ve Constantius 'un adı yer almaktadır. Bu mil taşı M. S. 337-350 arasındaki bir sürece tarihlendirilmektedir.

Mil taşları M.Ö. 753-M.S. 395 yıllarında hüküm süren Roma İmparatorluğu döneminde Roma'dan Küçük Asya'ya kadar devam eden Roma ordugâh ve ticaret yollarının üzerlerinde dikildikleri yerden merkeze olan uzaklığı bildiren mesafe taşlarıdır. Üzerlerinde dönemin imparatoru ve valisine övgüde bulunulur ve merkeze olan uzaklık mil biriminden bildirilirdi.

Beton kullanılarak yapılan döşeme yollar, Romalıların hızlı hareket etmesini sağladı. Yollar sayesinde hızlarını arttıran Roma Lejyonları yenilmez birer orduya dönüşmüştü.

Romalılar bu yollar üzerine dikildikleri yerden merkeze uzaklığı belirten mesafe bildirim taşları diktiler Böylece bu taşlar tarihin not defterlerine dönüştü.

Süloğlu İlçesi dâhilinde bu not defterine rastlanması çok dikkat çekiciydi.

Şu andaki bilinen örnekleriyle sayısı fazla olmasa da bu mil taşları Edirne'nin Roma süreci için önemli buluntular olarak karşımıza çıkmakta ve M.S 2. Yüzyıldan M.S. 5. Yüzyıla kadar geçen süreç içinde Edirne çevresinde bulunan Roma yollarının ne kadar hareketli olduğunu kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Arkeolojik kazılar ile tarihsel sürece önemli bir ışık tutulmaktadır. Roma döneminden günümüze uzanan süreci anlayabilmek adına yapılan kazılarda karşılaşılan mil taşları önemli bir yer tutmaktadır.

Yapılan araştırmalar sonucunda Edirne ilinin Süloğlu ilçesinde mil taşlarına rastlanmıştır. Günyüzüne çıkartılan mil taşları ile Süloğlu İlçesinin tarihine bir ışık tutulmuştur. Çalışmada elde edilen bulgulara göre mil taşları Romalılar döneminden kalıntıları göstermektedir. Bu bağlamda elde edilen verilere göre Edirne'nin Roma dönemi sürecinde önemli olduğunu ve bu dönemde Edirne çevresinde Roma yollarının hareketli olduğu görülmektedir.

Notlar:

1)Beksaç, E. 2011, Beksaç, E- Nurengin Beksaç, Ş. 2018;

2) Bunlardan en son bulunan bir mil taşını özellikle değerlendirme fırsatını bulmamız bir şans oldu. Baraj kıyısında bulunan ve yoğun yağışlar nedeniyle yükselen baraj suyunun altında kalma tehlikesi bulunan Roma Dönemine ait bu mil taşı hızlı bir çalışmayla (çevresi fotoğraflanarak video kayıtları alındı) Müze Müdürlüğü'ne teslim .

KAYNAKÇA :

Beksaç, E

‘ Süloğlu ‘, YÖRE, 140-141, 2011, s. 3-20,

Beksaç, E – Nurengin Beksaç, Ş.

‘ Havsa’nın Arkeolojisi ‘, Meriç, 2/4, 2018, s. 43-51,

‘ Süloğlu’nun Erken Kültür Mirası ‘, Meriç, 2/5, 2018, s. 116-132,,

Ertuğrul, Ö.

‘ Havsa/Nikopolis/Hasköy ‘, Vakıf Restorasyon, 8, 2014, s. 79-94.

Ekler

Resim 1:

Resim 2:

Yayına Geliş Tarihi: 03/12/2019
Yayına Kabul Tarihi: 24/12/2019
Online Yayın Tarihi: 30/12/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 8, Yıl: 2019, Sayfa:239-260
ISSN: 2587-2206

KUZEY MAKEDONYA'DA İSİM TARTIŞMALARI VE PRESPA ANLAŞMASI

Murat DERİN¹

Özet

Tarihsel çerçevede, politik, kültürel ve kimlik ile ilgili unsurları içeren Makedonya ile Yunanistan arasında yaşanan isim sorunu, yirminci yüzyılın sonlarında siyasi sahneye çıktı. Makedonya'nın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan ve günümüze kadar süregelen Makedonya Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında yaşanmış olan isim tartışması iki ülkenin milliyetçilik anlayışlarından kaynaklanmıştır. Balkanlarda bir bölgeye izafeten kullanılan ve tarihsel bir kavram olan Makedonya ismini kullanarak kurulmuş olan Makedonya Cumhuriyeti'nin ismi, sınırları içerisinde Makedon azınlığın yaşadığı Yunanistan'ı tedirgin ettiğinden bu ülke komşusunun ismine itiraz etmiş, bu çerçevede isim değişikliğine zorlamak için komşusuna hem ekonomik ambargo uygulamış hem de bu devletin uluslararası kuruluşlara üyeliğine engel olmuştur. İki ülke arasında isim sorunu sebebiyle yaşanan anlaşmazlık sadece iki ülke ilişkilerini değil, aynı zamanda bölgedeki güvenlik, istikrar ve barışı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çalışmada Makedonya ve Yunanistan arasında yaşanan isim sorununun ortaya çıkış nedenleri, sorunun gelişimi, çözüm noktasında atılan adımlar ve sorunu bitiren Prespa Anlaşması irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Yunanistan, İsim Sorunu, Prespa Anlaşması

---

¹ Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler A.B.D. Doktora Öğrencisi.

NAME DISCUSSIONS IN NORTH MACEDONIA AND PRESPA AGREEMENT

Abstract

Historically, the name issue between Macedonia and Greece, which includes political, cultural and identity aspects, appeared on the political stage in the late twentieth century. The name debate that took place between the Republic of Macedonia and Greece, which started from 1991 when Macedonia declared its independence, stemmed from the two countries perceptions of nationalism. The name of the Republic of Macedonia, which was established by using the name of Macedonia, disturbed its neighbor Greece, where the Macedonian minority lives. Therefore, Greece objected the name of Macedonia. Besides this, it imposed an economic embargo on its neighbor and impeded its membership to the international organizations. It prevented the integration of the state into international organizations. It prevented the integration of the state into international organizations. The dispute between the two countries due to the name problem has not only negatively affected the relations between the two countries, but also the security, stability and peace of the region. With this study, the name of the problem between Macedonia and Greece, the emergence of reasons, the development of the problem, the steps taken in the solution point, Prespa agreement will be examined.

Keywords: *Macedonia, Greece, Name Problem, Prespa Agreement.*

GİRİŞ

Tarihsel çerçevede, politik, kültürel ve kimlik ile ilgili unsurları içeren Makedonya ile Yunanistan arasında yaşanan ismi sorunu, yirminci yüzyılın sonlarında siyasi sahneye çıktı. 17 Kasım 1991'de Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve uluslararası tanınma talebinde bulunması ile sorun kendisini hissettirdi. 17 Eylül 1991 tarihinde Makedonya Anayasası yayımlandığında, Yunanistan, bu anayasanın ülkenin isim ve bayrağının belirlendiği 3. ve 49. maddelerine karşı itirazda bulunarak, kendi ülkesine yönelik tehditler ve iddialar içerdiğini ileri sürdü. 4 Aralık 1991'de

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
Yunanistan, yeni devletin tanınmasının, Yunanistan topraklarına ilişkin iddialara karşı anayasal güvencelere, Yunanistan'a karşı düşmanca propagandanın bırakılmasına ve yeni devletin adından Makedonya isminin çıkarılmasına bağlı olduğunu açıkladı.

Bu şekilde Makedonya'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması ile başlayan iki devlet arasındaki isim sorunu, sadece Balkanlarda ekonomik, toplumsal ve siyasal hayat üzerinde etkide bulunmakla kalmadı aynı zamanda uzun bir süre uluslararası kamuoyunu da meşgul etti. Yaklaşık olarak çeyrek asrı aşkın bir süredir varlığını sürdüren bu sorunun ortadan kaldırılması için birçok girişimde bulunuldu. Neticede bu sorun, Haziran 2018 itibarıyla çözüm noktasına getirildi. 17 Haziran 2018'de Makedonya ve Yunanistan başbakanlarının iki ülkenin sınırında yer alan Prespa Gölü kıyısında buluşması ile imzalanan anlaşma, iki ülke arasında yaşanan sorunun çözüme kavuşturulması noktasında tarihi bir adım oldu.

Bu çalışmada Makedonya ve Yunanistan arasında yaşanan isim sorununun ortaya çıkış nedenleri, sorunun gelişimi, çözüm noktasında atılan adımlar ve Prespa anlaşması irdelenecektir.

1. İki Ülke Arasında İsim Sorununun Ortaya Çıkışı

Tarihi bir bölge ismi olan Makedonya sınırları tam olarak tespit edilememekle birlikte günümüzdeki Kuzey Makedonya Cumhuriyeti sınırlarından daha geniş bir coğrafi alanı kapsamına aldığı öngörülmektedir. Günümüzde Makedonya ismi etrafında şekillenen sorunun, tarihsel arka planı ilk çağ dönemlerindeki gelişmeleri de içine alan tarihsel süreç ile ilgilidir. Kuzey Yunanistan'da İlk Çağ'da kurulan Makedon Devleti, M.Ö. 4. yüzyılda bütün Yunanistan'ı hakimiyeti altına almış, Büyük İskender

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019 tarafından gerçekleştirilen seferler ile Helen kültürü Hindistan'a kadar olan geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Antik Makedonya, günümüzde Yunanlılar tarafından ulusal tarihin bir parçası olarak görülmektedir.²

19. yüzyıl sonlarına doğru, Osmanlı kontrolü altında bulunan Orta Rumeli havaisi, sosyal ve coğrafi bir bütünlük arz etmediği halde bir bütün olarak "Makedonya" şeklinde isimlendirildi. Burada kurulan ihtilalci ve Slav-Ortodoks bir grup olan İç Makedon Devrimci Örgütü (VMRO) ise Makedonya bölgesi olarak isimlendirilen bu bölgenin bağımsızlığı yönünde mücadele başlattı. Balkan Savaşları'ndan sonra, Balkan devletleri arasında pay edilen bu bölgede kendini Makedon şeklinde ifade eden Slav-Ortodokslar yaşamaktaydı.³ Nitekim, Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde bu ülkeden ayrılarak 1991'de bağımsızlığını ilan eden Makedonya, kendisinin kadim Makedonya'nın varisi olduğunu ileri sürerek, ulus kimliğini bu kadim medeniyetin sembolleri üzerinden inşa etmek istedi.⁴

Makedonya, bağımsızlığını ilan ederken, kendi sınırları dışında, komşu ülkelerde yaşayan Makedonların da kültürel haklarının korunması için girişimlerde bulundu. Bu girişimlerden birisi, komşu ülkeler özellikle de Yunanistan'ın tepkisine yol açacak olan, Makedonya'nın bağımsızlık aşamasında kabul etmiş olduğu anayasası olmuştur. Makedonya

---

² Mehmet Uğur Ekinci, "Makedonya İsim Sorunu Çözülüyor (mu?)", *Seta Perspektif*, Sayı.204, Haziran, 2018, ss.1-2.

³ Andrew Rossos, *Macedonia and the Macedonians*, Hoover Institution Press, Stanford, 2008, s.1-9

⁴ Çiğdem Aydın Koyuncu ve Samet Yılmaz, "Makedonya'daki İstikrarın Sürdürülebilirliğinin Ohrid Çerçeve Anlaşması Bağlamında Analizi", *International Journal of Social Inquiry*, Sayı.18, 2018, ss.157-159.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
Cumhuriyeti Anayasası'nın başlangıç bölümünde, 1944 tarihli ASNOM⁵
Bildirgesi ilkelerinin miras alındığının yazması ve bu bildirmede Yunanistan
ve Bulgaristan topraklarında yaşayan Makedonların Makedonya Sosyalist
Cumhuriyeti altında birleştirileceğinin vurgulanması⁶ özellikle
Yunanistan'ın kaygılarının esas sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Bu
açıdan bakıldığında Yunanistan toprakları içerisinde bulunan Ege
Makedonyası, Makedonya Cumhuriyeti'nin yayılma hedeflerinden biri
olarak gözükmektedir.

Yunanistan'ın itirazına yol açan, Makedonya Anayasası'nın 49.
Maddesi'nde de bu devletin, bölgede yaşayan bütün Makedonlar ile ilgili
belirlediği hedef şu şekildedir:

*“Cumhuriyet, ülke dışına göç etmiş, başka ülkelerde yerleşmiş
Makedonların ve komşu ülkelerde yaşayan Makedon halkından
insanların statü ve haklarını korur, kültürel gelişimlerine yardımcı
olur ve onlarla ilişkileri teşvik eder. Cumhuriyet, yurt dışındaki
Cumhuriyet yurttaşlarının kültürel, ekonomik ve sosyal haklarını
korur.”⁷*

Bu bağlamda isim sorununun bu boyuta ulaşmasının nedenlerinin
başında iki ülkenin farklı milliyetçilik yaklaşımına sahip olması
gelmektedir. Makedonya ve Yunanistan'da farklı ölçülerde de olsa

---

⁵ (Anti Fascist Assembly For The National Liberation of Macedonia (from 1944 until the
end of World War II) Makedonya anti faşist özgürlük meclisi (A.C.)

⁶ Snezana Trifunovska, “Yugoslavia Through Documents: From Its Creation To Its
Dissolution”,1994, s. 808.

⁷ Şule Kut, *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005,
s.128.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019 milliyetçilik başat bir faktördür. Makedon milliyetçiliği ülke içerisindeki etnik grupların tanımlanmasına yönelik bir olgu şeklinde gelişirken, Yunan milliyetçiliği genel olarak Helen kültürü etrafında biçimlenmektedir. Makedonya açısından değerlendirildiğinde Makedonyalı siyasiler, ülke nüfusunun çoğunluğunu % 64 oranında Makedonların oluşturduğunu, bu nedenle de ülkenin Makedonya Cumhuriyeti şeklinde isimlendirilmesinin en doğal hakları olduğunu iddia etmektedirler. Milliyetçilik bağlamında iki devlet arasındaki yaşanan problemin derinleşmesinin diğer bir nedeni ise iki toplumun da müşterek ve birbirinin devamı kabul edilen tarihlerini sahiplenme ve paylaşma noktasındaki anlaşmazlıktır.⁸

Makedonya'yı Helen kültürü, kimliği ve tarihinin bir parçası şeklinde değerlendiren Yunanistan, değerlerinin gasp edildiği düşüncesiyle Makedonya'yı tanımayı reddetmiş, ülkenin Anayasa'sında yer alan "komşu ülkelerdeki Makedonlara" ilişkin ifadeyi de kendi sınırları içindeki Ege Makedonyası'na yönelik bir yayılmacılık şeklinde algılamıştır. Bu çerçevede, Yunanistan, kuzey komşusunun isim ve sembol seçimiyle ülkesel egemenliğini sorguladığını ve kendisine karşı kültürel bir iddiada bulunduğunu, Makedonya'nın kendisini Büyük İskender'in varisi olarak gördüğünü iddia etti.⁹ Makedonya'nın başkenti Üsküp'ün merkez meydanında İskender'in büyük bir atlı heykelinin inşası "kültürel hırsızlık" olarak nitelendirilirken, Üsküp havaalanının "Büyük İskender Uluslararası Havalimanı" olarak yeniden isimlendirilmesi de kışkırtıcı bir davranış

---

⁸ Gül Tuba Dağcı ve Asiye Şimşek, "Makedonya ile Yunanistan Arasındaki 'İsim Sorunu'nda Rol Oynayan Temel Parametrelerin Analizi" *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.5, 2015 s.180.

⁹ Şule Kut, a.g.e., s.129.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019 olarak görüldü.¹⁰ Yunanistan, ayrıca Makedonya bayrağının ilk halinde kullanılan on altı ışınlı Vergina Güneşi'nin kendi ulusal simgesi olduğuna vurgu yapmış, Makedon parası üzerine Selanik Kulesi'nin basılmasından ve 2006 yılında Başbakan Nikola Gruevski'nin huzurunda yapılan toplantılarda geniş Makedonya haritasının kullanılmasından da rahatsızlık duymuştur.¹¹

Yaşanan bu sorunun derinlerinde yatan başka bir etmen de, Yunanistan'ın ülkedeki azınlıklara yönelik takip etmiş olduğu siyasette bulunmaktadır. Nitekim ülkede yaşayan azınlıklara karşı endişe ile yaklaşan Yunanistan, sınırları içerisinde yaşayan azınlıkları çoğu zaman bir güvenlik meselesi şeklinde değerlendirmiş ve bu azınlık grupların kendi akraba ülkeleri ile münasebetlerini devam ettirmelerini tehlikeli bulmuştur. Yunanistan'ın bu yaklaşım tarzı, Makedonya ile yaşamış olduğu problemler bağlamında ele alındığında ise, Kuzey Yunanistan'da yaşayan Makedon azınlık ön plana çıkmaktadır. Nitekim Yunanistan'ın kendi sınırları içerisinde yaşayan Makedon azınlığın varlığını reddetmesi, aynı zamanda Makedon milletinin varlığını reddetmesinin de zeminini oluşturmuştur. Bu nedenle Yunanistan hem tarihsel köklerine sahip çıkmak hem de kendi sınırlarında yaşayan Makedon azınlık mensuplarının kışkırtılmaması için komşusunun Makedonya ismini kullanmasına karşı çıkmıştır.¹²

2. Sorununun Çözümü İçin Atılan Adımlar

---

¹⁰ Tony Brown, "What's in a name? the Macedonian name question", *Ask The IIEA*, 2017, ss.1-2.

¹¹ Gül Tuba Dağcı ve Asiye Şimşek, a.g.e., ss. 185-193.

¹² Damla Aras, "Yunanistan'daki Slav-Makedon Azınlıklar ve Sorunları." ed. Murat Hatipoğlu. *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. 2002, s.102.

Makedonya’nın bağımsızlığını ilanından başlayarak, ilgili anayasa maddesi ve bu madde ile ilintili konulara yönelik Yunanistan’ın sert tutumu ile karşı karşıya kalan Makedonya Cumhuriyeti, bu sert tutum neticesinde birçok uluslararası örgüte üye olmakta komşusunun itirazı nedeniyle zorlandı. Bu çerçevede, egemen ve uluslararası tanımaya sahip bir devlet olarak dünya ve bölge siyasetine girme konusunda sıkıntı yaşadı.¹³ Fakat bir taraftan mevcut tutumunun Balkan coğrafyasıyla ilişkilerini fazlasıyla sınırlandırdığını gören diğer taraftan uluslararası baskılarla karşılaşan Atina hükümeti bir ara formüle razı olmuştur. 1993’te ülkenin “*Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti*” - “*The former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM)*” adı altında BM’ye kabul edilmesine itirazda bulunmayan Yunanistan iki yıl sonra imzaladığı geçici anlaşmayla bu ülkeyi söz konusu ismiyle tanımıştır.¹⁴

Makedonya’nın bağımsızlığını ilanından 1995 yılına kadar geçen süre zarfında iki devlet arasında görüşmeler gerçekleştirilmesine karşın Yunanistan, Makedonya’nın ilan ettiği anayasa, isim ve bayrak ile ilgili karşıt tutumunu devam ettirmiş, Makedonya ise tansiyonu düşürmek için anayasasında bir takım küçük değişikliklere gitmiştir.¹⁵ Bu çerçevede Yunanistan’ın, Makedonya’nın isminin Yunanistan aleyhindeki toprak iddialarını ima ettiği yönündeki endişelerini hafifletmek için Makedonya,

---

¹³ Cenk Özgen, “Balkanlar’da Güvenliğe Yönelik Bir Tehdit: Yunanistan-Makedonya Anlaşmazlığı” *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 14, Sayı.25, 2013, s.337.

¹⁴ Yunus Çolak, “Makedonya’nın İsim Sorunu: Sebepleri ve Türkiye’nin Balkanlar Politikasına Olan Etkileri Bakımından Bir İnceleme” *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, 2016, s.232.

¹⁵ Yunus Çolak, a.g.e., s. 232.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
komşu devletlere karşı toprak iddiaları olmadığını açıklayarak, anayasasında
iki değişiklik yaptı. Bu değişiklikler şunlar içermekteydi;

3. Madde 1992 de değiştirilmiş ve ilk fıkrasına Makedonya Cumhuriyeti'nin komşularının toprakları üzerinde hiçbir hak iddia etmediği yazılmıştır. (CRM,11) Mezkur anayasanın 49 maddesi de 1992 yılında değiştirilmiş ve Makedonya Cumhuriyeti'nin komşularının egemenlik haklarına ve içişlerine hiçbir şekilde müdahale etmeye kalkışmayacağı yazılmıştır (CRM,26) Dolayısıyla, Makedonya tarafının Yunan kaygılarını ortadan kaldırmak için gayret gösterdiği ve taraflar arasındaki anlaşmazlık fasılları arasından anayasa konusunun çıkartılabileceği söylenebilir.

Bununla birlikte bayrağında da değişikliğe giden Makedonya ulus kimliğine ve ülkenin resmi adına ilişkin herhangi bir değişiklikte bulunmak istememiştir.¹⁶

Bu süreçte, sorunun çözülmesi doğrultusunda ABD'nin bu konuya yönelik siyaseti etkili olmuştur. ABD başkanı Clinton'ın özel temsilcisi Matthew Nimetz ile BM genel sekreteri Boutros Gali tarafından 1993 yılında başlatılan ikili görüşmelerden sonuç alınamamış, fakat özellikle Bosna savaşının oluşturmuş olduğu infial sonucu artık ABD, sorunu bir 'Avrupa sorunu' şeklinde değerlendirmekten vazgeçmiştir.¹⁷ ABD

---

¹⁶ Zhidas Daskalovsk, Clashing Historical Narratives and the Macedonian Name Dispute – Solving The Unsolvale”, Trames, Cilt.21, Sayı.4, 2017, s.328.

¹⁷ Yunus Çolak, a.g.e., s.234.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
siyasetinde yaşanan bu oyun değiştirici değişim sonucunda Yunanistan'ın
da uzlaşma noktasında katı siyasetinde yumuşama yaşanmıştır.¹⁸

Yunanistan'ın bu soruna yönelik katı tavrını bırakmasında, bir takım dönemsel siyasi ve ekonomik faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu faktörlerin başında, henüz yeni kurulmuş, nüfus ve ekonomik güç bakımından kendisinden daha küçük bir devletin tehdit unsuru olduğu yönündeki Yunanistan'ın iddialarının inandırıcılığını kaybetmesi bulunmaktadır. Ayrıca bu sorunun bölge siyasetini de olumsuz etkilemesi, çözüm için adımlar atılmasını zorunlu bir hale getirmişti. Hatta Yunanistan'ın Makedonya'ya yönelik uyguladığı siyasetin bir açmazı da Yunanistan tarafından komşusuna tatbik edilen ekonomik ambargonun Avrupa Birliği Komisyonu tarafından Avrupa iç pazar yasalarına aykırı olduğu nedeniyle Avrupa Adalet Divanı'na 1994 yılında şikâyet edilmesidir.¹⁹

Bütün bunların yanında Yunanistan'ın, Makedonya ile yaşamış olduğu problemlerin bir neticesi olarak uğradığı siyasal itibar kaybı da etkili olmuştur. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra, Balkan coğrafyasının yeniden yapılandırılması için girilen süreçte, gerek siyasal gerekse de ekonomik olarak faal bir politika takip etmek isteyen Yunanistan açısından, Makedonya ile yaşadığı sorun önemli bir engel teşkil etmiştir. Bu süreç içerisinde Türkiye'nin Balkanlarda yürütmüş olduğu aktif politika, Yunanistan'ın Makedonya ile yaşamış olduğu sorunları çözüme

---

¹⁸ Cenk Özgen, a.g.e., s.338.

¹⁹ Şule Kut, a.g.e. 132.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
kavuşturmak için katı yaklaşımından vazgeçmesine yol açmıştır. Gelişen bu
atmosfer, 1995 yılında bir uzlaşma zemini hazırlamıştır.²⁰

Yaşanılan bu gelişmeler neticesinde, 1995 Eylül'ünde her iki devletin de isim sorunu dışında geri kalan bütün problemlerin çözüme ulaştırılması noktasında mutabakat sağladıklarını ilan etmeleri ile yeni bir sürece girilmiştir. “Geçici Uzlaşma (Interim Accord)”²¹ şeklinde isimlendirilen bu uzlaşmanın geçici olarak nitelendirilmesinin gerekçesi ise esasında bu uzlaşma ile iki ülke arasındaki ana sorun olan isim sorununun çözüme kavuşturulamamış olmasıdır. Hatta öyle ki, isim sorununun doğrudan antlaşma metninde bir yansıması olarak Yunanistan, 1. Taraf, Makedonya ise, 2. Taraf şeklinde metinde nitelendirilmişlerdir.²²

Geçici uzlaşma çerçevesinde her iki ülke uluslararası sınır olarak Yunanistan ve Makedonya arasında mevcut olan sınırların tespit edilmesini ve insan hakları ve demokrasiye saygı çerçevesinde hareket edilmesini kabul etmişlerdir.²³ Bununla birlikte toprak talebinde bulunmama ve birbirlerinin iç işlerine karışmama konusunda da uzlaşma sağlanmıştır. Hiç şüphesiz anayasal bayrağını değiştirmeyi kabul etmiş olması, Makedonya açısından uzlaşmanın en önemli noktasıdır. Yunanistan, bunun karşılığında ise Makedonya'yı FYROM adıyla tanıyarak uluslararası örgütlere

---

²⁰ Yunus Çolak, a.g.e., s.234.

²¹ Geçici Uzlaşma için bkz. UN, T.S(United Nations, Treaty Series) No:32193, http://www.mfa.gr/images/docs/fyrom/interim_accord_1995.pdf

²² Fotis Mavromatidis, “The Role of the European Union in the Name Dispute between Greece and FYR Macedonia.” *Journal of Contemporary European Studies*, Cilt. 18, Sayı.1,2010, ss. 47-62.

²³ Mustafa Durmaz, “Makedonya Sorunu ve Yunanistan'ın isim Uzlaşmazlığı”, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD), Sayı.3, 2015, s.66.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
Makedonya'nın üyeliği konusunda veto kozunu kullanarak engel çıkarmayacağını taahhüt etmiştir.²⁴

Bununla yanı sıra Yunanistan, Makedonya açısından çok önemli neticeler doğuran ekonomik ambargoyu, Selanik Limanı'nı açarak sonlandırmayı kabul etmiştir. Kabul edilen bu taahhütler çerçevesinde, anlaşmaya göre 30 gün içerisinde karşılıklı komşuluk ve iyi niyet bağlamında uzlaşma maddeleri hayata geçirilecekti. Her ne kadar "Geçici Uzlaş" sonrası iki ülke arasındaki münasebetlerde bir hareketlenme yaşansa da, isim sorunu bir türlü çözüme kavuşturulamamış ve Birleşmiş Milletler gözetimi altında bu soruna ilişkin görüşmeler sürdürülmüştür.²⁵

Makedonya'da faaliyette bulunan ana akım bütün siyasi aktörler ülkenin NATO ve AB'ye üye olmasını desteklediği halde bu girişimler isim sorununun çözüme kavuşturulamaması sebebiyle uzunca bir süre sonuçsuz kaldı. AB üyeliği için 2004 yılında başvuruda bulunan Makedonya bir yıl içinde adaylık statüsü elde ettiği halde isim sorununu bahane eden Yunanistan'ın vetosuna uğramış, bu nedenle de üyelik müzakereleri askıya alınmıştı. Benzer bir şekilde Makedonya'nın NATO'ya üyelik girişimi de aynı Yunanistan vetosu nedeniyle askıda kaldı. NATO'nun, 2008'deki Bükreş Zirvesi'nde ise, isim sorunu çözülür çözülmez Makedonya ile üyelik müzakerelerine başlanacağı dile getirilmiştir.²⁶

3. Makedonya'daki İç Siyasi Gelişmelerin Sorunun Çözümüne Etkisi

---

²⁴ Yunus Çolak, a.g.e., s.234.

²⁵ Şule Kut, a.g.e. 126.

²⁶ Mehmet Uğur Ekinci, a.g.e., s.3.

Ulusal Demokratik Birliği ve büyük ortağı olan milliyetçi İç Makedon Devrimci Örgütü (DPMNE-VMRO), iktidarları süresince Makedon milliyetçiliği daha da körüklendiğinden ülke siyasetinde bu eğilim ön planda olmuştur. Bu süreçte, iktidarın büyük ortağı Milliyetçi Parti'nin söylemleri Makedonların, ortak bilinci yerleşik durumda bulunan ve mevcut statülerinden memnun olmayan Arnavut azınlığın ve ulus kimliğini tanımayan çevre ülkelerdeki Slav-Ortodoks nüfusun üzerinde etkili olmaktadır.²⁷

Milliyetçi Parti'nin bununla birlikte Avrupa-Atlantik entegrasyonunu desteklediğinden bu paktta yer alabilmek için Yunanistan ile görüşmeler başlatmışsa da, isim değişikliği noktasında istekli olmadığından bu görüşmeler sonuçsuz kaldı.²⁸ Üstelik görüşmeleri devam ettirirken bir taraftan da, Makedon ulus kimliğini güçlendirici adımlar atması ve Makedon kimliğinin ön plana çıkartıldığı “Üsküp 2014” gibi önemli mimari projeler gerçekleştirilmesi komşusu Yunanistan'ı daha da rahatsız etti. Yunanistan'ın AB ve NATO üyeliklerini engellemesi 1995'teki geçici ikili anlaşmaya aykırı bulunsa da Makedonya'nın bu yöndeki itirazları uluslararası topluluktan haklı olduğuna dair yanıtlar almasını sağlamadığı gibi Yunanistan'ın tavrını değiştirmeye de yetmedi.²⁹

DPMNE-VMRO'nin iktidarı süresince takip etmiş olduğu milliyetçi politikalar ve popülist yaklaşımlar karşısında ana muhalefet partisi olan Makedonya Sosyal Demokrat Birliği (SDSM) tarafından sert bir biçimde

---

²⁷ Nedim Emin, “Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu”, *Seta Rapor*, 2014, ss.2-6.

²⁸ Gül Tuba Dağcı ve Asiye Şimşek, a.g.e., s.193.

²⁹ Mehmet Uğur Ekinci, a.g.e., s.3.

Kuzey Makedonya’da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019 eleştirildi. Çünkü milliyetçi politikalar, ülkedeki azınlık grupların memnuniyetsizliğini arttırarak, gerilimi tırmandırmaktaydı. Diğer bir tehlike ise, yaşanabilecek olası etnik çatışmaların Balkan devletlerine sıçrama ihtimali bulunmasıydı.³⁰

Özellikle 2015’te muhalefetin gündeme getirdiği Kumanova Olayı ve dinlemeler skandalı Makedonya’da yaşanan çatışma atmosferini ve siyasi gerilimi daha da körükledi. Siyasi gerilimlerin eşliğinde iki yıl geçtikten sonra Yunanistan ile gerçekleştirilen görüşmeler de askıya alındı. 2016 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen genel seçimlerde Makedonya parlamentosunda siyaseti domine eden Milliyetçi Parti ile Sosyal Demokratlar arasında, bıçak sırtı bir parlamento aritmetiği oluştu. Arnavut vekillerin desteğini alan Makedonya Sosyal Demokrat Birliği hükümeti kurma yetkisini almış; Genel Başkan Zoran Zaev sıkıntılı geçen bir süreçten sonra yeni hükümeti kurmuştur. Zaev’in iktidara gelmeden önce dile getirmiş olduğu vaatler, önceki iktidarın ortaya koyduğu güvenlikçi siyaset algısından vazgeçeceğini, bu çerçevede komşuları ile ilişkilerini geliştireceğini, BM ve NATO gibi teşkilatlar ile bütünleşme için gerekli adımları atacağını ve özellikle de Yunanistan ile yaşanan isim sorunun çözüme kavuşturulmasına yoğunlaşacağını göstermekteydi.³¹

Çeyrek asrı aşkın süren anlaşmazlığın ardından, siyasi liderler iki ülke arasında kalıcı bir çözüm bulmak için harekete geçti. Yeni seçilen Makedonya Başbakanı Zoran Zaev, Makedonya’nın AB ve NATO üyeliği

---

³⁰ S. Abdula, “Makedonya’da Yerel Seçimler ve Siyasal Değişim”, Seta Perspektif, Sayı. 183, 2017, ss.1-3

³¹ Gönül Tezcan, “Gruevski’den Zaev’e Makedonya’nın İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Cilt.10, Sayı.2, 2019, s.389.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019 hedeflerine ulaşabilmesi için uzun süren isim konusundaki anlaşmazlığın sona erdirilmesi gerektiğinin farkındaydı. Zaev, önceki hükümet döneminde Üsküp'teki stadyum, otoyollar ve havalimanına verilmiş olan antik Makedon adlarını, samimiyetinin göstergesi olarak değiştirdi.³² AB ve ABD'den de Zaev'in atmış olduğu bu adımlara yoğun bir destek geldi. Avrupa ülkelerinin 2000'lerin ortalarından itibaren yaşamış olduğu toplumsal, ekonomik ve siyasi bunalımlar AB ve NATO'nun Balkan coğrafyasında genişleme sürecini engellemekte, bu durum ise, barış ve güvenlik adına Batılı devletlerde endişeye neden olmaktaydı. İsim sorununun çözüme kavuşturulması yalnızca Makedonya açısından dahi olsa barış, güvenlik ve işbirliğinin önündeki engelleri kaldıracağı düşüncesiyle Batılı ülkeler, iki devleti görüşmeleri yeniden başlamaları için teşvik etmişlerdir.³³

Aynı zamanda, Yunanistan Başbakanı Alexis Tsipras, milliyetçi söylem ve ikili ihtilaflardan çok uzun süre önce acı çeken bir bölgede "milliyetçilik kısır döngüsünden" bir kaçış yolu bulma konusundaki kararlılığını dile getirdi. Sorunun Yunanistan'ın tezlerini destekler bir biçimde çözülmesi halinde Tsipras hem ulusal hem de uluslararası alanda prestijini yükseltmiş olacaktı. İkili, 2018 Davos Ekonomik Forumu'nda bir araya geldi ve uzun süre konuşup, anlaşmazlığı çözmek için ciddi bir girişim için zamanın geldiğine karar verdiler. Müzakerelerde Tsipras'ın kırmızı çizgileri yeni ismin, tarihi Makedon coğrafyasının bütünü

---

³² Y. Şahin, *İKV'den İsim Sorununun Çözümüne Yönelik Makedonya ile Yunanistan Arasında Varılan Anlaşmaya İlişkin Analiz*, 2018, İKV.

³³ Fotis Mavromatidis, a.g.e., ss. 47-54.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019 kapsamaması ve kabul edildikten sonra her yerde sadece bu ismin kullanılmasıydı.³⁴

4. Prespa Antlaşması ve İçeriği

İktidara gelmeden önce, Zaev'in Yunanistan ile bir türlü çözümlenemeyen isim sorununa yönelik yaklaşımı, kendisinden önceki Milliyetçi koalisyonun "güvenikleştirme" siyasetinden farklı olarak, bu sorunu "güvenlik dışılaştırma" siyaseti ile çözüme iradesi ortaya koyacağını göstermiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz bir dizi görüşmeden sonra, 17 Haziran 2018 tarihinde Zoran Zaev ve dönemin Yunanistan Başbakanı olan Alexis Tsipras'ın yanı sıra Avrupa Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn ile AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini'nin de bulunduğu törende, Yunanistan ve Makedonya Dışişleri Bakanları tarafından Prespa Anlaşması imzalanmıştır. Birkaç farklı öneri üzerinde görüşmeler gerçekleştiren taraflar sonunda "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" ismi üzerinde uzlaştı. Bu antlaşmanın imzalanması ile yaklaşık olarak 27 yıldır farklı teklifler ile bir şekilde çözüme kavuşturulması için girişimlerde bulunulan isim sorunu, Makedonya'nın anayasal ismini "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" şeklinde değiştireceğini taahhüt etmesiyle çözüme kavuşturulmuştur.³⁵

17 Haziran'da iki tarafın dışişleri bakanlarınca imzalanan anlaşmanın yedinci maddesi ile Makedonya'nın resmi ismini "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirmesi ve bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren bütün ortamlarda kabul edilen yeni ismi kullanacağı

---

³⁴ Mehmet Uğur Ekinci, a.g.e., ss.3-5.

³⁵ Mehmet Uğur Ekinci, a.g.e., ss.3-5.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019 karara bağlandı. Makedonya yurttaşlarının pasaportlarında yer alan uyruk bölümünde “Makedonyalı/Kuzey Makedonya vatandaşı” biçiminde ikili bir kullanımın benimsenmesi tercih edilirken İngilizcede hem Makedonyalı hem de Makedon manasını taşıyan “Macedonian” kavramının resmi dil ve etnisiteyi ifade etmek üzere kullanılacağı belirtilmiştir.³⁶

Anlaşmada toprak bütünlüğü ve egemenliğe karşılıklı saygı, iyi niyet ve karşılıklı münasebetlerin artırılması gibi konularla ilgili birçok madde yer aldı. Anlaşmanın imzacı devletlerin parlamentolarında onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırıldı. Prespa anlaşmasının, iki tarafça da onaylandıktan sonra yürürlük kazanması ise, ancak bazı safhaların geçilmesinden sonra gerçekleşebilecekti. İmzalanan Anlaşma metninde anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için gerekli olan aşamalar bir takvim şeklinde belirlendi. Bu takvime göre, anlaşma metninin öncelikle Makedonya Parlamentosu'nda onaylanması gerekiyordu. Daha sonra anayasada gerekli değişikliğe gidilecekti. Anlaşma metninde işaret edilen Makedonya'nın yapması gereken değişiklikler yapıldıktan sonra, anlaşma, Yunanistan Parlamentosu'nda da görüşülüp onaylandıktan sonra anlaşma yürürlüğe girecekti.³⁷

20 Haziran 2018 tarihinde Prespa Anlaşması, Makedonya Parlamentosu'nda 69 milletvekilinin onayı ile kabul edilmiştir. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı George Ivanov, bu anlaşmayı anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle veto etmiştir. Bu nedenle, 2019 yılı Temmuz ayının

---

³⁶ Gönül Tezcan, a.g.e., s.390.

³⁷ Mehmet Uğur Ekinci, a.g.e., ss.3-5.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019 başında ikinci kez Makedonya Parlamentosu anlaşmayı onaylayınca, referandum yapılması sürecine geçilmiştir.³⁸

30 Eylül 2018'de gerçekleştirilen referandumdan yüzde 90 civarında “evet” oyu çıkmış olmasına rağmen referanduma katılım oranının yüzde 50'nin üzerine çıkamaması sebebiyle referandum geçersiz sayılmıştır. Referanduma halkın yeterince katılmamasının nedenlerinin başında muhalefetteki milliyetçi parti VMRO-DPMNE'nin boykot yönündeki propagandaları yanında, Ivanov'un tepkisinin de etkisi olmuştur. Yine de ABD, AB ve NATO referandum neticesinden duydukları memnuniyeti açıklamışlardır. Bununla birlikte, katılım oranının yüzde 50'yi geçmemesi anlaşmanın parlamentoda oylanmasına engel teşkil etmemiştir. Oluşan tüm protesto ve tepkilere karşın, 2019 yılı Ocak ayında Parlamento'da yeniden oylanana Prespa Anlaşması 120 milletvekilinin 81'i tarafından evet oyu verilmesiyle onaylanmış oldu. Daha sonra, 300 vekilden oluşan Yunanistan Parlamentosu'nda 25 Ocak 2019 tarihinde yapılan oylamada 153 evet oyuyla anlaşma onaylanmıştır.³⁹

SONUÇ

Balkan coğrafyası tarihsel süreçte uzun bir dönem boyunca mücadele ve savaş sahası olarak bölgede bulunan devletlerin ya da uluslararası aktörlerin hegemonya kurma konusunda mücadele alanı olmuştur. Bölgedeki çatışmalar bazı dönemlerde silahlı mücadele yoluyla gerçekleşirken bazı dönemlerde ise diplomatik alanda masa başında gerçekleşmiştir. Diplomatik alanda gerçekleşen mücadelelerden birisi ise,

---

³⁸ Y. Şahin, a.g.e., ss.2-3.

³⁹ Gönül Tezcan, a.g.e., s.388.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
Makedonya'nın 1991 yılından bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayıp günümüze kadar süregelen Makedonya Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında yaşanmış olan isim tartışmasıdır.

Aslında her iki devletin milliyetçilik anlayışlarından kaynaklanan sorunun bir yönü ise her iki ülkenin ulus-devlet inşası süreçlerinde referans aldıkları tarihsel geçmişe dayanmaktaydı. Balkanlarda bir bölgeye izafeten kullanılan ve tarihsel bir kavram olan Makedonya ismini kullanarak kurulmuş olan Makedonya Cumhuriyeti'nin ismi, sınırları içerisinde Makedon azınlığın yaşadığı Yunanistan'ı tedirgin ettiğinden bu ülke komşusunun ismine itiraz etmiş, bu çerçevede isim değişikliğine zorlamak için komşusuna hem ekonomik ambargo uygulamış hem de bu devletin uluslararası kuruluşlara üyeliğine engel olmuştur. İki ülke arasında isim sorunu sebebiyle yaşanan anlaşmazlık sadece iki ülke ilişkilerini değil, aynı zamanda bölgedeki güvenlik, istikrar ve barışı olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu nedenlerle Balkanlarda genişleme eğilimi içinde olan AB ve NATO gibi örgütlerin de teşvikiyle iki ülke arasında bu sorunun çözüme kavuşturulması yönünde girişimlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede atılan adımlar, Makedonya'da iç siyasi dengelerin de değişmesiyle sorunun çözülmesine yönelik somut girişimlerin bulunulmasına zemin hazırlamıştır. Netice itibariyle iki ülke arasında 20 Haziran 2018 tarihinde Prespa Anlaşması'nın imzalanması ve akabinde her iki ülke parlamentosunda onaylanması ile Makedonya Cumhuriyeti'nin ismi, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilerek 27 yıllık sorun çözüme kavuşturulmuştur.

Prespa anlaşmasının onaylanmasının ardından, Makedonya'nın uluslararası örgütlere üyeliği noktasında Atina vetosunun kalkmasıyla, Milliyetçi iktidarlar sürecinde NATO ve AB hedeflerinden uzaklaşan

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
Makedonya'nın yeniden Avro-Atlantik rotaya girmesi mümkün olmuştur.
NATO'yla katılım protokolü imzalanmış olup, ülkenin örgütün 30. üyesi olması için süreç başlamıştır.

KAYNAKLAR

Abdula,S.,“Makedonya’da Yerel Seçimler ve Siyasal Değişim”, Seta Perspektif, Sayı:183, 2017.

<https://setav.org/assets/uploads/2017/11/Makedonya-yerel-secimleri-ve-siyasal-degisim.pdf>, (15.10. 2019)

Aras, Damla “Yunanistan’daki Slav-Makedon Azınlıklar ve Sorunları.” ed. Murat Hatipoğlu. *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Brown, Tony “What’s in a name? the Macedonian name question”, *Ask The IIEA*, 2017, s.1-2. https://www.iiea.com/wp-content/uploads/2019/03/Ask-the-IIEA_3_Macedonia.pdf (15.10.2019).

CRM(Constitution of Republic of Macedonia) (15.10.2019)

Çolak, Yunus “Makedonya’nın İsim Sorunu: Sebepleri ve Türkiye’nin Balkanlar Politikasına Olan Etkileri Bakımından Bir İnceleme” *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, 2016.
https://www.turkegitimsen.org.tr/lib_yayin/453.pdf (15.10.2019).

Dağcı, Gül Tuba ve Asiye Şimşek, “Makedonya ile Yunanistan Arasındaki ‘İsim Sorunu’nda Rol Oynayan Temel Parametrelerin Analizi” *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:5, 2015.
<http://yusbed.yalova.edu.tr/article/view/5000180408> (15.10.2019).

Durmaz, Mustafa “Makedonya Sorunu ve Yunanistan’ın isim Uzlaşmazlığı”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)*, Sayı:3, 2015.

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/371657> (15.10.2019)

Ekinci, Mehmet Uğur “Makedonya İsim Sorunu Çözülüyor (mu?)”, *Seta Perspektif*, Sayı.204, Haziran 2018.
<https://setav.org/assets/uploads/2018/06/204.makedonya.pdf> (15.10.2019).

Emin, Nedim “Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu”, *Seta Rapor*, 2014.
http://file.setav.org/Files/Pdf/20141030171352_makedonya-siyasetini-anlama-kilavuzu-pdf.pdf (15.10.2019).
Final Agreement for the Settlement on the Name Issue
https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/agreement_mk_vs_gr.pdf
(15.10.2019)

Koyuncu, Çiğdem Aydın ve Samet Yılmaz, “Makedonya'daki İstikrarın Sürdürülebilirliğinin Ohrid Çerçeve Anlaşması Bağlamında Analizi”, *International Journal of Social Inquiry*, Sayı:18, 2018.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/496751> (15.10.2019).

Kut, Şule *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Mavromatidis, Fotis, “The Role of the European Union in the Name Dispute between Greece and FYR Macedonia.” *Journal of Contemporary European Studies*, Cilt. 18, Sayı.1,2010.
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14782801003638703?needAccess=true> (15.09.2019)

MFA(Ministry of ForeignAffairs) of Greece, <http://www.mfa.gr/en/fyrom-name-issue/> (15.09.2019)

MFA of M.R.(MacedoniaRepublic)
<http://www.mfa.gov.mk/index.php/en/component/search/?searchword=greece&searchphrase=all&Itemid=396> (15.09.2019)

Özgen, Cenk, “Balkanlar'da Güvenliğe Yönelik Bir Tehdit: Yunanistan-Makedonya Anlaşmazlığı” *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı.25, 2013.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/273817>. (15.10.2019).

Kuzey Makedonya'da İsim Tartışmaları... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
Rossos, Andrew, *Macedonia and the Macedonians*, Hoover Institution
Press, Stanford, 2008.

Şahin, Y., *İKV'den İsim Sorununun Çözümüne Yönelik Makedonya ile Yunanistan Arasında Varılan Anlaşmaya İlişkin Analiz*, 2018. İKV,
https://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=3221, (02.03.2019).

Tezcan, Gönül” Gruevski'den Zaev'e Makedonya'nın İç ve Dış
Politikasındaki Gelişmeler”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü*, Cilt:10, Sayı:2, 2019. [https://dergipark.org.tr/tr/download/article-
file/768848](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/768848) (15.10.2019).

Trifunovska, Snezana “Yugoslavia Through Documents: From Its Creation
To Its Dissolution”, 1994
[https://books.google.com.tr/books?id=PvjLRzgyKKkC&lpg=PA808&dq=d
eclaration%20of%20ASNOM%201944&hl=tr&pg=PA808#v=twopage&q
&f=false](https://books.google.com.tr/books?id=PvjLRzgyKKkC&lpg=PA808&dq=declaration%20of%20ASNOM%201944&hl=tr&pg=PA808#v=twopage&q&f=false)

UN, T.S(United Nations, Treaty Series) No:32193,
http://www.mfa.gr/images/docs/fyrom/interim_accord_1995.pdf
(15.10.2019).

Zhidas Daskalovsk, Clashing Historical Narratives and the Macedonian
Name Dispute – Solving The Unsolvables”, *Trames*, Cilt.21, Sayı.4,
2017, s.328. [http://www.kirj.ee/public/trames_pdf/2017/issue_4/Trames-
2017-4-327-343.pdf](http://www.kirj.ee/public/trames_pdf/2017/issue_4/Trames-2017-4-327-343.pdf) (15.10.2019).

Yayına Geliş Tarihi: 16/12/2019
Yayına Kabul Tarihi: 23/12/2019
Online Yayın Tarihi: 30/12/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 8, Yıl: 2019, Sayfa: 261-275
ISSN: 2587-2206

SOSYAL DIŞLANMANIN AVRUPA SOSYAL ŞARTI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Nur KESKİN¹

Özet

Sosyal dışlanma kavramı ekonomik, sosyal, kültürel ve politik pek çok olguyu içerisinde barındıran çok boyutlu bir kavramdır. İşsizlik, hastalık, yoksulluk, bedensel engel, eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken gibi birçok ayrıma tabi tutulan birey ya da gruplar toplum içerisinde ötekileştirilmeye ve dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Ancak sosyal refah devleti gereğince devletin; vatandaşlarının refahlarını sağlamaya çalışması ve vatandaşlarının insanca yaşamlarını sürdürebilmesi için mücadele etmesi gerekmektedir.

Yapılan bu çalışmada toplumda refahın artırılmasında önemli bir rol oynayan sosyal dışlanma kavramı ile mücadele edilmesi ve sosyal dışlanma kavramının Avrupa Sosyal Şartı içerisindeki yeri ve önemi incelenmiştir. Çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Avrupa Sosyal Şartı'nın gelişimi tarihsel açıdan ele alınmıştır. İkinci bölümde ise sosyal dışlanma kavramının Avrupa Sosyal Şartı içerisindeki yeri ve önemi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Sosyal Şartı, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı Sosyal Dışlanma.

PLACE AND IMPORTANCE IN EUROPEAN EXTERNAL CHARTER

Abstract

The concept of social exclusion is a multidimensional concept involving many economic, social, cultural and political phenomena. Individuals or groups that are subjected to many differentiations such as unemployment, disease, poverty, physical disability, education level, age, gender, race, ethnicity are subject to

---

¹Trakya Üniversitesi, ESBMYO, nurmkskn@gmail.com.

Sosyal Dışlanmanın Avrupa Sosyal Şartı... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
marginalization and exclusion within the society. However, according to the social welfare state; citizens should strive to ensure their welfare and struggle for their citizens to live a humane life.

In this study, the struggle against the concept of social exclusion, which plays an important role in increasing the welfare of the society, and the place and importance of the concept of social exclusion in the European Social Charter are examined. The study consists of two parts. In the first part of the study, the development of the European Social Charter is discussed historically. In the second part, the place and importance of the concept of social exclusion in the European Social Charter is examined.

Keywords: *European Social Charter, Revised European Social Charter Social Exclusion.*

GİRİŞ

Sosyal dışlanma, son yıllarda Dünya’da sıkça gündeme gelen ve bireylerin yaş, ırk, cinsiyet, gelir durumu, işsizlik, hastalık vb. durumlar sebebiyle toplumda ötekileşmesine yol açan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde farklı şekillerde tanımlanan sosyal dışlanma, toplumun hemen her kesiminde çeşitli sebeplere bağlı olarak görülebilmektedir. Sosyal dışlanma kavramına yönelik yapılabilen tek bir tanımlama olmadığı gibi, ülkeler arasında da farklı şekillerde yorumlanabilmektedir.

Sosyal dışlanma, birey ve grupların sebebi her ne olursa olsun bir şekilde toplum içerisinde ötekileştirilerek toplumdaki refahının azalmasına yol açmaktadır. Ancak vatandaşlarının yaşam kalitelerinin korunmasını ve hatta artırılmasını amaçlayan refah devletine göre sosyal dışlanma mücadele edilmesi gereken bir kavramdır. Bu bağlamda 1961 yılında imzaya açılan Avrupa Sosyal Şartı ve Ek Protokollerde üye devletler vatandaşlarının yaşam kalitelerini ve refah seviyelerini yükseltebilmek adına birtakım sosyal hakları vatandaşlarına sunmayı kabul etmişlerdir. 1996 tarihinde imzaya açılan Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nda da toplumdaki bireylerin korunması ve refahlarının artırılmasına yönelik olarak önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlardan bir tanesi de sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin korunmasına yönelik olan madde hükmünün Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nda kabul edilmesidir.

Yapılan çalışma ile hedeflenen Avrupa Sosyal Şartı içerisinde de yer alan ve toplumda refahın artırılmasında rol oynayan sosyal dışlanma ile mücadelenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1.Avrupa Sosyal Şartı'nın Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Süreci

Avrupa Sosyal Şartı (ASS), Avrupa Konseyi sistemi içerisinde sosyal hakları korumaya yönelik yer alan ilk sözleşme niteliğindedir. Avrupa Konseyi, 1949 yılında kurulmasıyla birlikte insan haklarının korunmasına yönelik olarak önemli adımlar atmıştır. Bu adımların başında da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gelmektedir (Erturan, 2019: 68- 69).

AİHS'nin yapıldığı süreçte sözleşme kapsamına sosyal ve ekonomik haklar da dâhil edilmeye çalışılmış ancak sosyal hakların yapısından kaynaklı olarak tüm hakların tek bir metin altında kabul edilebilmesi mümkün olmamıştır (Erturan, 2019: 69). Bu bağlamda AİHS, bireylerin birinci kuşak hakları olarak bilinen “yaşam hakkı, işkence yasağı, adil yargılanma hakkı, hürriyet ve güvenlik hakkı” gibi haklarını güvence altına alırken, ikinci grup haklar olarak ifade edilen sosyal ve ekonomik hakları ise Avrupa Sosyal Şartı (ASS) koruma altına almaktadır (www.ailevecalisma.gov.tr).

ASS, 1961 tarihinde Torino'da imzaya açılmış olup 26 Şubat 1965 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ASS'nin kabul edilmesi, sosyal haklara dair hem uluslararası hem de bölgesel belgelerin azlığı göz önünde bulunduğu önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Avrupa Konseyi içerisinde sosyal hakların düzenlenmesi hususunda ilk belge niteliği taşıyan ASS, kabul edilmesinin akabinde düzenlenen protokollerle yeni unsurlar kazanmış ve 1996 yılında gözden geçirilmiştir (Çetin, 2008: 30).

ASS'nı onaylayan ilk beş devlet; İngiltere, Norveç, İsveç, İrlanda ve F. Almanya'dır. Türkiye ise Torino'da imzalanarak yürürlüğe giren 1989 tarihinde ASS'nı onaylayan on altıncı ülke durumundadır. (www.ailevecalisma.gov.tr).

ASS, dönemler itibariyle protokollerle revize edilmiş ve yeni haklar ASS'ın kapsamına alınmıştır (www.ailevecalisma.gov.tr). 1988, 1991 ve 1995 yıllarında Ek Protokoller kabul edilmiş olup 1996 tarihinde ise "Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASS)" olarak ismi güncellenmiştir (Erturan, 2019: 71).

1.1.1961 Tarihli Avrupa Sosyal Şartı

1961 tarihinde imzalanan ASS, bir başlangıç, beş ayrı bölüm ve bir Ek'ten oluşmaktadır. Şart'ın başlangıç bölümü, Avrupa Konseyi'nin genel amaçlarını gerçekleştirebilmek adına AİHS'nin ekonomik ve sosyal haklara dair mukabili bir sözleşme olduğunu ve şartın amacını belirtilmektedir (Çetin, 2008: 32).

1961'de kabul edilen ASS, 19 hakkı koruma altına almıştır. Bu haklar arasında çalışma hakkı da yer almaktadır ve Şart'ın ikinci bölümünün ilk maddesinde bu hakka ilişkin yükümlülükler düzenlenmiştir. (Erturan, 2019: 71).

1961 tarihinde kabul edilen şart değişen dönemler itibariyle Ek Protokoller ile genişletilmiş ve yeni sosyal haklar şartın kapsamına dâhil edilmiştir.

1.2.Avrupa Sosyal Şartı'na Getirilen Ek Protokoller

1961 tarihinde Torino'da imzaya açılan ASS'nın, dönemler itibariyle revize edilmesi gerekmiştir. Bu bağlamda ASS, ek Protokollerle revize edilip yeniden düzenlenerek üye devletlerin onayına sunulmuştur. 1961 tarihli ASS'na getirilen ek Protokoller ayrıntılı olarak çalışmada incelenmiştir.

1.2.1. Avrupa Sosyal Şartı'na 1988 tarihli Ek Protokol

ASS'nın geliştirilmesine yönelik olarak kabul edilen 5 Mayıs 1988 tarihli Ek Protokol, 1992 yılında yürürlüğe girmiş ve 4 yeni hakkı güvence altına almıştır (Erdoğan, 2008: 124).

1961 tarihli ASS'na 1988 Ek Protokolü ile getirilen sosyal ve ekonomik haklar aşağıdaki gibidir (ASS, 1988):

- İşçilerin cinsiyetçi bir ayırıma tabi tutulmaksızın iş ve meslek konularında fırsat eşitliğinden yararlanmak ve eşit muamele görme hakkı,
- Çalışanların bilgilendirilme ve danışma hakkı,
- İş görenlerin, çalışma koşullarının ve ortamının belirlenmesinde ve geliştirilmesinde yer alma hakkı,
- Yaşlıların sosyal korunma hakkı.

1988 tarihli Ek Protokolde kabul edilen bu dört hak ile 1961 tarihli ASS’nda 19 olan hak sayısı 23’e yükselmiştir (Çetin, 2008: 36).

1.2.2. Avrupa Sosyal Şartı’na 1991 tarihli Ek Protokol

5 Kasım 1990’da, Roma’da Bakanlar Komitesi konferansı düzenlenmiş ve bu konferansta 1691 tarihinde onaylanan ASS’nın ve 1988 tarihli Ek Protokol’ün yetersiz olduğu gündeme gelmiştir. Bu çerçevede ASS’nın güçlendirilmesi ve kapsam olarak da geliştirilmesi gerekliliği ortaya atılmıştır (Erturan, 2019: 72).

“Avrupa Sosyal Şartı’nda Değişiklik Öngören Protokol” (CHARTER-REL), 21-22 Ekim tarihlerinde Torino’da imzaya açılmıştır. (www.europarl.europa.eu). Torino’da imzaya açılmış olan şart, tüm taraf devletlerin onaylamasına bağlı olduğu için henüz yürürlüğe girememiştir (Erturan, 2019: 79-80).

ASS’na ek olarak düzenlenen bu protokol “Torino Protokolü” olarak da bilinmektedir. Bu protokol ile amaçlanan ise; ASS’nın bağımsız uzmanlardan oluşan denetim sisteminin iyileştirilmesi ve geliştirilmesidir (Ünlüoğlu, 2019: 51).

1.2.3. Avrupa Sosyal Şartı’na 1995 tarihli Ek Protokol

1995 yılında ASS’nın geliştirilmesi kapsamında “Toplu Şikâyet Sistemini” getiren Ek Protokol kabul edilmiştir (www.anayasa.gov.tr). 1995 yılında imzaya açılan protokol, 1 Temmuz 1998 tarihinde yürürlüğe

Sosyal Dışlanmanın Avrupa Sosyal Şartı... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019 girmiştir. Bu protokol, tüzük ile güvence altına alınmış olan sosyal hakların etkin bir biçimde uygulanabilmesi için belirlenen önlemlerden birisidir (ASS, 1995).

1995 tarihli Ek Protokol; sosyal taraflara ve sivil toplum kuruluşlarına Sözleşmeyi onaylayan Devletlerin ihlal edildiğine ilişkin toplu şikâyetle bulunma hakkı tanımaktadır. Yapılan şikâyet, “Avrupa Sosyal Haklar Komitesi” tarafından değerlendirilmektedir. Komite yaptığı değerlendirme neticesinde, şikâyetin esasları hakkında, taraflara ve Bakanlar Komitesine bildirdikten sonra dört ay içerisinde kamuoyuna açıklanan bir raporda kararını açıklamaktadır. Bakanlar Komitesi, Avrupa Sosyal Haklar Komitesinin raporuna dayanarak karar vermektedir (ASS, 1995).

1.2.4. 1996 Tarihli Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı

1996 tarihli “Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı” 3 Mayıs 1996 tarihinde imzaya açılmış olup, 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir (GGASS, 1996). 1996 tarihli şart, 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı’nın gözden geçirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi amacıyla oluşturulmuştur. (Çetin, 2008: 42).

1996 tarihinde gözden geçirilerek geliştirilen ASS’nın ilk hali (1961), Konsey’in tüm üye ülkeleri tarafından kabul edilmiştir. Ancak GGASS’nı ise halen daha imzalamamış ülkeler bulunmaktadır. Türkiye ise, GGASS’nı 2004 yılında imzalamış ve 2007 yılında ise onay kanunu Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (Tufan, Sayar, Koçyıldırım, 2009: 83).

GGASS, 1961 tarihli ASS’nda yer alan bazı hakları aynen bazı hakları da değiştirerek düzenlemiştir. Ek olarak GGASS, 1988 tarihli Ek Protokol’de yer alan haklara yer vermesinin yanı sıra 8 yeni hakka da yer vermiştir (Erturan, 2019: 82). GGASS ile 1961 tarihli ASS’nın geleneksel yapısı bozulmamıştır. Bu bağlamda GGASS’nın oluşturulması 1961 tarihli ASS’nı ortadan kaldırmamıştır. 1961 tarihli ASS mevcut olup, onaylayan devletleri bağlamaktadır (Erdoğan, 2008: 126).

1961 tarihli ASS'nda ve Ek Protokol'de yer almayan ve GGASS'nda düzenlenen haklar aşağıdaki gibidir (Erturan, 2019: 82-83):

- İşe son verilmesi durumunda çalışanın korunma hakkı (Md. 24),
- İşverenin iflası halinde işgörenlerin sahip oldukları taleplerin korunması hakkı (Md. 25),
- İşte haysiyet sahibi olma hakkı (Md. 26),
- İşgörenlerin aile sorumlulukları ile birlikte eşit fırsat ve eşit muamele görme hakkı (Md. 27),
- İşçi temsilcilerinin kendilerine sağlanacak girişimlerde ve kolaylıklarda korunma hakkı (Md. 28),
- Toplu işten çıkarımlarda işgörenlerin bilgi edinme ve danışma hakkı (Md. 29),
- Yoksulluk ve sosyal dışlanma olgusuna karşı korunma hakkı (Md. 30),
- Konut hakkı (Md. 31).

Türkiye Cumhuriyeti, 1996 tarihli GGASS'nı 2007 yılında Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'nun ortak kararnamesi ile onaylamış ve 9 Nisan 2007'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, 2007).

Günümüzde sıkça rastlanan, birey ve grupların toplumdaki çeşitli sebeplere bağlı olarak dışlanması devletin müdahalede bulunmasını gerektiren bir durumdur. Refah devletinin toplumun refahının sağlanması amacıyla hareketle ASS kapsamına dâhil edilen "sosyal dışlanma", Şartı onaylayan üye devletlerin kendi ülke dinamiklerini göz önünde bulundurarak müdahale etmesi gereken bir olgudur. Bu kapsamda yapılan çalışmada sosyal dışlanma kapsamının ASS içerisindeki yeri ve önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2. Sosyal Dışlanma'nın Avrupa Sosyal Şartı İçerisindeki Yeri ve Önemi

18 Ekim 1961 tarihinde Avrupa Konseyi üye Devletlerince Torino’da imzaya açılmış olan ASS ve Şarta getirilen ek Protokollerde üye devletler vatandaşlarının yaşam standartlarını ve refah seviyelerini yükseltebilmek adına bu belgelerde belirtilen sosyal hakları sağlamayı kabul etmişlerdir (humanrightscenter.bilgi.edu.tr).

ASS’nin, kavramsal açıdan analiz edildiğinde toplumdaki bireylerin refahlarının sağlanmasına yönelik olarak hareket ettiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda 1961 yılında kabul edilen ASS’nin dönemsel gelişmelere bağlı olarak ek protokollerle genişletilmesi ve bireylerin korunmasına yönelik maddeler içermesi bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

ASS’nin günümüzde uygulanabilirliği Şartı kabul eden devletlerin Şartın maddelerine yönelik olarak hareket etmeleri ile uygulanmaktadır. Bu çerçevede ASS’nin uygulanabilmesindeki öncelikli koşul Şart’ın Avrupa Konseyi’ne üye devlet tarafından onaylanmasıdır. Avrupa Konseyi’ne üye bir devlet tarafından onaylandıktan sonra Şart yürürlüğe girmektedir (Ataman, 2010: 143).

Sosyal dışlanmanın önüne geçilmesi toplumdaki bireylerin refahlarının artmasına ve bireylerin sosyal olarak korunmasına olanak sağlayacaktır. Bireylerin refahlarının artırılmasına yönelik hareket eden ASS, 1996 tarihli ASS’nin md. 30’da yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı bireylerin korunması” maddesini ekleyerek ASS’nda sosyal dışlanmasının önemini vurgulamıştır.

2.1.Sosyal Dışlanma Kavramı

Sosyal dışlanma üzerine kabul edilen tek bir tanım bulunmamaktadır. Genel olarak sosyal dışlanma kavramını; ırk, etnik köken, cinsiyet ya da yaşa bağlı olarak belli grup ya da bireylerin ötekileştirilerek toplumdaki dışlanması şeklinde tanımlamak mümkündür. Sosyal dışlanma kavramı, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik boyutlarıyla ve farklı sosyal seviyelerde göstermiş olduğu etki sebebiyle çok boyutlu bir yapı özelliği taşımaktadır (Hatipler ve Köksalan, 2019: 1).

Ötekileştirmeye maruz kalarak toplumdan dışlanan bireyler, kamusal alanda, hukuk sisteminde, eğitim veya sağlık hizmetlerinden yararlanmada ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar (Hatipler ve Köksalan, 2019: 1).

2.2.Sosyal Dışlanmanın Avrupa Sosyal Şartı İçindeki Önemi

19. Yüzyıl ile 21. Yüzyıl arası dönemde, yoksulların önemli bir kısmı işsiz ve marjinal gruplardan oluşmaktadır ve tam istihdamın artık sağlanamayacağı düşüncesi hakîmdir. Böyle bir tabloda hukuk sistemlerinde önemli bir değişikliğin yapılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Yoksul kesim sadece toplumsal alanda değil hukuk alanında da sistemin dışında kalmıştır. Bu sebeple, yoksul ve dışlanmış bireylerin sosyal haklarının düzenlenmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir (Balcı, 2013: 248).

Sosyal dışlanma kavramının Avrupa Birliği literatürüne girişi ve sosyal politikanın bir konusu haline gelmesi 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir (Yıldırımalp, 2014: 97). GGASS'nın 30'uncu maddesinde ise "bütün yurttaşların yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı korunması hakkına sahip oldukları" ilkesi vurgulanarak sosyal dışlanma GGASS'ndaki yerini almıştır.

GGASS'nın 30. maddesi gereği Şartın tarafları toplumsal dışlanma ve yoksulluğa karşı korunma hakkının etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla aşağıdaki maddeleri taahhüt etmektedirler (Gözden Geçirilmiş Avrupa sosyal Şartı, 2007);

- a. Toplumsal dışlanma ve yoksulluk durumunda yaşayan ya da bu duruma düşme tehlikesi içinde olan bireylerin ve ailelerinin, istihdam, konut, eğitim, öğrenim, kültür, sosyal ve tıbbi yardım imkânlarına ulaşmalarını teşvik edecek önlemler almayı,
- b. Aldıkları bu önlemleri, uyarlanmasını sağlamak amacıyla gerektiği zaman gözden geçirmeyi garanti etmektedirler.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin sosyal dışlanma ve yoksulluk ile mücadele konusunda benimsediği görüş ise şu şekildedir (Balcı: 2013: 253):

“Sosyal dışlanmaya karşı korunma hakkının etkin bir şekilde uygulanabilmesi için, hükümetler, yoksulluk ve sosyal dışlanma riskiyle karşı karşıya bulunan kişilerin istihdam, konut, eğitim, mesleki eğitim, kültür, sosyal yardım ve sağlık yardımlarını içeren sosyal haklara erişimini geliştiren tedbirlerin alınmasına yönelik bütüncül ve koordineli bir yaklaşımı benimsemelidir.”

Sosyal dışlanma ile mücadele edilmesi ve buna yönelik olarak alınan tedbirler ülkeler arası farklılık göstermektedir. Sosyal dışlanmanın önlenmesine yönelik alınan tedbirlerin yanı sıra sosyal dışlanma kavramı da ülkeler arasında farklı şekillerde algılanmaktadır. Örneğin; Fransa’da sosyal dışlanma bireyin toplum ile sosyal ve kültürel bağlarının kopması olarak ifade edilirken, İngiltere’de ise gelir eşitsizliğine bağlı olarak ortaya çıkan bir durum olarak ifade edilmektedir (Yıldırımalp, 2014: 96). Bu çerçeveden bakıldığında sosyal dışlanma kavramı ülkeler arasında farklı şekillerde yorumlansa da sosyal dışlanma ile mücadele edilmesi hususunda ülkeler ortak bir paydada buluşmaktadırlar. Özellikle GGASS’ı kabul edip onaylayan devletler bunu bir yükümlülük olarak kabul edip, toplumdaki refahı arttırmak adına sosyal dışlanma ile mücadele etmektedirler.

Sosyal dışlanma her alanda görülebilmektedir ve dışlanan bireyler topluma yabancılaşmakta ve adaptasyon sorunu yaşamaktadırlar. Türkiye’de de kişi ve grupların sosyal dışlanmaya maruz kalmaması ve ekonomik ve sosyal hayata katılabilmeleri için çalışmalar yürütmektedir (Tunca, 2010: 7).

Türkiye sosyal dışlanma riski altında bulunan bireylerin yaşam kalitelerinin artırılması ve toplumla bütünleşmesinin sağlanması hususunda atılacak adımları 2013- 2015 orta vadeli programda şu şekilde belirlemiştir (www.sbb.gov.tr):

- Gelir dağılımı, sektörel politikalar ve sosyal transfer harcamaları yolu ile iyileştirilecek,
- Dezavantajlı grupların, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi temel hizmetlere erişimleri arttırılacak engelli bireylerin sosyal ve ekonomik hayata katılımlarının arttırılabilmesi için sosyal ve fiziki çevre koşulları iyileştirilecek,

- Çalışabilir durumda olan yoksullara yönelik sosyal yardımlar yoksulluk kültürünün oluşmasını önleyici ve yoksul bireylerin üretken duruma geçmesini sağlayacak nitelikte olacak,
- Aile eğitim programları ve destek hizmetleri yaygınlaştırılacak ve kadınlar sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda güçlendirilecektir. Kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetle mücadele edilecek ve dezavantajlı konumdaki çocuklara yönelik önleyici, koruyucu ve rehabilite edici hizmetlerin kalitesi arttırılacaktır.
- Sosyal hizmetlerin sunumunda etkinliğin sağlanabilmesi için nitelikli personel ve ara eleman ihtiyacı giderilecek,
- Yaşlılara yönelik sunulan sosyal hizmetler çeşitlendirilecek ve geliştirilecektir.

Sosyal dışlanma olgusunu ülkeler farklı şekillerde yorumlasalar da, birey ve grupları sosyal dışlanmaya karşı korumak için mücadele etmektedirler. Ancak ülkelerin sosyal dışlanma ile mücadelede izleyeceği yol farklılaşmaktadır. Ülkeler izleyecekleri yolu belirlerken ilk olarak sosyal dışlanma kavramını nasıl algıladıklarına bakmalı ve kendi ülke dinamiklerini kullanarak müdahalede bulunmalıdır.

GGASS'nın 30. Maddesinde de belirtildiği "yoksulların ve sosyal dışlanmaya maruz kalanların korunması" hususu sadece Şartı onaylayan ülkelerin değil Şart kapsamında üye olmayan devletlerin de yerine getirip mücadele etmesi gereken bir husustur.

Sosyal dışlanma ile mücadelede, eğitim ve sağlık başta olmak üzere temel hakların ayrımcılığa maruz bırakılmadan tüm bireylere sunulması, demokratik süreçlere katılımın arttırılması, pozitif ayrımcılığın geliştirilmesi benimsenmelidir. Bunun yanında sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin gelir kaybından dolayı yaşadıkları olumsuzluk uluslararası yardımlar ile giderilmeye çalışılmalıdır (Hatipler ve Köksalan, 2019: 13).

Sonuç

Sosyal dışlanma kavramı, sebepleri ve sonuçları ile çok boyutlu ve karmaşık bir yapıdır. Ekonomik, sosyal ve politik birçok faktörü içinde barındıran ve tabiri caizse toplum içerisinde belli kalıplara uymayan ve belli bir ekonomik geliri olmayan birey ve grupların ötekileştirilerek toplumdaki dışlanmasına yol açan bir kavramdır.

Ekonomik ve sosyal hakların güvence altına alındığı bir metin olan AŞŞ'nın 1996'da imzaya açılan GGASS'nda "yoksulluğa ve sosyal dışlanmaya karşı korunma hakkı" hüküm altına alınarak Şartı onaylayan devletlerin sosyal dışlanma ve yoksulluk ile mücadele etmesi ve vatandaşlarını koruması madde hükmü ile belirlenmiştir.

Toplumdaki bireylerin sosyal ve ekonomik anlamda refahının sağlanabilmesinden hareketle oluşturulan AŞŞ, tıpkı refah devleti vatandaşların refahının artırılmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda AŞŞ kapsamında hüküm altına alınan sosyal dışlanmaya karşı korumanın refah devletinin de bir amacı olduğu unutulmamalıdır.

Yapılan çalışmada günümüzde ne yazık ki çok yaygınlaşan ve hemen her alanda karşımıza çıkan sosyal dışlanma olgusunun AŞŞ içerisindeki yeri ve önemi incelenmiştir. Bu doğrultuda sosyal dışlanma, sadece AŞŞ'nı onaylayan devletlerin değil üye olmayan devletlerin de mücadele etmesi gereken bir konudur.

Sosyal dışlanma ülkeler arasında çeşitli şekillerde algılanabilmektedir. Bazen sosyal haklardan mahrum bırakılma sosyal dışlanma olarak algılanabilirken bazen de gelirin adaletsiz dağılımı neticesinde ortaya çıkabilmektedir. Ancak her ülke uygulayacağı sosyal ve malî politikalar ile sosyal dışlanma ile mücadele edebilecektir.

Sosyal dışlanma ile mücadelenin bu denli önemli olmasındaki sebep; toplumdaki tüm bireylerin hem ekonomik hem de sosyal alanda refahlarının artırılabilmesi için sosyal dışlanmaya maruz kalmamaları gerekmektedir. Bu sebeple ülkeler toplumda refahın sağlanabilmesi ve sosyal gelişmişlik için sosyal dışlanma ile mücadele ederek sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyleri korumalıdır.

KAYNAKÇA

Avrupa Sosyal Şartına Getirilen 1988 tarihli ek Protokol. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/128> adresinden 12 Kasım 2019 tarihinde alınmıştır.

Ataman, H. (2010). *Avrupa Sosyal Şartı ve Uygulaması*. Girişim Matbaası.

Avrupa Sosyal Şartı (Gözden Geçirilmiş) 1996 tarihli, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163> adresinden 20 Kasım 2019 tarihinde alınmıştır.

Avrupa Sosyal Şartı. (2014). Kasım 12, 2019 tarihinde T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1318/avrupa-sosyal-%C5%9Fart%C4%B1.pdf> adresinden alındı

Çetin , E. (2008). 1982 Anayasası'nda Sosyal Haklar ve Avrupa Sosyal Şartı'na Dair Spesifik Sorunlar. (*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anaibilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*).

Erdoğan, G. (2008). Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı. *TBB Dergisi*(77), 123-165.

Erturan, M. (2019). Avrupa Sosyal Şartı Işığında Türkiye'de Çalışma Hakkı ve Sınırları. (*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*).

Gökçeoğlu Balcı, Ş. (2013). Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin Denetim Sonuçları ve Kararları Işığında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Korunma Hakkı. *V. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, (s. 243-263).

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı. (tarih yok). <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/29/GozdenGecirilmisAvrupaSosyalSarti.pdf> adresinden alınmıştır

Sosyal Dışlanmanın Avrupa Sosyal Şartı... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
Hatıplı, M., & Köksalan, N. (2019). Sosyal Dışlanma Sorununa Sosyal Pazarlama Perspektifinden Bir Bakış. *Pazarlama Araştırmaları I* (s. 1-18). içinde Akademisyen Kitabevi.

Olivier DE SCHUTTER (Dü.). (2010). *Avrupa Sosyal Şartı: Avrupa İçin Yeni Bir Sosyal Anayasa*. Kasım 20, 2019 tarihinde <https://www.anayasa.gov.tr/media/3681/avrupasosyalsarti2.pdf> adresinden alındı

Orta Vadeli Program 2013- 2015. (tarih yok). http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Orta_Vadeli_Program2013-2015.pdf adresinden alınmıştır

Policy Department Citizen's Right and Constitutional Affairs. (2016). Kasım 20, 2019 tarihinde [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/536488/IPOL_STU\(2016\)536488_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/536488/IPOL_STU(2016)536488_EN.pdf) adresinden alındı

Toplu Şikayet Sistemi Sağlayan Avrupa Sosyal Şartına 1995 Tarihli Ek Protokol, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/158> adresinden 20 Kasım 2019 tarihinde alınmıştır.

Tufan, B., Özgür Sayar, Ö., & Koçyıldırım, G. (2009). Sosyal Bir Hak Olarak Sosyal Hizmet. *Antalya: Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (s. 76-86).

Tunca, R. (2010). Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri (Çanakkale Fevzi Paşa Mahallesi Örneği). (*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*).

Ünüvar Ünlüoğlu, D. (2019). Avrupa Sosyal Şartı Çerçevesinde Türkiye'de Kadın İşgücü'nün Değerlendirilmesi: Eskişehir Özel Sağlık Sektörü Örneği. (*Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Doktora Tezi*).

Sosyal Dışlanmanın Avrupa Sosyal Şartı... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
Yıldırımalp, S. (2014). Sosyal Dışlanma ve Avrupa Birliği Yaklaşımı.
Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2(2), 91-108.

5547 Sayılı (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartının Onaylanmasının
Uygun Bulduğuna Dair Kanun, (3 Ekim 2006 Tarih, 26308 Sayılı
T.C. Resmi Gazete).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409-1.htm>

Yayına Geliş Tarihi: 24/12/2019
Yayına Kabul Tarihi: 26/12/2019
Online Yayın Tarihi: 30/12/2019

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt: 3, Sayı: 8, Yıl: 2019, Sayfa: 276- 325
ISSN: 2587-2206

MİMARLIK TARİHİ İÇİNDE İSTANBUL BİZANS SU MİMARİSİNİN DURUMU –I-

Dr. Öğr. Üyesi Özkan ERTUĞRUL¹

Özet

Tarih boyunca insan toplulukları farklı dönemlerde farklı yaşam düzenlerine sahip olmuştur. Paleolitik çağda insanların suyu mağaraya taşıyarak yaşamlarını su-ırmak-deniz kenarında sürdürdükleri görülmektedir. Mezolitik çağda ise yerleşik hayata geçmenin etkileriyle su ile birleşik bir kültürün oluşmuştur. Tarihin birçok döneminde yaşamış olan insan topluluklarının özellikleri incelendiğinde suyun insanın yaşamı için en gerekli maddelerden birisi olduğunu ve insanlığın tarih boyunca su ile ilgili alanların uzağında kalamadığını ifade etmek mümkündür.

Bu çalışmada öncelikle tarihsel süreçte çeşitli dönemlerde ve farklı bölgelerde yaşamış insan topluluklarının suyla olan ilişkileri ve bu bağlamda ortaya konulan mimari eserlerden bahsedilmiştir. Ardından İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi ile ilgili olarak literatürde daha önce yapılan çalışmalara ve söz konusu dönemde ortaya konan mimari eserler hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roma Mimarisi, Bizans Su Mimarisi, İstanbul Bizans Su Mimarisi.

STATUS OF BYZANTINE WATER ARCHITECTURE IN ARCHITECTURAL HISTORY –I-

Abstract

Throughout history, human communities have had different life patterns in different periods. In the Paleolithic Age, it was seen that people carried water to the cave and continued their lives by the water-river-sea. When the characteristics of human communities that lived in many periods of history are examined, it is possible to state that water is one of the most necessary substances for human survival and that human beings cannot stay away from water-related areas throughout history.

¹ Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ozkanertugrul@trakya.edu.tr.

In this study, first of all, the relations between human communities living in different periods and different regions in the historical process with water and architectural works put forward in this context are mentioned. Then, the previous studies in the literature about the Byzantine Period Water Architecture in Istanbul and the explanations about the architectural artifacts revealed during the mentioned period are given.

Key Words: Roman Architecture, Byzantine Water Architecture, Istanbul Byzantine Water Architecture.

Giriş

Tarihsel süreç içinde insan topluluklarının yaşam şekilleri beslenme düzenleri ile yakından ilişkili idi. Su kaynakları ve insanların yaşamlarının önemli bir parçası olan suyun, tarihsel çağlarda insanlar için önemli bir yeri vardır. Paleolitik Çağ'da insanların su ile ilgili gereksinimlerini ve düşünceleri anlamak zor olsa da Neolitik Çağ'da her şeyde bilinçlenmenin başladığının görülmesiyle birlikte suyun insanlar için önemi de vurgulanmıştır. İnsanlar bu dönemde su yerleşim yerleri olarak su kenarlarını tercih etmişlerdir.

Yapılan çalışmada tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde yaşayan insan toplulukları için suyun önemi ve gerekliliği incelenmiş olup Bizans Dönemi su ilişkisi incelenmiştir.

1.Tarihsel Süreçte İnsan Toplulukları ve Su İlişkisi

İlk insan topluluklarının yaşam düzenleri, avlanma ve yenilebilir bitkilerin derlenmesine dayanıyordu. Barınaklar ise, kaya sığınaklarıydı. Paleolitik Çağ düzeninde insanların su ile ilgili olarak ne düşündüklerini anlamak bugün için zordur. Ancak belli başlı merkezlerde suyu mağaraya taşıdıkları ve kullandıkları gerçeği de mantık dâhilindedir. Ancak yaşadıkları mağaraların çoğunluğunun su-ırmak-deniz kenarında olması da ilginçtir (1). Mezolitik çağ ise bir önceki devirden pek farklı olarak görülmez. Yerleşik köy toplumlarının başlaması, tohumların ekilmesi su ile birleşik bir kültürün ilk verimleridir. Yine mağaraların deniz kenarında olması gibi bir örnek çok dikkat çekmektedir. Neolitik çağda ise her şeyde bir bilinçlenmenin başladığı görülür. İnsanların Çatalhöyük gibi Çarşamba Suyu 'nun böldüğü bir arazide su kenarında

yaşamaları ilginçtir. Her üç dönemde de ortaya çıkan bir gerçek şudur ki, insan su ile ilgili alanların uzağında kalamamıştır. Zaten Su insanın yaşamaları için en gerekli maddedir. Su bir inanış çizgisi olarak bu üç devirde var mıdır sorusuna ise bugünkü şartlarda cevap verebilmek zordur. Ancak madde olarak da düşünülürse insanın sudan kopamayacağı gerçeği sürekli vardır. Neolitik devirde meydana getirilmiş çanak, çömlek ve küçük heykeller bir inanış imajını vermektedir. Böyle bir ortamda inançların bir bölümünde hem de yerleşim yerinin hemen yanından geçen ve hayat veren suyun, bir kutsallığı olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerekir. Şehirleşmenin ilk görüldüğü Kalkolitik çağda, kadın figürleri artmıştır. Bu ise Kybele kültürünün başlangıcı sayılabilir. Geç Kalkolitik Çağda ise artık medenileşme yolunda ilerleme başlamıştır. Tabii ki her dönemde yıkanma olacaktır. Ancak bunları ispatlayacak daha doğrusu delil gösterecek bilgimiz henüz yetersizdir (2). Sümerler İÖ. IV bin yılın 2.yarisında Aşağı Mezopotamya'ya göç eden kavimlerdir. Bunlar Mezopotamya'da adını iki nehir arası memleket olarak almaktadır-eski küçük bir kavimdir. Sümer efsanesine göre Basra Körfezi'nin batı ucunda bulunan Eridu, oraya göçenlerin ilk meskeni olmuştur. Eskiden beri var olan bir mabedin bulunduğu bölgede, ilk göçen halk, Yeraltı Sularının Beyi veya Hekim Tanrı Enki'ye kendilerine medeniyet marifetleri hediye ettiği için kurbanlar sunmuşlardır (3). Güney Mezopotamya'da Uruk harabesinde yapılan araştırmalar sulama ve kanal tesislerinin inşasına daha Uruk kültürünün son devresinden, itibaren girişildiğine dair izler vardır. Bu ise M.Ö.3000'lere tarihlenir. Yaptıkları bentler ise daha da ilgi çekmektedir (4). Bunlara neredeyse su insanları demek mümkün olmaktadır. Daha 3000'lerden itibaren Güney Mezopotamya'da ve daha sonra Kuzey Mezopotamya'da kanallar, hendekler, su yolları açmak suretiyle bereketli tarlalar elde etmişlerdi. Bütün bunlar Roma İmparatorluğu'nun sona ermesine yakın harap olmuşlardır. Mimarlar ,mühendisler, su projelerini mabetlerde hazırlıyorlardı.. Ayrıca ilgi çekici bir nokta da Tufan Efsanesi ve Nuh tipidir (5). Babiller ise Fırat Nehri'nin kıyısında eski Mezopotamya'nın en büyük şehirlerinden biri ve Babil Sülalesi 'nin idare merkezi olan bölgede yerleşmişlerdi.

Babil beş tepe üzerine kurulmuştur. Babil adı aslında Tanrının Kapısı. anlamına gelen Sümerce KA.DİNGİR.RA sözünün Babil şeklinde Akkadca tercümesidir. Babil birçok kanal ve köprülerle birbirine bağlanmıştır. En önemli Tapınağı olan Marduk, Fırat'ın doğu kıyısında kurulmuştur. Şehir planına baktığımızda bütün şehrin Fırat 'ın çevresinde yer almakta olduğunu görürüz (6). İnsanların sudan kopmama ve ona bağımlılığı açıkça belli olmaktadır. Asurlular ise adlarını baş tanrılarında alan şehirde yaşayan insanların meydana getirdiği bir topluluktur.1821 yılında yapılan araştırmalarda Dicle'nin batı kıyısında, yukarı Zab Suyu 'nun Dicle'ye döküldüğü yerden yaklaşık olarak 69km.uzaklıkta bugünkü Kal'at şergat örenlerinin olduğu yerde kalıntılar bulunmuştur. Asur'da da yine su ile bağlantılı olarak bir yerleşim anlayışının varlığını görmekteyiz (7). Su muska yazımında kullanılırdı. Salgın hastalıkları uzaklaştırmak için evlerin eşiğine veya yatağın altına içi kutsal su dolu kaplar konmaktaydı. Anlayış bu kaplardaki suyun tüm kötülöklere karşı insanları koruyacağı idi. Kùltürler içinde en önemli yeri alan uygarlıklardan biri de hiç şüphesiz Mısır'dır. Mısırlılarda ise su kùltü Tanrılardan Tefrut (su) ile bütünleşmiştir (8). Mısır, su ve su kùltü açısından en önemli uygarlıkların başında gelmektedir. En önemli su olayı ise hiç şüphesiz, Nil Nehri'dir. Sünnet olmaları ve insanların gündüz iki, gece iki olmak üzere dört defa soğuk su ile yıkanmaları ise dikkate değerdir (9). Kadınlarla erkekler kutsal yerlerde birleşemezler. Kadının kollarından çıktıktan sonra yıkanmadan kutsal bir yere girmek yasaktır. Halbuki Yunanlılardan başka hemen herkes kadınlarla kutsal yerlerde de sevişirler ve bir kadının kollarından çıkıp, bir tapmağa; geçebilirler. Çünkü insanı hayvanla bir tutarlar ve bu sebeple hayvanlar gibi: her yerde çiftleşmeyi uygun görürler (10). Ayrıca Nil Nehrinde yaşayan su samuru, pullu balıklar ve ördekler kutsal sayılmaktadırlar. Nil Nehrinde boğulan kişiler bir çeşit ruh kabul edildiklerinden Nil Rahipleri tarafından kutsal tabutlara kon urdu. Hitit'ler ise su ile ayrılmaz bir bütün teşkil ederlerdi. Hitit adı, Tevrat'ın Torah Bölümünde birçok defa geçen " Ht " oğullarına ithafen modern araştırmacılar tarafından verilmiştir. Hititlerin kesin olarak nereden geldikleri belli olmamakla birlikte M.Ö. 1900-1750 yılları arasında yaşadıkları tahmin edilir (11). Su

Hitit dininde tanrılaşmıştır. Hatti memleketinin bin tanrıları arasında nehirler, pınarlar ve kaynaklar birer Tanrı niteliğindedir (12). Bu tıpkı Nympheler gibi karşımıza çıkmaktadır (13). Bütün Hitit yerleşmelerinin yanında veya içinde pınar, kaynak veya akarsu bulunmaktadır (14). Hititlerin kült törenlerinin programı ve kurban, sunma olayı yıkanma ile başlamaktadır. Aslında Hitit Medeniyeti Anadolu'nun belki de bugüne kadar gelebilen birçok geleneğine imza atmıştır. Bundan dolayı araştırmamız açısından da bu medeniyeti etraflıca incelemek gereğini duyduk. Hitit toplumunda temizlik en azından Mısır'da olduğu kadar biliniyordu. Mısır'da asiller ve Rahiplerin günlük banyolarını almaya, temiz giysiler giymeye ve yiyeceklerin temizliğine itina göstermeleri gibi, Hititlerinde hiç olmazsa yine yüksek tabakanın temizlik kaidelerine uymaya önem verdiklerini biliyoruz (15). Krala ait su tesisinde bir saç bulunması idam hükmü için yeterli idi. Kanun kodeksinde yer alan bir maddede ise umuma ait su yatağını kirletmenin cezaya tabi olmasının belirtilmesi halkın temizliğine de özen gösterildiğine işaret sayılmalıdır. Anlaşıldığına göre bir başkasının ya da bir hayvanın bedenine ait bir nesnenin vücuda girmesi dini açıdan Kirlenmeye sebep oluyordu. Bu kirlenme ise hastalığı doğuruyordu. Bütün ön Asya uluslarında pislik manevi bir anlam taşımıştır. Günümüzde de bunun değişik anlamlarını görmekteyiz (16). Kazılarda ortaya çıkan (17) pişmiş toprak banyo küvetleri yanında mimari ile organik bağlantısı olan bazalt banyo yerleri de bulunmuştur. Yine ortaya çıkarılan temiz su kanalları da doğrudan temizlik bilinci ile ilgilidir (18). Urartu'lar ise merkezi Van Kalesi olmak üzere asıl Doğu Anadolu'da ve kısmen Batı İran'da Urmiye Gölü çevresinde M.Ö 900-600'lerde geniş ve kuvvetli devlet kuran eski bir kavimdirler. M.Ö. 810-781 de hüküm süren Kral Menua'nın yaptırdığı büyük içme ve sulama suyu kanalından Urartuların su ve su ile ilgili mimariye verdikleri önemi rahatça anlayabiliyoruz. Urartu Medeniyeti sulama tesisleri açısından önde gelen bir uygarlıktır. Ayrıca temizlik konusunda Van Kalesinde rastladığımız tuvalet ve kanallar bu medeniyetin bu konudaki çalışmalarına birer örnektir. Daha sonra da üzerinde durulacağı gibi Anadolu Sanatında önemli bir yere sahip olan Urartu Medeniyeti Bizans'a

kadar uzanan birçok izler bırakmıştır (19). Etrüskler ise M.Ö. VIII. yüzyılda Anadolu'dan Limni Adası ile Lydia Bölgesinden, İtalya yarım. adasına göç ederek Arnus (Arno) ve Tiberis Irmakları arasında yerleşen bir kavimdir. Etrüsklerin su ve sağlık tesisleriyle hazırlanmış şehir planları önemlidir, Şehirlerini su kenarlarına yapan kavim, su ile ayrılmaz bir bütün içinde yaşamıştır. Bu su ilişkisi Etrüsklerin inanç çizgileri ile gelişme göstermiş ve tedavi metodu olarak sudan yararlanmışlardır (20). Kısaca Uygarlıklar içinde vermeye çalıştığımız Suyun, önemi hakkında yabancı kaynaklar oldukça fazladır. Ancak ilerde de anlatacağımız gibi suyun önemini verirken Bizans, Türk-Osmanlı ve köken olarak önemli olduğu için Roma devirleri üzerinde daha etraflıca durulacaktır. Her devirde su, önemli bir unsur olmuştur. Ancak bazı devirler hakkında yeterli bilgiden ne yazık ki mahrumuz. Bizans Medeniyeti içinde suyun önemi ise detaylı bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Ancak hiç bir şeyin tam olmayacağı göz önüne alınırsa bizim de eksiklerimiz olabilecektir. İlk insanlar balıkçı ve avcı olarak yaşadıklarından. dere ve su kenarlarında yaşarlardı, Paleolitik devirde sıcakta, su kenarlarında, kışın ise biraz daha içeride yaptıkları kulübelerde yaşarlardı. Fakat seller sonucunda direkler üzerine, evlerini kurmaya başlamışlardır. İlk hendek denemeleri de bu zamanda gerçekleşmiştir. Daha sonra Bizans Devrinde de göreceğimiz gibi bunların içinde su var mı tartışmasına tekrar döneceğiz. İlk insanlar da Bizans devrinde olduğu gibi düşmanlarından korunmak için hendek olayını gerçekleştirmişlerdir (21). Anadolu'da 9-8 bin dolaylarında Beldibi Belbaşında su üzerine ev kurmaya başlamışlardır (22). İnsanlığın ilk evi olarak karşılaştığımız cromlech plan tipi yapılarda kullanılan siva harcının, çamur gübre karışımı olduğunu görüyoruz. Saz, kamış, saman ve hayvan derisinden de yardımcı elemanlar olarak yararlanıldığı bilinmektedir (23). Mısır Mimarisinde ise evlerde oturma salonunun karşısında Lustration denilen temizlik yeri bulunmaktadır. Burada hizmetçiler misafirlerin üstüne kokulu su serperler, ellerine ayaklarına dökerlerdi (24). Eski Mısır'da az da olsa hamam kalıntı-

ları vardır. Edfu Tapınağı'nın yıkıntıları arasında büyük yol üzerinde yıkanma yerleri bulunmuştur. Yine eski Mısır'da üstü açık suyolları sulama için inşa edilmiştir. Hititlerde gerekli olan suyun elde edilebilmesi için kanal (25) kullanılmıştır. Kanalların pis sularının dışarı akıtılması ve temizlenmesi için gereken işlemler yerleşim yerlerinde Krallığın temsilcisi Bel-Madgalti kale komutanının denetimi altında yapılırdı (26). Arı suların, kaynaklardan sağlanmış olduğu pişmiş toprak künk biçimi borular döşenerek başkente iletildiği ortaya çıkarılmıştır. İç içe geçirilerek kullanılan bu boruların genişlikleri 20-22 cm'den 11-15 cm. e küçülen uzunlukları 60-96 cm. olan kesik koni biçimindedirler. Bu tip su borularının geniş yönlerinde 10-15 cm.lik oval bir açıklığın temizleme veya havalandırma delikleri olduğu kabul edilmektedir (27). Alacahöyük yerleşmesinde de aynı delikli künkler vardır. Aynı tarz künkleri biz son yıllarda yapılan ve Roma ile Bizans Devirlerine tarihlendirilen yapı grupları içinde İznik'te de gördük. Burada Murad Hamamı karşısına denk gelen Keramik Kazısında bu tip künklerle rastladık. Su boruları künkler gevşek olarak birbirine geçirilmiş, ek yerlerinde özel bir birleştirici kullanılmıştır. Yazılıkaya su iletme kuruluşunda ise borular, bir kil tabakasına yatırılmış ve bunun altında toprağa düzensiz yerleştirilmiş olan taş levhalar üzerine uzanıyorlardı. Köşe yapan yerlere büyük künkler yerleştiriliyordu. Boğazköy Tapınak I'de ise pişmiş toprak borular yol kaldırımı altından geçiyordu. Aynı toprakta su biriktirme haznesi görevini taşta oyulmuş dikdörtgen bir hazne sağlıyordu. Bu haznede suyu akıtan ve boşaltan delikler de mevcuttu. Hititlerin kült törenlerinin başlangıcında Baş Rahip görevindeki Kral ve Kraliçe'nin Su ile ellerini yıkamaları bilinmektedir. Tapınak I'de yapılan dini törenlerde, kutsal el yıkama, temizlenerek törene başlama evresinde suyun bu havuzdan alınarak kullanıldığını sanıyoruz. Bu tür havuzların günlük hayatta olduğu kadar kült törenleri için de bir anlam taşıdığını anlıyoruz. Hitit

yerleşmelerinde kuyu izine rastlanılmamıştır (28). Ancak Kuzey Suriye Ras-Şamra (Ugarit) ve Tel-Halaf Kazılarında 2.bin yılında kuyu görülmüştür (29). Sarnıçlara ise Boğazköy'de Maşathöyük'te rastlamaktayız. Hitit başkentinde sarnıçlar bulunmuştur. İkisi büyük kalenin doğusunda diğer ikisi ise Sarıkale'dedir. Hititler Devrinde bunların üstlerinin bindirme tekniğinde sahte kubbelerle örtülmüş olduklarına inanılır (30). Bunun dışında doğal su havuzu da görülmektedir. Bir örneği ise Tapınak I'in güneybatısındaki Pınar Mağarası'nda bulunan havuzdur. Bu aynı zamanda kutsal bir yerdir (31). Büyük ölçülerdeki su biriktirme havuzu olarak karşımıza Eflatunpınar¹daki kaynak çıkar. Su bendi bilgilerinden yoksunuz. Ancak Kızılırmak Nehri içinde Karakuyu küçük su bendi geç Hitit çağına örnek olarak düşünülebilir (32). Hititlerde kült törenleri yıkanma ile başlar. Ancak yıkanma odaları hakkında yeteri kadar bilgimiz yoktur. Yazılı belgelerde Sümerce bir ideogramla belirtilen bir yapı EHİ.US.SA'nın hamam anlamını taşıdığı bilinmektedir. Bu, büyük bir yapının bir bölümünü meydana getirmektedir. Böylece anıtsal saray yapılarında ve tapınaklarda bir kanadın yıkanmaya ayrıldığı kabul edilir (33). Yazılı belgelerde anılan ^Etarnu yapısının hamam, yıkanma evi anlamına geldiğini daha çok bu sözcük ile bir sınır veya çevirme duvarını anlamlandırdığı anlaşılır (34). Boğazköy'de yalnız bir yapıda Tapınak V.de yıkanma odası görülmektedir. Tabanı ise su geçirmez harç ile sıvalıdır. Suların dışarı akıtılması için yapılmış olan oluklu taşa doğru oda tavanında düzenli bir seviye farkı yapılmıştır. Odanın duvarının altından büyük, monolit bir kalker levha Üzerinde oda tarafından taşı dikey delen bir oluk deliği vardır. Duvarın dış tarafında ise pis su borusuna bağlı olan bir oluk taşı ve yassı bir oyuk yerleştirilmiştir. Bir şehircilik anlayışına uygun olarak geliştiği izlenen Alacahöyük Hitit Şehrinde kanalizasyon şebekesinin en önemli anteni 3.mimarlık katında ‘‘Tapınak Saray’’ avlusunda ortadan geçen kanaldır. Dikdörtgen kesitli

olup, tabanı ve üstü yassı taşlarla örtülmüştür. Büyük Kale' de ilginç su kanalları mevcuttur. Yolun yükseltilmiş olduğu kil yatağı içinde kilden künkler döşenmiştir. Aynı yerde 24 x 6 m. ölçülerinde de bir havuz vardır ve 1.18m.derinliğe sahiptir. Duvarları meyilli örülmüş olup, havuza üç basamak ile iniliyordu. Havuzun içi ince ve sık mavi-turkuaz boyalı harç ile sıvalıdır. Büyük Kale'deki güney sura paralel yolun altından da bir su kanalı geçmektedir (35). Yolun, meydan gibi genişlediği yerde yapılmış havuzun ise dini amaçla da kullanıldığını söyleyebiliriz. Hitit başkenti Boğazköy'de M.Ö. 13.yy.'da yapılan bir taş köprü de ilgi çeker. Köprü Boğazköy'de Büyükkaya-Anbarlıkaya'daki Hitit surları arasından geçen bir akarsu üzerinde, su seviyesinden 16.62 m. yukarıdadır. Akarsu yönünden düşmanın şehre girişini engellemek, fakat suyun akışına da mani olmamak düşüncesiyle köprü önüne, altına, ardına sabit kafes parmaklıklar koymuşlardır. Her iki kenarda birbiri üzerinden aşırılan taş bloklarla kıvrık bir kenar şekli var edilmiştir. Köprünün her iki başında Boğazköy surlarının birer burcu bulunmakta, gerek köprüyü ve gerekse akarsuyun geçtiği darboğazı korumakta idi. Anadolu'nun doğusunda yer alan Urartu'larda ise su ile ilgili çalışmaların varlığı dikkat çekicidir. Bugünkü Van'ın eski ismi olan Tuşpa'daki Van gölünün suyu içindeki yüksek natrium karbonat oranı ile içme suyu olarak kullanılmamaktaydı. Van ovasına akan diğer ırmaklar ise yazın akmamakta idi. İçme suyu daha uzaklardan sağlanırdı. Bunun için güçlü bir kaynak olan Engil çayının vadisinden ve tabii ki dağlık bir arazide yer alan şehrin doğusundaki Keşiş Gölünün biriktirme havuzundan su alınmaktaydı. Urartu mimarları Tuşpa'nın 56 km. uzağında yer alan Engil Çayı Vadisindeki kaynaklardan yararlanmaktaydılar. Ortalama olarak 3 ile 4 metreküp kadar su miktarını kullanmaktaydılar. Bu miktar kuraklık zamanında da 2 metreküp aşağısına düşmemekte idi. Normal surette Engil Çayına 3 km. uzaklıktaki kaynaktan çıkan memba su bugün de halen mevcuttur. Basitçe taşla ve toprakla doldurularak meydana getirilmiş su sedlerinin aşağısında

etrafi bilezikle çevrilmiş kaynaklar vardır. Bunlar ırmağın üzerinden diğer taraflara müsait durumdaki sahile kadar taşınırlardı. Kanal güzergâhları Engil Çayı'nın akışı doğrultusunda olup, vadinin güneyinden batı yönüne doğrudur. Nehrin iki noktası arasındaki yükseklik farkından dolayı daima bu güzergâh uzundur. Urartu kanallarının gelişim çizgisi eski temel duvarları içinde bütün ayrıntıları ile görülebilir. Aşağı yukarı kaynakların 25 km. aşağısında kanalların güzergâhı kuzeye ve Van gölünün doğu sahil bölgesine doğru yön değiştirmektedir. Araziler burada esaslı ölçüde zor bir durum gösterir ve daima dar bir boğaz gibi çapraz vadiler haline dönüşürler. Kanalların kaya kenarlarından ve içinden geçen su mimarisinin parçaları Urartu mimarisinin gelişmiş uzantılarıdır. 800 yılında inşa edilen ve günümüze kadar gelen Menua kanalı Urartu formunu aksettiren ilginç bir örnektir (36). Yunanlılarda, su daha çok sembolik olarak karşımıza çıkmaktadır. Su bir çeşit kötülüklerin kovucusu durumundadır. Ancak bunun yanında kutsal kabul edilen yerler de bulunmaktadır. İlginç bir Örnek Manisa'da bugün halk dilindeki adıyla Ağlayan Kadın veya Ağlayan Kaya olarak bilinen Niobe Anıtı'dır (37). Mitolojiye göre Kraliçe Niobe'nin çocukları, Apollon ve Artemis'in okları ile öldürülür. Zeus ise ağlayıp, inleyen Niobe'yi taş haline getirmiştir Bugün O kayadan sızan suların Niobe'nin gözyaşları olduğuna inanılır. Bunun yanında Yunanlıların su ile ilgili geleneklerinden fazla bir şey bilmemekteyiz. Su yolları ve köprüler hakkındaki bilgilerimiz yetersiz olmasına karşın, çeşmeler hakkında daha çok bilgiye sahibiz. Yunanlılarda pınarların, nehirlerin ve mağaraların her zaman belirleyici bir özellikleri vardı. Hastalan iyileştirmek için tatlı su pınarlarının başında toplanırdı. Bugün İtalya'nın güneyinde bulunan Akragas antik kentindeki Demeter Tapınağı'nın da bir su kaynağı yanında kurulmuş olması ilginç bir örnektir (38). Yunanlıların sudan pek uzak bir hayat düşünmedikleri böylece görülebilmektedir. Priene'de bulunan ve antik kent içindeki yolun hemen yanında yer alan bir su kanalı sistemler hakkında da az da olsa bilgi vermektedir. Bu kanal zemini

yer olmak üzere dikdörtgen bir form ortaya koymaktadır. Yaptığımız araştırmada, u kanalları meydana getiren malzemenin basit taşlardan seçilmiş olduğunu gördük. Ancak su ile ilgili kaynak olarak görebileceğimiz malzemenin yoksunluğu karşısında daha çok vazolar üzerindeki resimlerin bize yardımcı olduğunu anladık. Genellikle bir paye veya bir duvar üzerinde bulunan yerleşik bir ağızdan -ki bu çoğu zaman hayvan ağızı şeklindedir- su akmaktadır. Delphi'deki Kastoni Çeşmesi ile Atina ve Korintos'daki Yunan çeşmeleri önemlidir (39). Yunan Hamamları ise başlı başına bir mimari tarz olarak karşımıza çıkmamakla birlikte yine de hamam varlığını belirleyici kalıntılarla kendisini ortaya koymaktadır. Ancak bunların özellikleri hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bu konudaki sınırlı bilgilerden, Yunanlıların yıkanmaya önem verdikleri ve M.Ö.5 ve -4.yy.'da evlerinde banyo odaları yaptıklarını öğreniyoruz. Ancak bu ilkel odaların ısıtma ile ilgili olarak izlerine rastlanmaması da önemlidir. Kabul edilen görüşe göre su ısıtılarak odaya getirilmekte ve kurnalara doldurulmaktadır (40). Bu ise ilerde göreceğimiz gibi Roma Mimarisindeki hamam yapılarına bir yerde öncü olmuştur. Eski Yunan Hamamlarından Assos Ve Priene'deki hamamlarda yapının uzun aksı üzerinde yıkanma yerleri musluklar, duşlar yerleştirilmiştir. Bunu ise Eski Yunan vazoları üzerinde bulunan bazı resimlerde görülen ve asıl yıkanma şeklinin bir duş şeklinde olduğunu belirten resimler pekiştirmektedir. Yunanlılardaki yıkanmanın sebebini ise beden ve ruh temizliği ile açıklayabiliriz. Hellenistik devire kadar ise yıkanma tamamen dinidir (41). Yunanlılardaki banyo konusunu topladığımızda ise önce çeşme ve yalaktan ibaret olan hamamın, daha sonra üç ayakla banyo yeri, ondan sonra da tuğlalardan yapılan banyo küvetleri şeklinde görüldüğünü anlayabiliyoruz (42). Yıkanma ise genellikle spordan sonra yapılan bir işlem haline dönüşmüştü, Romalılar devrinde ise Su ve su mimarisi ile ilgili olarak geniş bir faaliyetin olduğunu görmekteyiz. Bizans İmparatorluğuna bir temel teşkil etmiş olan Roma, mimarisi ile de Bizans'a yardımcı olmuştur. Bu sivil mimari içinde Su mimarisi de bu etkilenmeden payını almıştır. Gerek doğrudan yararlanma yolu ile ve gerekse dolaylı olarak sudan yararlanma da Roma'nın etkileri sürekli görülmektedir.

Roma'daki ilk su tesislerinin kökenini Yunanistan'daki şehirlerde aramak daha doğru olacaktır (43). Bu şehirlerde su, kaynak ve çeşmelerden sağlanıyordu. Romalılar 441 yıl süreyle Tiber Nehrinden yararlanmışlar ve bu nehrin suyunu kullanmak için de Aqua Appia'yı inşa etmişlerdir. M.Ö. 312 de inşa ettikleri bu kanal ilk kanal olarak kabul edilmektedir. Uzun mesafeleri kateden kanallar zamanın su temini elemanları olarak Roma şehirlerini karakterize etmektedir. Kuruluşundan itibaren Romalılar komşuları olan Etrüskleri egemenlikleri altına almak istemişlerdir. Etrüskler, kanallar aracılığı ile su kazanılması ve atık suların gönderilmesi için engin bir bilgiye sahiptiler. Etrüsklerin aşağı yukarı M.Ö.8 yy. da atık suları boşaltmak için kanallar döşedikleri bilinmektedir (44). Onların su temini için de inşaat malzemeleri vardı. M.Ö.8-6 yy.a tarihinde Cuniculi tüneli temiz su temini için inşa edilmişti. Aqua Appia'da olduğu gibi bunu takip eden bağlantılarda da Etrüsklerin inşa tarzı kullanılmıştır. Roma Devrinde ortaya çıkan yeniliklerden biri de kanal ve kemerlerim birbiri ardına gelecek şekilde kullanılmasıdır. Bütün bunlar arasında kuyular birbirlerine yaklaşık yüz metreden daha kısa olarak tünellerle bağlanmışlardır. Böylece bir yeraltı bağlantı şebekesi ortaya çıkmıştır. Toprak yüzeyinde kabaca açılan kanallar, suyu galerilere taşımaktaydılar. Tünel içinde kısa aralıklarla görülen eğrilikler tünelde belli bir aksın takip edilmediğini göstermektedir. Tünelin iç yüzü kural olarak sert taştandır. Romalıların tünel yapım tekniğinde ileri gitmiş olmaları göstermektedir ki, tüneller yalnız kayalardan değil yumuşak malzemedeki meydana gelmekteydi. Bu konuda Bergama'daki kanallar ve tüneller örnek gösterilebilir. Dağ ve tepeleri delip, geçmek zor olmasına rağmen Nonius Datus adında bir mühendis daha bunu Roma Devrinde gerçekleştirmiştir, Bu kanallar ve tüneller yanında basınçlı boru bağlantıları toprak üstü şebeke sistemiyle gerçekleştirilmiştir. Vadi ve eğimleri, vadiyi dolaşma, basınçlı boru şebekesi ve yerüstü kanal döşemesi gibi üç ayrı sistemle çözmüşlerdir. Vadiyi dolaşma büyük bir sanatkârlık istemeyen bir yoldu Basınçlı boru sistemi ise vadi derinliği elli metreden fazla olan yerlerde kemerlerle sağlanıyordu. Basınçlı şebekenin başlangıç noktası da burası idi. Bu sistemlerin, Roma Devrinden sonra gelen Bizans Devrinde de çoğu kez

kullanıldıkları, çünkü zaten bir devamcısı olduklarından dolayı ve sivil mimarının fazla farklılık göstermemesinden anlaşılmaktadır. Roma devrinde, SU temininde kullanılan kanallar batıda İspanya' dan, doğuda Filistin'e, kuzeyde İngiltere'den, güneyde Kuzey Afrika'ya kadar prensip olarak aynı tarzda inşa edilmekle birlikte, bazı yerel özelliklere de rastlanmaktadır. Roma kanallarında mazgallar aracılığı ile havalandırma sağlanmaktadır .Roma Devrinde senatodan su ile ilgili bir karar çıktığı zaman önce yapılacak sistemin planı yapılırdı.. Burada bağlantı yolları tespit edilir ve şebekenin eğimi belirlenirdi. Su haznesi ile kullanım alanı arasında yeterli düşme yüksekliği var ise kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmak gerekmezdi. Eğer su kaynağı ile kullanım alanı arasında çok az bir eğim varsa kanal için düşüşü sağlamak nadiren çok küçük bir farkla gerçekleşebiliyordu. Eğimi az olan yerlere Anadolu'da Bergama örnektir. Daha sonra yapılacak işlerin bir listesi yapılır ve çalışacak elemanlar tutulurdu (45). Roma Devrinde de Bizans'ta ki gibi sarnıçlar mevcuttu. Bu su haznelerine su, gerek çatlaklardan ve gerekse göller ve akarsulardan geliyordu. Burada biriktirilen sular daha sonra dağıtılırdı. Bu sular cadde altlarından kanallar vasıtası ile dağıtılır idi. Ancak su dağıtımında küçük kulelerin ve kuyuların da varlığı görülmektedir. Birbirlerine yapışkan sıvı ile birleştirilmiş, kanalların havalandırma delikleri küçük birer baca görünümündedir. Kanalların su geçirgenlikleri çok katlı bir temizlik sistemiyle kazanılmakta idi. Birbirinden farklı özellikte üst üste konmuş temizlik katları ısı değişimleri vb. durumların meydana getirdiği geçirgenliği önlerdi. Büyük toprak kütlelerinin içinden geçirilen tüneller ise Roma Mimarisinde önemli bir yere sahiptirler. Kanal -tünel-kemer çizgisinde birbirleri ile olan bağlantıları sistemi meydana getiren önemli bir faktördür. Anadolu'da Roma Devrine ait olan su sistemleri bugün için artık çok araştırılan konuların başında gelmektedir. N.Fıratlı (46) tarafından yapılan Ankara'nın su sistemi birçok noktaya aydınlık kazandırmaktadır. Ankara 'ya gelen suyun, şehre yakın bir yerden itibaren gayrimuntazam ve muntazam bloklar halindeki taş borularla getirilmekte ve gelen su pişmiş toprak künklerden yapılmış tali kollara ayrılarak şehre dağılmakta olduğunu bildirmektedir. Ankara suyu ise Elma-dağı

pınarlarından getirilmekte idi (47). Sistem olarak da gelen suyun haznede toplanarak buradan dağıtıldığı tespit edilmektedir. Ayrıca şehre verilen suyun yanında hamamları da beslemek görevini yüklenmişti. Ankara'nın yanında daha çok kemerleri ile ünlü Side ve Aspendos kemerleri öne çıkmaktadır. Torosların ve Sevinç Köyü çevresinden: alınan ve yer altı suları ile beslenen Side'ye su 30 km.lik bir uzaklıktan getirilmiştir. Bir mağaranın içinden çıktıktan sonra büyük bir hızla Manavgat çayı suları ile beslenerek şehre önce açık kanal, sonra kapalı kanal, daha sonra galeri ve tüneller ile daha sonra ise Homa, Şıhlar, sarılar, Hatipler ve Kemerköy yakınlarından geçmek sureti ile Side'ye ulaşmaktadır. Bugün Oymapınar barajı üzerinden bu kanalların bir kısmını görmek mümkündür. Ayrıca barajdan itibaren büyük kemerler ve ara ara kanal ve diğer galeriler de göze çarpmaktadır. Side çevresinde 24 olarak tespit edilen (48) kemerler biri dışında tek katlıdır. Bu bölgede de göze çarpan birden fazla kanalın olması ve gerektiğinde suyun yönünü başka tarafa çevirmek için kullanılmaları idi. Dışarıdan gelen bu su ise şehirde su toplama havuzlarında birikmektedir. Roma Mimarisinde önemli bir organ olarak göze çarpan çeşmelerin abidevi şekilleri insanları etkileyen bir konu olarak sürekli ön plana çıkmıştır. Uzaktan çeşmelere getirilen su burada gösterişli bir şekle dönüşüyordu. Çoğu kez nişlerle süslü olarak görülen çeşmelerde değişik frizlerde göze çarpmaktadır (49). Büyük çeşme binaları olan Nymphaeum'lar, Roma imparatorluk Devrinde evinde suyu bulunmayan halkın yararlandığı abidevi çeşmelerdi. Çeşmeler çoğu zaman bazı heykel grupları ile süslenip, insanlara psikolojik bir yaklaşma da sağlamakta idi. Genellikle Tanrı heykellerinin yer aldığı bu çeşmeler tapınak cephesini hatırlatırcasına işlenmiş idiler. Bütün bu çeşmeleri genel ve özel diye iki sınıfta toplamak mümkündür (50). Bütün şehirlerde yer alan genel çeşmelerin yanında Mermer, bronz ve porfirden yapılmış olan özel çeşmeler de vardır ki bunun örneklerini bugün dahi Pompei'de görmek mümkündür. Su mimarisinin bir diğer, uzantısı olan köprüler gerek Anadolu ve gerekse Anadolu dışında olmak üzere sayıları fazladır. Genellikle taş köprüler olarak inşa edilen bu mimari tesisin Anadolu'daki en güzel örneklerinden

bazılarına, Assos, Çeşnigir, Ağın Karamağara köprüleri sayılabilir (51). Ancak bu köprüler Roma Devrinden itibaren arkadan gelen uygarlıklar tarafından sırası ile onarılıp kullanılmıştır. Bir çok köprüden günümüze kadar ulaşan fazla bir orjinal köprü kalmamış gibidir. Ancak bu köprülerin ortak özelliği kemerli açıklıkların fazla olmayışı ve bir bütün teşkil etmesi idi. Bütün bunların yanında su mimarini dolaylı olarak ilgilendiren ve sudan faydalanmak üzere mimari teşkil eden hamamlar, Roma Devrinde abidevi ölçülerde yerini almıştır. Romalılarda önceleri küçük bir mekan olan ve mutfak yanında yer alan Lavatrina denilen yıkanma yerleri vardı (52). Augustus devrinde ise bunlar yerini mimari bir forma bırakmıştır. Önceleri haftada bir yıkanan Romalılar daha sonra her gün yıkanmaya başlamışlardır. Balnea. veya Balneola denilen yıkanma bölümleri evin büyük bölümünü kaplamakta idi. Halkın gittiği eski hamamlarda aynı karakterde idi. İlk zamanlarda mangallarla ısıtılan hamamlar, M.Ö.I. yüzyılda döşemenin altından ısıtılmaya başlanmıştı. Bu yüzyılda ise banyolar Thermae adını almıştır. Yıkanılan odanın tabanının altında bir boşluk bırakılır. Bu sistemde döşeme 60 cm. ya da daha çok yüksekliktedir. Tuğla paye ya da sütuncuklarla taşınmaktaydı. Bu boşlukta külhandan praefurnium'dan gelen sıcak hava dolaşır ve yıkanılan oda alttan ısıtılır. Bu türlü ısıtma sistemi Hypokaust adını taşır (53). Bir Roma Devri hamamında öğle ve akşam yıkanılmasına rağmen gece de yıkanıldığını hamam kazılarında bulunan kandillerden anlamaktayız. Umumi ve özel hamamlar diye iki kısımda incelenebilecek Roma hamamlarının çok önemli olmasının bir sebebi de bunların siyasi ve politik birçok konunun konuşulduğu bir mekân olmasından kaynaklanmaktan başka bir şey değildir. Roma hamamları genel şemalara, içinde bazı ana bölümlere ayrılmaktadırlar. Hamamın giriş, ve soyunma yeri olan Apodyterium. Hamamın soğuk banyo salonu Frigidarium, Ilık salon Tepidarium, hamamın en önemli sıcak yeri Çaldarium. ve hamamın en sıcak sauna özellikteki salonu olan Laconicum bu bölümlerin en başında gelenleridir. Bu mekanların dışında su depoları, havuzlar, kanalizasyon gibi bölümler de mevcuttur (54). Hypokaust'taki sıcak havanın dolaşımını sağlamak için baca gereklidir. Duvarların içine ayrıca kanal ya

da tüp biçimi tuğla künkler (tubulatio) yerleştirilir. Bunlar tonozlarda da uzanır. Roma hamamında yıkanma birçok evrelere ayrılır. Önce soyunma odası Apodyterium'da giysiler çıkarılır. Beden eğitimi yapılan Palestra'ya geçilir. Buradan orta derecede ısıtılmış olunan Tepi-darium'a ya da buhar banyosu ve terleme için Laconicum'a gidip gelinir. Daha önce sıcaklıkta caldarium'da sıcak su ile yıkanılabilir (55). Oradan yine ılıklığa ya da soğuk su banyosu için frigidarium'a gelinir. İstenirse açık havadaki bir havuzda serbestçe yüzülebilir. Buradan giyinmek üzere kolayca Apodyterium'a ulaşılabilir. Romalıların alışkanlıkları burada günün her saatini geçirebileceklerini göstermektedir. Aynı hamamın sadece kadın veya erkek için ayrı bölümleri olabildiği gibi, ayrı zamanlarda da ayrı ayrı yıkanabilir-lerdi.Genel olarak hamam planlarında çift katlı olanlarının yanısıra İmparatorluk devrinde simetri ve eksen planlaması görülmektedir. Buna örnek olarak Milet, Aphrodisias ve Hierapolis hamamları örnek gösterilebilir. Hellenistik tarzda görülen hamamlardan ise Efes Antoninus Pius Hamamı ve Milet Vergilius Capito Hamamı ilginç örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Roma hamamları bölge ve devir farklılıkları göstermesine rağmen bu genel şemayı fazla etkilememektedir. Bunu gösteren en önemli örnek ise Ankara Çankırıkapı Hamamıdır (56).

2.Bizans Devri Su Mimarisi

İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi ile ilgili olarak bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak makaleler halinde yapılan çalışmalar bir bütün meydana getirmemektedir. Son yıllarda bir tez denemesi yapılmış ancak bundan da sonra vazgeçilmiştir. Takdir edilir ki günümüz İstanbul'unda birçoğu toprak altında kalmış olan su mimarisi ile ilgili olan yapılar hakkında, araştırma yapmak oldukça zordur. Bu zorluk, araştırma bir yana yer tespiti içinde birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Bu zorluk sonucu İstanbul'daki Bizans Devri Su Mimarisi ve sistemi hakkında ortaya atılacak iddiaları da zorlaştırmaktadır. İstanbul'da Bizans Devrinden kalan su mimarisi ile ilgili

olarak başvurulacak yayınların başında J. von Hammer'e ait olan kitap gelmektedir (57). Oldukça geniş bir yayın yapan Hammer, araştırma yaptığı zamana ait bilinen yapıları sıralamıştır. Comte Andreossy (58) ise daha çok teknik olarak hazırladığı kitabında 1812-1813 tarihinde yaptığı araştırmaları anlatır. Ancak Andreossy kitabında Eğri kemer ve Muallak kemeri Bizans olarak adlandırır. Bunların ardından patrik Constantinos'un yazdığı kitap su mimarisi ile ilgili olarak 1824 den bilgiler verir (59). Bunların ardından 1893 de yazılan ve günümüze kadar da en önemli kaynak olma özelliğini taşıyan iki Avrupalı araştırmacıya ait bir kitap gelmektedir. J.Strzygowski ve ph. Forchheimer (60) tarafından yazılan bu kitap, daha önce bilinip te 1893 de var olmayan yapıları da içine almaktadır. Bu kitap ise iki büyük kısımdan meydana gelmektedir. Katalog ve teknik diye iki kısımda incelemelerin yer aldığı kitap İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisini inceleyen en derli toplu yayın olma özelliğinin temel kitaplarından biri olma özelliğini günümüzde de korumaktadır. Ancak bu kitap da bazı bölümleri eksik olarak su mimarisinin bazı bölümlerini incelemeyebilir. Bu kitabın ardından yazılan en önemli kaynak ise Semavi Eyice tarafından gerçekleştirilmiştir (61). İki Türkçe makale ve bir de Almanca makale olarak yayımları yapılan araştırmalar Bizans Devri için özet de olsa bir açığı kapamaktadır. İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi hakkındaki diğer yayınlar ise, konu başlıkları geldiği yerlerde belirtilecektir. Ancak bunun yanı sıra yeni çıkan birçok sarnıç ve diğer su mimarisi öğeleri birer makale ile tanıtılmıştır. Fakat tanıtımı yapılmayan bazı mimariler de tarafımızdan tespit edilebildiğince tanıtılmıştır. Gerçekte Bizans Su Mimarisi özellikle Su kemerleri ve büyük sarnıçlarda bir Roma Mimarisi uzantısıdır. Su şebekelerinin kökeninde ise Roma gelenekleri yatmaktadır. Romalıların su şebekesi ve mimarisine verdikleri önemi görmüştük. Roma Mimarisindeki su şebekelerine verilen ve geliştirilmeye çalışılan mimari Bizans Devrinde de aynı şekilde devam etmiştir. Özellikle ilk Devir Bizans Mimarisindeki su şebekelerini ayırmak ve Roma'dan uzak tutmak hemen hemen imkânsızdır. Çünkü Romalılar Antik

Byzantion'da geniş bir su şebekesi kurarak su mimarisine verdikleri önemi açıkça belli etmişlerdir. Özellikle açık su hazneleri üzerindeki Roma etkileri halen tartışma konusu olabilmektedir. Özellikle Bizans'ın dışında kalabilen böyle abidevi ölçülerdeki sarnıçlar Roma mimarisine daha uygun düşmektedir. Trakya arazisinden getirilen ilk su yollarının İmparator Hadrianus (113-124) zamanında yaptırıldığı kabul edilmektedir (62). Bu su şebekesi II. Theodosius tarafından 439-441 de yalnız sarayın Su ihtiyacını cevaplandırarak biçimde geliştirilmiştir. Fakat şehrin iki tepesi arasında suyu geçirmek üzere Valens (364-378) tarafından 368'e doğru yaptırılan kemer ise Taurus Meydanında, şimdiki Üniversite merkez binası yerindeki bir çeşmeye (Nymphaeum Maximum) ulaşıyordu. Roma Devrinin su şebekesini besleyen kaynaklarla bunların güzergahını kesin olarak bilmiyoruz. Ancak bazı denemelerimizi ilerideki başlıklar altında belirttik. Bunun yanında Eğri kemer ve Moğlova (Muallak kemer) Bizans Devrine ait değil, Osmanlı Devrine aittir (63). Ancak bunların yanında yaptığımız araştırmada Kırkçeşmelerde (Büyük Bent, Kovuk Kemer, Uzun Kemer) ve Halkalı Kemerlerinde (Mazul Kemer Karakemer, Viran Kemer, Veysipaşa Kemer, Kahveci Baba Kemerlerinde) Bizans Devirlerine ait izler tespit ettik. Ancak bunlar küçük birer izden başka bir şey değildir. Halkalı Su şebekesinin bölgesinde bulunan Ma'zul Kemer veya Mazlum Kemer adı, ile tanınan kemer iki sara kemerlerinin biçimi ve duvar örgüsü bakımından bir Roma eseri görünümündedir. Ancak bu kemerin Bizans Devrinde de terk edilmeyip, tamirler görecük kullanıldığı söylenebilir. Yaklaşık 104 metre uzunluğunda ve 14 metre kadar yükseklikteki bu kemer, şehrin geç Roma Çağındaki su sisteminin bir parçası olmakla beraber Fethin hemen ardından Türk Devrinde şehrin ilk su ihtiyacını karşılamak üzere tamir edilip üzerinden toprak künkler geçirilmek suretiyle yeniden devreye sokulmuştur. Trakya da Çiftlikköy civarındaki arazide ve Terkos Gölü güney-batısında rastlanan bazı su kemerleri, Theodosius ve Marcianus zamanlarında IV-V. yüzyıllardaki şebeke ile ilgili olmalıdır. Bunların duvar teknikleri ve kilit taşlarındaki kabartma haçlar bu yüzyıllara ait tarihlemeyi mümkün kılmaktadır (64). Theodosius ve

Iustinianus kanunları şehrin su ihtiyacının dışardan, gelen su ile karşılandığını göstermektedir (65). Iustinianus kanunlarının,870-878 yıllarına ait redaksiyonunda suyollarının kullanılması hususunda sert nizamlar görülmektedir. Kanuna, açık suyollarının ve kapalı kanalların temizliği ve bakımı hakkında da özel hükümler konulmuştu. Şehrin VII-VIII. yüzyıllarda batıdan Trakya'ya inen akınlar ile tehdit edilmesi sırasında bu suyollarının da durumları tehlikeye düşmüş olmalıdır. Ayrıca İstanbul'da sık sık olan depremlerin bu su tesislerinde onların düzenli işlemlerini önleyen büyük zararlar yaptıklarını da kabul etmek gerekir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir gerçek te Trakya'dan beri getirilen suyun ne kadar masraflı ve zahmetli olduğudur. Zamanla hazineye büyük yük olan bu sistem kanaatimizce daha Bizans içinde yavaş yavaş terkedilmeye başlanmıştır (66). Ayrıca bütün yolların ve kanalların temizliği buna ayrı bir sebep teşkil etmekte idi. Yer yer meydana gelen arızaların giderilmesi için harcanan' para ve zahmet bir süre sonra bu kadar uzaktan su getirme yerine, öz kaynaklara yani şehir içi sarnıçlara dönüşü sağlamıştır. Şehir içinde meydana getirilen ve yüzlerce olan kapalı sarnıçlar da bunların ve bu gelişimin bir parçası olsa gerekir. V.Constantin (741-775) ve III.Romanos. (1028-1034), I.Manuel (1143-1180) tarafından yaptırılan tamirlerin ne mahiyette olduğu kesinlik kazanmamıştır (67) Kanaatimizce şehrin içindeki küçük sarnıçlar yağmur suları ve sızıntılar ile doluyordu. Ancak birbirine yakın olan sarnıçların yerleşim düzenleri de göz önünde bulundurulacak olursa birbirleriyle bağlantısından söz edilebilir. Özellikle bir set halindeki yani meyil farkı ile birbirinin üzerinde sıralanan sarnıçların en üstteki dolduğu zaman altında kalan sarnıca su gönderdiğini tespit ettiğimiz kanallar vasıtası ile olması pekâlâ mümkündür. Bunun yanında birbirine bitişik olan sarnıçlardan bazılarının orjinalde aynı olduğu ancak bakım zorluğundan dolayı ikiye bölünmüş olabileceğini göz önünde

bulundurduk. Çünkü Yerebatan Sarnıcı, Binbirdirek Sarnıcı, Unkapanı sarnıcı gibi bazı sarnıçla bitişik sarnıçların birbirini tutmayan derz boşlukları ve arkalarında bulunan sarnıçlar ile aynı ölçüleri göstermeleri bu fikrimizi ispatlar derecesindedir. Bizans Sarnıçları İstanbul'un su ihtiyacını gerek birikintiler ile ve gerekse kemerlerin taşıdığı su ile karşılıyordu. Bu sular daha sonra kanallar vasıtası ile evlere ve çeşmelere akıtılıyor idi. Ancak büyük problem bu suyun nasıl taksim edildiği idi. Bu konuda bugüne kadar bir maksem bulunmaması bu problemi hep çözümsüz, bırakmış idi. Ancak yaptığımız araştırmada Saraçhanebaşı'nda kanaatimizce Bizans Devrine ait bir maksem olduğunu gördük. Maksemlerin suyun dağıtımı için Bizans devrinde de kullanıldığını söyleyebiliriz. Bizans Devrine ait sarnıçları belli başlı olarak üç başlıkta toplamak mümkündür.

a-Açık Su Hazneleri

b-Kapalı Sarnıçlar

c-Emprovize Sarnıçlar

Açık Su hazneleri İstanbul¹da dört tane olarak görülmektedir. Bu dört büyük su haznesinin hepsi de yüksek tepelerde bulunmaktadır(68).Çok büyük ölçülerdeki bu haznelerin, kemerlerin taşıdığı su ile doldurulduğunu ispatlayacak yeni birçok bilgiye sahibiz. Genellikle son yıllarda ortaya çıkan kanallar bu bağlantıyı net olarak ortaya koymaktadır. Böylece bu haznelere kanallar vasıtası ile su çekildiğini söyleyebiliriz. Bunun en ilginç örneği Bakırköy'de bulunan Fildamı açık su haznesinin(8.yy) Bakırköy tarafına uzanan kanallarıdır. Açık su hazneleri topladıkları büyük su hacimlerinin yanısıra özellikle bakımının zorluğu sebebiyle daha Bizans Devrinde terkedildikleri İmajını uyandırmaktadırlar. Bunun yanında sur içinde yer

alan üç haznenin de erken tarihli olmaları bu haznelerin Roma etkili bir mimariye sahip olduklarını hatırlatır derecesindedirler. Kapalı sarnıçlar ise İstanbul'u adeta bir örümcek ağı sarmaktadır. Bu ağın yer tespitini ise ne kadar belirlesek te zaman içinde çıkacak yeni sarnıçlar sürekli bu düzeni değiştirecektir. Ancak bu değişim sadece sayıda olacak, sistemde ise fazla bir değişiklik getirmeyecektir. Kapalı sarnıçlar 1893 yılında otuz üç tane olarak belirtilmiş (69), ancak daha sonra S.Eyice (70) bu sayının 60-65 kadar olabileceğini söylemiştir. Ancak yaptığımız tespitler bunların sayısının en az dört yüz civarında olabileceğini göstermiştir. Kapalı sarnıçlar tek başlarına bağımsız oldukları gibi, bazen teras teşkil etmek için bir yapının altına meydana getirmiş, bazen de yapının dışında sadece teras için kullanılmıştır. Teraslama için daha çok meyilli arazilerde inşa edilmişlerdir. İstanbul gibi topografyası çok hareketli bir şehirde teraslama yapmak zorunluluğu kesinlikle kendini göstermektedir. Emprovize sarnıçlar ise yapı altına bodrum teşkil etmek için yapılmışlardır. Ancak bunun yanında teraslama olarak da yapılanları vardır. Fakat farklılığı plan sisteminden kaynaklanmaktadır. Bu tip sarnıçların planı üstlerinde taşıdıkları yapının planlarını olduğu gibi aksettirmeleridir. Bu ise statik açıdan üstteki yapıya hem büyük bir destek sağlamakta hem de susuz olduğu zaman bir depo veya ardiye teşkil etmektedir. Bütün sarnıçların en büyük özelliği köşelerinin yuvarlatılarak suyun basıncını azaltma yoluna gidilmesidir. Bütün duvarlar su geçirmez harçla, sıvalıdır. Fakat günümüze ulaşan büyük su haznelerinde ne yazık ki bu harçları görmemekteyiz. Bu iki türlü fikri açığa çıkarmaktadır. Ya bütün bu hazneler sıvasızdı (Kalın duvarlara sahip oldukları için) ya da sıvalar günümüze ulaşmamıştı. Ancak sıvasız olmaları daha mantıklı gelmektedir. Dereler ise, Bizans İstanbul'unda şehir içi doğal su kaynaklarını oluşturmakta idi. Şehir içinde akan en önemli dere olarak karşımıza Lykos (Bayrampaşa) Deresi çıkmaktadır. Lykos, Çapa Fatih arasındaki Vatan Caddesi üzerinden geçmekte idi. Bu su, ise S.Eyice (71) ye göre Surların 75.kulesi olan ve Sukulesi (Sulukule adı buradan gelir) adı verilen noktadan şehre girerdi. Ancak bu

kulenin Bizans Devrine ait olduğunu ispatlayacak kesin bir bilgiden mahrumuz. Şehir için su ihtiyacının bir kısmı da bu dereeden elde edilen su ile karşılanıyordu. Bununla ilgili olarak Vatan Caddesindeki metro inşaatı sırasında yaptığımız araştırmalarda Lykos ile çevresindeki yapılar arasında kanallar bağlantısını tespit ettik. Bugünkü zeminden yaklaşık 1,5 metre aşağıda olan bu kanallar herhalde su taşımaya kullanılmıştı. Lykos Deresinin dışında, özellikle Boğaziçi'nde ve Anadolu yakasında birçok dere -halen günümüze ulaşanlar da dâhil- mevcuttu. Ancak bunların kesin sayısını tespit etmek bugün için oldukça zordur. Ancak bu derelerin özellikle Osmanlılar Devrinde kullanıldığını, birçok suya yeni isimler verildiğini ve şehir içine kadar bu suların taşındığını bugün dahi bu yerlerdeki suların rağbet gördüğünü yaptığımız araştırmalar sırasında gördük. Bizans mimarlığı içinde gördüğümüz Bizans Devrine ait çeşmelerin İstanbul'daki örnekleri her ne kadar az olsa da, İstanbul dışındaki örneklerden Bizans çeşmeleri hakkında bilgi almaktayız. Özellikle side de sütunlu caddeye bakan sarnıcın önünde bulunan çeşme ve şehrin güney ucunda bulunan küçük bir çeşme Bizans eserleri olarak karşımıza çıkar. Bu çeşmelerin önünde bir havuz bulunması gerekir. Ancak sütunlu caddenin önündeki çeşmede bu havuzu anlamaktan mahrumuz (72). Yine Bizans Devrine, ait bir çeşmeyi Efes antik kentinde bulmaktayız. Ancak bütün bu çeşmeler aslını Roma devrinden almaktadır. Daha doğrusu Roma parçalarından Bizans Devrinde yeniden yapılmışlardır. Bunların dışında İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde yer alan ve bir yüzü Bizans, bir yüzü Osmanlı Devirlerine ait olan bir çeşme daha vardır. Bu ise S. Eyice (73) tarafından etraflıca tanıtılmıştır. Ancak bunun da ne derece bir Bizans çeşmesi olduğu düşündürücüdür. İstanbul Vefa semtinde vaktiyle durmakta olan ve bugün bir parçasının Ayasofya Müzesinde saklandığı Kırkçeşme ise kanaatimizce bir Osmanlı Devri eseridir. Ayasofya'da durmakta olan Tavus Kuşlu kabartma ise kanaatimizce Kırkçeşmede devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Su mimarisinin vazgeçilmez bir organı olan çeşmeler hiç şüphesiz ki bütün uygarlıklarda abidevi ölçülerde olduğu gibi küçük ölçülerde de görülmekteydi. Ancak Bizans Devrine ait olan çeşmelerden

günümüze ulaşamayanların fazla olması üzücüdür. Su mimarisine ait olan İstanbul'da Bizans Devrine ait hamamlar hakkında az da olsa bilgi sahibi olmamız mümkündür. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Bizans hamamları Roma Mimarisi kökenli bir hamam geleneğine sahiptir. Ve hamam mimarisinde Roma'nın devamcısı olmuşlardır. Bu devamlılık içinde Roma Devrinde yapılan hamamları da kullanmışlardır. Zaten kendilerini Roma İmparatorluğu gibi gören Bizans'ı Roma'dan ayırmak özellikle sivil mimaride kanaatimce oldukça zordur. Çünkü aynı gelenekleri paylaşmak, dini mimarinin dışında oldukça normal görülmelidir. Ancak Bizans hamamları Roma Devri hamamlarından farklı olarak 3 bölümde incelenebilir. Devlet Hamamları, Özel Hamamlar ve Manastır Hamamları. Devlet hamamları daha çok merkezi yerleşmelerde kendini göstermektedir. Ancak son yıllarda ortaya çıkan bazı hamamlar Bizans mimarisi için açıklayıcı ve aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Böyle güzel bir örnek son zamanlarda Çemberlitaş kız yurdunun karşısındaki inşaatın temel kazıları sırasında ortaya çıkmıştır. Bizans Su Mimarisinde dini mimari içinde yer alan ayazmalar ise yüzyıllar boyu geçerliliğini korumuş, günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedirler. Hıristiyanların kutsal su kabul ettikleri ve şifa bulacaklarına inandıkları ayazmalar temelde madde olarak suyun iyi bir ilaç olarak hastalıklara tedavi için, sonraları da bunun kutsal su olarak insanlara ruhi rahatlama için yüzyıllar içinde kullanılagelmiştir. Antik devirlerdeki kutsal pınarların, Bizans Devrinde Ayazmalara yani Kutsal sulara dönüşümü fazla yadırganmamalıdır. Çünkü hepsinin temelinde inanç yatmaktadır. Özellikle pınarların, ayazmada mimariye geçişleri bu mimari tipe ve suya verilen önemle doğrudan ilişkilidir. Bizans Devrinde Ayazma, sadece su içilen bir yer değil, ibadet edilen bir mekândır. Köprüler ise hakkında en az bilgi sahibi olabildiğimiz su mimarisinin ana öğelerinden biridir. Günümüzde yerleri tahmin edilenlerin dışında gelebilen yoktur. Ancak bunun yanında Küçükçekmece köprüsünün ayaklarında Bizans izleri görülmektedir(74). Bizans Devri Su Mimarisinin elemanlarını ve kısaca özelliklerini vermeye çalıştığımız bu başlık altındaki bilgiler ileride ikinci başlık altında geniş

olarak anlatılacağından burada sadece bir özet verilmiştir. Türklerin suyu mukaddes kabul ettiklerini ve suya çok önem verdiklerini dini gelişim içinde açık bir şekilde görebilmekteyiz. Bundan dolayı Türkler, özel bir önemle suyu korumuşlardır. Özellikle Anadolu'ya yerleştikten sonra da sudan vazgeçmemişlerdir. Aslında, tabii ki bütün uygarlıklar suya ihtiyaçtan dolayı önem verdiler. Ancak bu önem bazen inanç çizgisiyle birlikte daha da artmaktadır. Yaptıkları mimarilerde su vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Gerek şadırvan, gerek havuzlar ve gerekse çeşmeler bu düşüncenin bir uzantısı olarak karşımıza çıkar. Kanaatimce Orta Asya'dan itibaren gelen bu düşünce tarzı kendini Topkapı Saray'ındaki su ile ilgili düzenlemelerde açık bir şekilde göstermektedir. Türklerde bilinen ilk su sistemleri Maverünnehir'de görülür. Şehrin ihtiyacı olan suyu dere ve nehirlerden kanallar ve su yolları açmak sureti ile getirmişlerdir. Büyük su kanalları ise ziraat sahaları için kullanılmıştır. Gazne'de görülen su yolları ve Ürkenç'teki inşa olunan su bentleri devrin büyük eserlerindedir. Timur Devrinde Türkistan'da Zerefşan, Sirderya ve Cu Havzalarında büyük sulama yapıldığı gibi Azerbaycan'daki Mugan'da iki büyük kanal inşa edilip bunların hattı boyunca şehir ve kasabalar kurulmuştur. Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Devrinde su tesisleri inşa faaliyetleri ise çok fazla sayıda artmış ve bu alandaki imar faaliyetleri büyük önem kazanmıştır. Büyük bahçeler içinde kurulan şehirlerden Alâiye, Kubadiye ve Simre gibi şehirlerde, Horosan ve İslam, tarzında inşa edilen ve kanallarla su teminini sağlayan su yolları şebekeleri yapılmıştır. Gerek Selçuklu, gerekse Beylikler ve Osmanlı Devirlerinde yapılan ve yukarıda da bahsettiğimiz mimari eserlerin ya önünde ya da avlusundaki sebil, çeşme şadırvan ve havuzlar böyle bir su sevgisinin sembolüdür (75). Su/Türklerin sosyal ve kültürel hayatında maddi ve manevi bir hayat unsuru idi. XI-XIII. yüzyıllarda Konya, Tokat, Sivas ve Kayseri gibi önemli Selçuklu şehirlerinde yapılan mimari eserlerin yanında örülmüş su yolları üzerine kurulmuş bir çok süslü yani bol tezyinatlı

çeşmeler ve havuzlar gibi tesisler ve mimari mekânlar görüyoruz. Bu tesisler yalnız mimari eserlerin bütünü içinde değil, şehir içinde ve şehirlerarası yollar üzerinde de yapılmıştır. 1271'de inşa edilen Sivas Gök Medrese Çeşmesi ve havuzu Anadolu'da devrimize kadar gelebilmiş en eski Selçuklu eserlerinden biridir. Medresenin sağ-dış cephesini süsleyen çeşme yonca yaprağı bir niş içindedir. Bu tarz özellik ilgi çekici bir örnektir. Ayrıca Konya Karatay Medresesi içinde bulunan mevcut havuz ise suyunu döşeme üzerindeki açık bir kanaldan elde eder. Bu havuzun ise daha önce var olan bir havuz üzerine tekrar yapıldığını burada gerçekleşen bir onarım sırasında tespit etmiştik. Bu kanal, döşeme mermerleri üzerinde tezyini ve yilankavi bir desenle işlenmiştir. Sade bir kompozisyon içinde suyun hareketi orjinal olarak günümüze kadar gelmiştir (76).

Konumuzla yakın ilgili olarak görülen İstanbul'un Osmanlı Devri Su sistemi ile ilgili olarak yapılan yayınlar özellikle son yıllarda bu konuyu etraflıca aydınlığa çıkarmıştır. İstanbul'a ait su kemerleri, bentleri, havuzlar ve su yolları ayrıca Bizans Devri içinde bazı açıklayıcı bilgiler verdiği için ayrıca önemini daha da arttırmaktadır. İstanbul Osmanlı Devri için su sistemi ile ilgili olarak en önemli konular hiç şüphesiz ki kemerler, bentler olarak görülmelidir. Su, şehre taşın ve künkten yapılmış su yolları ile getirilir, evlere ve çeşmelere dağıtırdı (77). İstanbul'daki Osmanlı Devri su Sistemleri ile ilgili olarak birçok yayın (78) vardır. Ancak Kazım Çeçen (79) bütün bunları içine alan geniş bir yayınlı bu devri incelemiş ve sistemi ortaya koymuştur.

Osmanlılar, İstanbul'da yaptıkları su sistemleri için Anadolu Kültüründen etkilendiklerini yaptıkları mimarilerde açıkça belli etmişlerdir. Fakat bu etkilenmede bilgileri özümleyip, daha iyi bir sistem geliştirmişlerdir. Kendilerine has bir isale, taksim ve şebeke sistemi ortaya çıkarmışlardır. Bütün bu sistemlerin mükemmel olabilmesi için ayrıntılı bir çalışma ortaya koymuşlardır. Su nazırlığı ise İstanbul Başkent olur olmaz gerçekleşmiştir. Ancak Bursa ve Edirne'de de benzer kuruluş olması gerekmektedir. Su işlerine önem verilmiş, çevreye yakın yerlere su yollarının yanına

suya zarar verir düşüncesi ve korumak gayesiyle inşa izni verilmemiştir. Su Yolcular Teşkilatı adıyla bir teşkilat kurulmuştur. Kazım Çeçen 1984 tarihine kadar 1553 çeşme tesbit etmiş (80), ancak bunların yarısından fazlasının kalmadığını günümüze ulaşmadığını belirtmiştir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra Bizans Devrine ait olan sarnıçlarla, kanaatimizce durgun su olduğu ve İslam İnançlarına göre pek makbul olmadığı için fazla ilgilenmemiştir. Sadece şehre su getiren yolların ihyasına, girişilmiştir. Bu arada daha önceden yararlanılmayan kenar sular da toplatılmıştır. Ancak bunun yanında Valens Su Kemerinin yanına bir çeşme yaptırılmıştır ki bu Kırkçeşme adı ile tanınmıştır(81).Fatih Devrinde eski suların yanında kullanıma hazır hale getirilen suların başında, Fatih Suyu. Tunçlu Suyu. Mahmut Paşa Suyu, Şadırvan Suyu, Murat Paşa Suyu, Gedik Ahmet Paşa Suyu. İshak paşa Suyu gibi sular mevcuttur. Kanaatimizce ‘‘ Her Şeye Su ile Hayat Verdik ‘‘ Ayet-i Kerime’sinden dolayı su ile ilgili vakıflara büyük önem verilmiştir. Özellikle 16.yüzyılın ikinci yarısına doğru su ile ilgili görevliler için su nazırları bahsi geçmektedir (82). Kurulan su nezaretleri tarafından su yolları haritaları hazırlanmışlardır. Kanuni devrinde yapılan büyük su tesisleri iyi sistemlerdir. Su genellikle derelerden veya menbaalardan alınmıştır. Derelerden alınan suların bugün bağlama dediğimiz şekilde küçük bir bent yaparak seviyeleri kabartılmış, savak yükünü artırmak için ise savaklanan kısım donatılmıştır. Yan tarafta, bugün yandan su alma sistemi dediğimiz şekilde su alma ağzı yapılmış, dal vesaire gibi yüzen cisimlerin girmemesi için ızgara konulmuştur. Bu şekilde su almaya ızgara denir. Her ızgaranın da bir çökeltme havuzu yapılmıştır. Bu havuzlar genel olarak dairesel inşa edilmiştir. Bunun sebebi toprak etkisini karşılamak içindir. İsale kanalı üstü kapalı olarak inşa edilmiştir. Galerilerin içi örülmüş ve sıvanmıştır (83). Vadiler kemerlerle geçilmiş, kemerlerin baş ve sonuna muayene bacaları konulmuştur. Ayrıca kum tutucuları ve kum boşaltma tertibatı yapılmıştır, İki ayrı kolun birleştiği yerde tekrar bir çökeltme

havuzu yapılmıştır. İznik'te su yollarında yaptığımız araştırmalar sırasında Lefke kapısının yaklaşık 3 km. doğusunda böyle bir çökeltme havuzunun sevimli bir maket şeklinde örneğini görmüştük. Çökeltme havuzlarında tabana yığılan kum, yıkama kanalları ile boşaltılmaktadır. Şehre getirilen su maksem denilen mimari içinde sanduka ve lüleler ile debisi ölçülerek dağıtımı sağlanırdı. Bu tesislerden başka küçük su dağıtım yerleri su terazileri vardır. Su terazilerinin su basıncını ayarlamak ve suyu ölçüp dağıtmak gibi görevleri vardır. Terazi üstlerinde bir sanduka bulunur. Suyun basıncı bu kısımda atmosfer basıncına eşit olacaktır. Dağıtım şebekesi genellikle künk veya kurşun boru olarak düzenlenirdi. Su ölçüm sistemi ise lülelerdir (84). Osmanlı Devrindeki İstanbul'da yapılan su tesisleri 4 ana kolda incelenebilir. Halkalı Suları, Kırkçeşme Suları, Taksim Suları ve diğer Risaleler (Hamidiye, Kayışdağı gibi) (85). İstanbul'un Osmanlı Devri su yolları ise değişik bir çok harita ile ortaya konmuş tur (86). Osmanlı Mimarisinde çeşme mimarisi ise su tesisleri içinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar Meydan çeşmeleri, mahalle çeşmeleri, oda çeşmeleri gibi isimler almaktadır(87). Ayrıca çeşme mimarisi içinde, sebil, selsebil, şadırvan gibi biçim olarak ayrı, ancak kullanım olarak aynı olan su ile ilgili organları da saymak mümkündür. İstanbul'un en önemli çeşmeleri içinde III. Ahmet Çeşmesi, Tophane Çeşmesi, Azapkapı Çeşmesi, Bereketzade Çeşmesi Sebiller içinde ise, Hekimoğlu Ali Paşa Sebili, Dolmabahçe Emin Ağa Sebili, Sultanahmet sebilleri en ön sıralarda bulunmaktadır.

Su mimarisi içinde karşımıza çıkan köprülere ise Osmanlılar büyük önem vermiştir. Köprülerde; köprü ayakları, kitabe, köşkler balkonlar, odacıklar, kapılar ve korkuluklar gibi mimari organlar mevcuttur. Osmanlılar da diğer uygarlıklar gibi sudan kurtulabilmek yani onu geçebilmek için köprüler inşa etmişler, ancak köprülere belki de daha fazla olarak askeri mimarinin yanında sivil mimari olarak ta büyük çapta ihtiyaç duymuşlardır. Özellikle İstanbul'da karşılaştığımız köprülerden en önemlileri; Gebze Kanuni

Sultan Süleyman Köprüsü, Bostancı Köprüsü, Küçükçekmece köprüsü, Halkalı'da Odabaşı köprüsü, Büyükçekmece Köprüsü ve Haramidere Kapağası Köprüsü en bilinen köprülerdir (88).Türk Devri içinde Su Mimarisinin konu başlığı altında en son gerebileceğimiz Hamamlar, Orta Asya'dan itibaren değişik şekillerde karşımıza çıkar. Eski Türkler göçebeliliğin getirdiği alışkanlıkla ahşap meskenler yapmayı hep tercih etmişlerdir. Hazarların evleri hep ahşap olmuştur. Yalnız Hakan Sarayı ile Şarkel Kalesi taş ve tuğladan yapılmıştır (89) Attila'nın ve Hanımının gümüş ve altın levhalar kaplı sütunlar ile salonlara ayrılmış tahta oyma süsleri ile bezeli saraylarını anlatan Priskos, bir de Romalı ustalara yaptırıldığını söylediği hamamdan bahseder (90). Dini gelişim içinde verilmesi gereken Türklerin su ile fazla uğraşmamaları ile ilgili olarak suyun dini kaygılar üzerindeki önemi hiç şüphesiz daha fazladır. Ancak İslamiyetle karşılaştıktan sonra su mimarisi inanılmaz bir hız kazanmıştır. Türklerin suya karşı duydukları saygı, ona dokunmaları için bir engel teşkil ediyordu. Ancak bu Türklerin pis olduklarını göstermez. Yıkama her zaman var idi. Çin kaynaklarında ve İbn Fadlan'da Türk Kavimlerinin bazılarında giyilen elbisenin yıpranmaya kadar çıkarılmadığına dair olan kayıtlar mübalağa kabul edilmelidir. Bu esasen beden sağlığı yönünden imkansız olduğu gibi yine aynı Çin kaynakları örneğin bir Hun boyunun (Yüe-Pan'lar) fertlerinin günde üç kere yıkandıklarını ve bir nevi kola kullanarak saçlarını temiz ve parlak tuttıklarını yazarlar (91). Diğer taraftan aynı şekilde İbn Fadlan'ın ırmaklarda hem de kadın-erkek birarada yıkandıklarını bildirdiği İtil Bulgarlarının (92) ve Hazarların hamamları da vardı. İşin ilginç yanı bugün halen Türklerin bu bölgede kalan torunları aynı geleneği sürdürmektedir. Özellikle Yunanistan'ın kuzey tepeleri ile Bulgaristan'ın güney kıyılarında var olan zengin ılıcalar onlar tarafından kadınlı erkekli olarak kullanılmaya devam etmektedir. Tuna Bulgarları, Hıristiyanlığın kabulünden iki yıl sonra 866'da Papa Nikolaos I'e başvurarak rahiplerin onlara haftada ilki gün (Çarşamba-Cuma) yıkanmayı yasaklamalarından şikayet etmişlerdi (93). Priskos'un bahsettiği hamam da aynı geleneğin bir şahididir. Eski

Türklerde yalnız siviller için değil,, ordularda da seyyar hamamlar (Çenge) vardı ve bu usul Bizans'a da geçmişti (94). Türk-İslam Dünyasında en genel anlamda Hususi ve Umumi diye ikiye ayırdığımız hamamlar (95), plan sistemleri olarak ta değişik özellikler gösterir. Hususi hamamlar, ev, konak, saraylarda görülenlerdir. Bunlar genellikle bir giriş ile sıcaklıktan veya tek halvetten ve tuğla kanallar ile donatılmış basit bir ocaktan ibaret olan külhan kısmı ile bir su haznesinden meydana gelmektedir. Umumi hamamlar ise bazen tek olarak yapılabildiği gibi bazen de kadınlar ve erkekler kısmı olarak çifte yapılmışlardır. Çifte hamamlarda binanın erkeklere ait kısmındaki abidevi giriş kısmı esas caddeye cepheli olarak yapılmıştır. Kadınlar kısmının kapısı ya arka cephede yer alır veya içeri görülemeyecek şekilde inşa edilmiştir. Hamamdan girildikten sonra genellikle üstü kubbe ile örtülü geniş taşlığa geçilmektedir. Camekan adı verilen yer aynı zamanda soyunup giyinmek için kullanılır. Bu mekanın etrafında oturma ve uzanma sekileri yer almaktadır. Sekilerin alt kısmı ayakkabı koyabilmek için oyuk olarak inşa edilmiştir. Buradaki soğukluk kısmının üstünde bulunan kubbe bir aydınlık fenerine sahiptir. Bunun tam altında ise havuz ve fiskiye yer almaktadır. Buradan ılıklik kısmına geçilir. Kapı üstünde bulunan şemsiye şeklindeki kargir yağmak, hamamın içinden dışarıya vuracak buharı buğu yapmadan çekip, dışarıya iletmek için inşa edilmiştir. İlıklik kısmında dinlenmek ve kurulanmak için mermer sedler ile hela ve temizlik hücreleri bulunmaktadır. İlıklığın dar ve kemerli kapısından hamamın en sıcak kısmına geçilir Burası sıcak ve rutubetlidir. Bu mekâna ise sıcaklık adı verilmektedir. Bu mekan, merkezi bir kubbe veya tonoz etrafında toplanan eyvan ile halvetlerden meydana gelmektedir. Merkezi kubbenin altına plan şekline göre dört köşe veya yuvarlak göbek taşı adı verilen bir set yerleştirilir. Bu alan, bazen üzeri mozaik döşeli olarak ta İznik Hamza Bey Hamamında olduğu gibi karşımıza çıkabilir. Sıcaklık kısmında yıkanmaya ayrılan yerlere halvet veya eyvan denir. Rahat yıkanmak isteyenler kapısı bir örtü ile kapatılan halvetleri tercih ederler. Eyvan ise önu açık bir şekil gösterir. Kemerli ve tonozlu niş şeklinde döşemesi hamam zemininden bir iki kademe yüksektir. Eyvan ve halvetlerde ise sıcak ve soğuk suyun

karıştırıldığı halvetler vardır. Bu bölümde ışık, kubbe ve tonozlarda açılan tepe pencereleri ve deliklerden gelmektedir. Temiz su ile yıkanmak adet olduğundan su, haznelerden künklere kadar mükemmel bir tertibat ile getirilmiştir. Bu tesis büyük alanlarda künkler ile, küçük alanlarda ise kurşun borular ile inşa edilmiştir. Ancak ilk Osmanlı hamamlarında ince kanalların yani kurşun borular ile inşa edilen kanalların da toprak künklerden yapıldığını görüyoruz (96). Yerleşim düzeni olarak gördüğümüz hamamların plan sistemi olarak ta farklılıklar gösterdiğini belirtmiştik. Osmanlı Hamamları plan itibarı ile altı ana başlık altında toplanabilir (97).

a-Haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip: Bir veya birden fazla soğukluktan ortası kubbeli bir sıcaklığa geçilmektedir. Sıcaklık haç şeklinde olup, haçın kolları arasında dört halvet hücresi yer almaktadır. İki halvet hücreli ve 1,2,3 eyvanlı olanları da vardır. Konya Sahip Ata hamamı, Bursa Orhanbey Hamamı erkekler kısmı, İznik Hacı Hamza hamamı erkekler kısmı, Selçuk İsa Bey Hamamı, İstanbul Çinili Hamam, bu plan tipine örnek gösterilmektedirler (98).

b-Yıldızvari sıcaklıklı Tip: Bu tipte ortadaki sıcaklığın bir çok köşe meydana getirdiği bunun etrafında tonozlu nişlerin sıralandığı görülür. Antik mimariden ilham aldığı açıkça görülen ve kaplıcalarda da rastlanılan bu tipin örnekleri de bir hayli fazladır. Yenişehir Çifte Hamam, İzmit Mehmet Bey Hamamı, Bursa Eski kaplıca gibi (99).

c-Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip: Sade ve arkaik tipte basit bir sıcaklık mekanına bir veya üç kenarı boyunca sıralanan halvet hücreleri açılmaktadır. Bursa Girçik Hamamı, Bursa Şengül Hamamı, Bursa Yeşil Hamam bu tipe örneklerden, bazılarıdır (100).

d-Çok kubbeli sıcaklıklı tip: Bu tipte kemerler ile sıcaklık eş bölümlere ayrılmış ve bu bölümlerin her birinin üzeri eş birer kubbe ile örtülmüştür.

Ortada kemerleri iki sütun taşımaktadır .Yeni Cami, Haseki Hamamı ve Kastamonu Yeni Hamam bu tipe örnek olarak sayılabilir(101).

e-Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip: Enine uzanan ortası kubbeli ve iki kemerle ayrılan yan bölümleri düz tonozla sıcaklık ile bu kısma birer kapı ile açılan bir çift halvet hücrelidir. Hemen hemen bu tipte iki, halvet hücreli kapısı arasında kalan duvarda mihrab biçiminde birer niş bulunmaktadır. Ankara Karacabey Hamamı kadınlar kısmı, Bursa Çakır Hamam örneklerden iki tanesidir (102).

f-Soğukluk-Sıcaklık ve halvet eş odalar halinde olan tip: özel hamamlarda daha sık rastlanılan bir tiptir. Bütün kısımlar hemen hemen aynı büyüklükte kubbeli odalar halinde olup, bunların hepsi birbirleri ile irtibat halindedir. İznik İsmail Bey Hamamı en iyi örnektir (103).

Altı ayrı tip olarak vermeye çalıştığımız Osmanlı Devri hamamları plan tipi olarak yeni çalışmalarla daha da artacaktır. Yeni bilgiler ve araştırmalar bu konuda bugüne kadar bilinen bilgileri daha da derinleştirecektir kanaatindeyim. Anadolu Selçuklularına kadar Mimari organ olarak bir hamam yapısının ön plana, çıkmayışı yani bir hamam mimarisi geleneğinin olmayışı İstanbul ve Anadolu'da bulunan Roma. ve Bizans hamamlarının Türk ve Osmanlı hamam mimarisine etkilerini ön plana çıkarmaktadır. Özellikle İstanbul'da Çukur Hamam, Çardaklı Hamam gibi bazı hamamların kökeninde Bizans etkili (104) olduğunun düşünülmesi mimari olarak da bazı benzerliklerin olabileceğini akla getirmektedir. Bugüne kadar Türk ve Osmanlı hamamları hakkında yapılan araştırmalar(105). İleride yapılacak araştırmalarla pekiştirildiği zaman bu benzerlikler daha da ortaya çıkacaktır.

SONUÇ

Her devirde su, önemli bir unsur olmuştur. Çağlara göre su ile ilgili düşünce ve mimariye yansımaları farklılık gösterse de temelde insanlar su ile ilgili alanların

uzağında kalamamıştır. Özellikle Romalılar devrinde su ve su mimarisi ile ilgili olarak geniş bir faaliyetin olduğu görülmektedir. Bizans İmparatorluğuna bir temel teşkil etmiş olan Roma, mimarisi ile de Bizans'ı etkilemiştir. Su mimarisi de bu etkilenmeden payını almıştır. Doğrudan ve dolaylı olarak sudan yararlanmada Roma'nın etkileri sürekli görülmektedir. Çalışmada Bizans Su Mimarisi'nin özellikleri incelenmiştir. Özellikle su kemerleri ve büyük sarnıçlarda bir Roma Mimarisi uzantısı görülmektedir. Su şebekelerinin kökeninde ise Roma geleneklerine rastlanmıştır. Roma Mimarisindeki su şebekelerine verilen ve geliştirilmeye çalışılan mimari, Bizans Devrinde de aynı şekilde devam etmiştir. Bizans Su Mimarisi'nin İstanbul'daki yansımaları incelendiğinde; Bizans Sarnıçları İstanbul'un su ihtiyacını gerek birikintiler ile ve gerekse kemerlerin taşıdığı su ile karşılıyordu. Bu sular daha sonra kanallar vasıtası ile evlere ve çeşmelere aktarılıyordu.

Çalışmada Bizans Su Mimarisi'nin özellikleri incelenmiştir. Özellikle su kemerleri ve büyük sarnıçlarda Roma Mimarisi uzantısı görülmektedir. Su Şebekelerinin kökeninde ise Roma geleneklerine rastlanmıştır. Roma Mimarisindeki su şebekelerine verilen ve geliştirilmeye çalışılan mimari, Bizans Devrinde de aynı şekilde devam etmiştir. Bizans Su Mimarisi'nin İstanbul'daki yansımaları incelendiğinde; Bizans Sarnıçları İstanbul'un su ihtiyacını gerek birikintiler ile gerekse kemerlerin taşıdığı su ile karşılıyordu. Bu sular daha sonra kanallar vasıtası ile evlere ve çeşmelere aktarılıyordu. Suyun nasıl taksim edildiği hakkında yapılan araştırmada Saraçhanebaşı'nda kanaatimizce Bizans Devrine ait bir maksem olduğu görülmüştür. Bu nedenle maksemelerin suyun dağıtımını için Bizans Devrinde de kullanıldığını söyleyebiliriz. Bizans Devrine ait sarnıçları; Açık Su Hazneleri, Kapalı Sarnıçlar, Emprovize Sarnıçlar olmak üzere belli başlı üç başlıkta toplamak mümkündür. İstanbul'da Bizans Devrine ait hamamlar ise, Roma Mimarisi kökenli bir hamam geleneğine sahiptir. Bizans

hamamları Roma Devri hamamlarından farklı olarak Devlet Hamamları, Özel Hamamlar ve Manastır Hamamları olmak üzere üç bölümde incelenebilir. Tüm örnekler ışığında su mimarisiyle ilgili olarak İstanbul'a ait su kemerleri, bentleri, havuzlar ve su yolları ayrıca Bizans Devri için de bazı açıklayıcı bilgiler verdiği için ayrıca önemlidir.

DİPNOTLAR;

- 1) A.M.Dinçöl:Hititler öncesinde Anadolu, **Anadolu Uygarlıkları, I**,(1982),s.12
- 2) A.M.Dinçöl: **ay.es.**,s.13-15
- 3) E.Bilgiç: Sümerler, **Türk Ansiklopedisi**.30,s.115-134,özellikle 118;
ayr.bak.Andre' Parrot;**Sumer**.München 1960 ,s. 52-53,188 ,230 ,240
- 4)E.Bilgiç: **ay.es.** ,s.120
- 5)E.Bilgiç: **ay.es.** ,s.134
- 6)Herodotos: **Herodot Tarihi**(Cev.Müntekim Ökmen,sunan,Azra Erhat)
,istanbul 1973,s.86-89
- 7)Asurluların Su Tanrıları ve Mitolojileri için bak. Belkis Mutlu: **Efsanelerin İzinde**. İstanbul 1968,s. 95-118;Asurlular sudan geçmek için- Ki daha sonra Bizansta hendek problemi üzerinde duruken yararlacağımız- tulum, kullanırlardı.Bak.Gustave Le Bon:**Premieres Civilisations**,Paris 1889,s.549,ayr.bak. kısada olsa bilgi vermesi açısından."Asur " **Türk Ansiklopedisi**,c.4 ,s.2-12 özellikle 3
- 8) K.Michalowski: **Egypte**,Paris 1971,s.97-99,465,546 ve 549/Irmgard Woldering: **Egypt**,Holland 1965,s.48 Ayr.bak.İ.Parmaksızoğlu: Mısır . **Türk Ansiklopedisi**, ,s.97-115 özellikle 112 ve Felix Guirand;**Mythologie**, Paris 1935,s.11
- 9) Herodotos: **ay.es.**,s.116

- 10) Herodotos: **ay.es.**,s.126
- 11) Firuzan Kırıl: Hititler . **Türk Ansiklopedisi**.19. s.303-310
- 12) DH.Laroche: **Recherches sur les noms des dieux Hittites**,Paris 1947,s.97/ Rel Gurney: **Some Aspects of Hittite Religion**,Oxford 1977,s.4-5,6-7 ,23
- 13) Azra Erhat: **Mitoloji Sözlüğü**. İstanbul 1978,s.239-240
- 14) H.Th.Bossert: **Altanatolien**.Berlin 1942,s.527,550, 556 burada Eflatunpınar,Fraktin,Taşçı gibi kutsal yerlerin akarsu yanında yer aldığını belirtmektedir.
- 15) Ali M.Dinçöl : Ashella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara karşı yapılan işlemlere Toplu bir bakış ,**Belleten**.193(1985).XLIX,s.1-40 özellikle 7
- 16) İslamiyette kirlenmenin getirdiği banyo hali buna iyi bir örnektir.
- 17) B.Alkım : **Anatolia.I**.Cenevre 1968,levha 147
- 18) Ali.M.Dinçöl: Hititler ,**Anadolu Uygarlıkları. I**, İstanbul 1982, s.83
- 19) E.Akurgal:Urartu Medeniyeti,**Anadolu**.IV(1959) s.67-121;C.İşık; Urartu'lar,**Türk Ansiklopedisi**. 33,s.35-78,B.Öğün: **Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Samram(Şemiramis) Kanalı**,Ankara1970,
- 20) Ancak bu şehir planları hakkında bilgimiz ne yazık ki çok azdır.Bu konuda ancak yeni yeni bazı araştırmalar yapılmaktadır.Daha çok Etrüsklerin mezar yapıları günümüzde etraflıca tanınmaktadır.Ancak mezar yapılarındaki mezarların biçimi banyo küvetleri şeklinde dikkat çeker.Bak.Tim Conell-John Matthews: **Atlas of the Roman World**,(Türkçesi, Şadan Karadeniz,Roma Dünyası,İstanbul 1988,.32-33;ayr,bak.fazla ilmi olmayan bir yayının için bak,. Etrüskler . **Türk Ansiklopedi**,15,s.503-506
- 21-Bu yapılar “Yuvarlak Taş” anlamına gelen yuvarlak plan tipidir.Bk.Behçet Ünsal:**Mimarlık Tarihi**, İstanbul 1949,s.16

- Mimarlık Tarihi İçinde... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
- 22-Ali M.Dinçöl:Hititler öncesinde Anadolu.**Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**.c.I(1982) s.12-16
- 23-B.Ünsal:**ay.es.**,s.18
- 24- B.Ünsal:**ay.es.** ,s.53-54
- 25-Hitit dilinde artahi sözcüğü kanaldır.Bk.H.D. von Schuler;**Hethitische Dienstanweisungen für Höhereltof und Staatsbeamte**,Graz, 1957,s.44,54
- ve M.Darga;**Hitit Mimarlığı**,İstanbul 1985,s.157
- 26-R.Naumann:**Eski Anadolu Mimarlığı**,Ankara 1975,s.198,resim 246
- 27-K.Bittel ve Başkaları:**Yazlıkaya**,Berlin 1975,s.37
- 28-M.Darga; **ay.es.**,s.159
- 29-R.Naumann;**ay.es.**,s.203-204
- 30-R.Naumann: **ay.es.**,s.204;Ayr.Bk. **Boghasköi,Die Bauwerke**,Leipzig 1912,s.18
- 31-E.Neu;Eine hethitische Quell-,grotte in Boğazköy .**İstanbul Mitteilungen** 19/20(1969/70),s.97-107
- 32-M.Darga:**ay.es.**,s.160
- 33-M.Darga:**ay.es.**s.161-163
- 34-M.Darga: . Hitit Bayramı-Rituali metinlerinde geçen “Etarnu” hakkında bir araştırma , **Tarih Enstitüsü Dergisi** ,3(1973) .s.319-346
- 35-K.Bittel;’Untersuchungen in der Altstadt , **Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft**,89(1957) ,s.6-25

36-Urartu su sistemi ile ilgili olarak. bk.B.Öğün;**Van' da Urartu sulama**

Tesisleri ve Şamran(Semiramis)Kanalı,Ankara 1970/Afif Erzen:
Doğu Anadolu ve Urartular .Ankara 1986,s.4;Günther Garbrecht ve
Diğerleri:**Historische Talsperren**,stuttgart 1987,s.141-157

37-Bu konuda Bk.Hikmet Tanyu:**Türklerde Taşla ilgili İnançlar**.Ankara
1968.s.148-149 ;Azra Erhat:**Mitoloji Sözlüğü**. İstanbul 1984,s.237-
238/Enis Karakaya: Manisa'nın Kubbesi Sibil Dağı . **İlgi Dergisi**
52(1988),s.28-31Özkan Ertuğrul;**Mitoloji İkona ve İkonagrafya**,
Ankara 2013,s.22

38-JOHN Boardman.;**Atlas of The Greek World**(Türkçesi için
Bk.Neşe Erdilek: Eski Yunan),İstanbul 1987,s.15-16

39-B.Ünsal: **ay .es. s .371**

40-Somay Onurkan:Yunan ve Roma Arkeolojisi . **Anadolu Uygarlıkları**, c.II(1982)
,s.416./Banyo odaları benzerlerine Kuzey Suriye'de Yamhad Krallığına, bağlı
Alalah'ın VII.katında M.Ö.XVIII.yüzyıla tarihlenen Kral,„Nig-me-pa' nın Sarayında
rastlanmaktadır ,Bk. L.Woolley: **Alalah**, Londra 1955,s.106-110

41:Herodot:**Herodot Tarihi**,III,s.25

42-R.Ginouves :**Belaneutike Recherches sur le bain dans L'Antiquite**

Grecque,Paris 1962,levha I,resim 2 ve levha XXI,resim 65;Ayr.Bk.Haluk

Abbasoğlu:**Side Büyükhamam**. (İ.U.Ed.Fak.yayınlanmamış lisans Tezi),İstanbul

1965, s.5/Özkan Ertuğrul;**İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi**,

İstanbul Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi,İstanbul

1989,7

43-Phlipp von Zabern:**Die Wasserversorgung,Antiker staedte**,

- 2(Germany 1987}.s.145
- 44- Phlipp von Zabern:**Die Wasserversorgung,Antiker staedte,**
2(Germany 1987}.s.146
- 45- Phlipp von Zabern:**Die Wasserversorgung,Antiker ştaedte,**
2(Germany 1987}.s.148-153
- 46-N.Fıratlı: Ankara'nın ilk Çağdaki Su Tesisatı ,**Bellekten** 59(1951),s.349-
359
- 47:N.Fıratlı.**ay.es.**,s.350
- 48-A.M.Mansel:**Side** ,Ankara 1978,s.79
- 49 -Çeşme için bk.A.M.Mansel: **ay.es.** ,s.95-120 ve Phlipp von Zabern;
ay.es.116-125
- 50-B.Ünsal:**ay.es.**,s.529
- 51-Bu konu ile ilgili olarak geniş bilgi için bk.Cevdet
Çulpan:**Türk Taş Köprüleri.**Ankara 1975,s.238-240
- 52- O.Seyffert: ‘‘Baths ‘‘ **A Dictionary of classical Antiquities** ,Londra
1957,s.93
- 53-S .Onurkan.: **ay .es.** ,s.416
- 54-Philipp von Zabern: **Antiker Staedte**,c.3(1988) ,s.101-123
- 55-S.Onurkan: **ay.es.** 421-422
- 56-N.Dolunay: Çankırıkapı Hafriyatı .**Bellekten**,V (1941).s.261-266 ve
ay.yaz.,Çankırıkapı Hafriyatı,**III .Türk Tarih Kongresi**(Ankara
1948),s.212

Mimarlık Tarihi İçinde... The Meriç Journal Cilt:3, Sayı:8, Yıl:2019
57-J.von Hammer;**Constantinopolis und der Bosphorus**.Pesth 1822,1,s.522

58-Comte Andreossy:**Voyage a l'embouchure de la Mer Noire ou Essai sur le Bosphore et la pantie du delta de Thrace comprenant le systeme des eaux qui abreuvent Constantinople** ,Paris 1818,2.baskı Leipzig 1828,3. baskı. Paris 1841

59-Konstantinos;**Konstantinias palaia te kai neoteraetoi perigraphie Konstantinoupoleus**.Venedik 1824

60-J.5trzygowski-Ph.Forchheimer:**Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel** ,Wien 1893

61-S.Eyice: Byzantinische Wasserversorgungsanlagen in Istanbul. **Leichtweiss Institut für wasserbauten Technischen universitat - Braunschweig mitteilungen**.heft 64,16 sayfa ve ay.yaz.;İstanbul'un Bizans Su Tesisleri. **E.C.A.'dan Haberler Kültür Dizisi**.s.2-3(1983)(sayfa nosuz), Ayrıca bu konuda Eyice tarafından hazırlanmış bir doktora tezi bulunmaktadır.Bkz.Özkan Ertuğrul;**İstanbul'da .....**,s.tür.yer.

62-S.Eyice, **E.CA.2**(sayfasız),Yine bu döneme ait bir su dağıtım merkezi Valens su kemerinin üzerinde tarafımızca tesbit edilip yayınlanmıştır. Bak.Özkan Ertuğrul;Bozdoğan Su Maksemi, **Yılmaz Önge'ye Armağan**, Konya 1994, s.279-291

63-S.Eyice: **E.CA.2**(sayfasız)

64-F.Dirimtekin:Adduction de l'eau a Byzance,**Cahiers Archeologiques**. X(1959),s.217-219

65-Codex Theodosius(Çev.J.Posvar),.Bauvorschriften des Byzantinischen Rechtes, **Byzantino slavica**,XX(1959) s.9-19

66-Bu konuda su kemerlerinin ihyasızlığı,büyük sarnıçların terkedilişi,temelden itibaren Bizans su kemerlerinin görülmeysi hazine ile doğrudan ilişkili olduğu kanaatindeyim.

67-S.Eyice:**E.C.A.** ,2(sayfasız)

68-En uygun ayırım ve sayılar için bkz.S.Eyice:**E.C.A.**,2-3

69-Strzygowski-Forchheimer:**ay.es**,s.48

70-S.Eyice:**E.C.A.** ,2(sayfasız,)

71-S.Eyice:**E.C.A.**,3(Sayfasız)

72.-A.Mufit Mansel:**Side**,Ankara 1978,289

73-S.Eyice: İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bizans-Türk

Çeşmesi,**Bulleten XXXIX**,s.,155(1975)s.429-444

74-Cevdet Çulpan; **Türk Taş Köprüleri**,Ankara 1975,s.137-138

75-Ayhan Aytöre;Türklerde Su Mimarisi,**Milletlerarası I.Türk Sanatları Kongresi**,1959(1962) ,s..46-48

76-Ayhan Aytöre: **Ay.es** , s. 48 -49

77-C.Esat Arseven;**Türk Sanatı**, İstanbul 1984,s.96

78-Bu yayınlardan bazıları için bak.A.Erdoğan: Üsküdar su yolu Haritası,**Türk Tarih,Arkeoloji ve Etnografya Dergisi**,4(1940),s.139-143; İ.Hilmi Tanışık;**İstanbul Çeşmeleri**.İstanbul 1945; E.Tokay; **İstanbul Şadırvanları**,İstanbul 1951; A.R.Sağman: **İstanbul Hendekleri**,İstanbul 1951;S.N.Nirven: **İstanbul'da Fatih II,Sultan Devri Türk Su**

Medeniyeti,İstanbul1953;A.Aytöre;**ay.es**.s.45-69;A.Bilge:Fatih zamanında Topkapı Sarayı Suyu ,**Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**,s.2(1969),s.214-222;Cevdet Çulpan:**Türk Taş Köprüleri**,

Ankara 1975;Kazım Çeçen:**İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri**,İstanbul 1984 ;ay.yaz.:**Süleymaniye Su Yolları**.İstanbul 1986;ay.yaz;**Mimar Sinan ve Kırkçeşme Suları**.İstanbul 1988

79-Kazım Çeçen:**İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri**. İstanbul 1984

80-Kazım Çeçen: **İstanbul'da....**,s.188-191;ayr.bak.:İ.H.Tanışik;**İstanbul**

Çeşmeleri.istanbul 1945.s. IV.de 727 çeşme var demektedir.

81-Tursun Bey;Tarih-i Ebü'l Feth.1490-95(Yeni baskı),İstanbul 1977, s .70

82-Kazım Çeçen: **İstanbul'da....**,s.8

83-Kazım Çeçen:**İstanbul'da....**,s.9

84-Kazım Çeçen: **İstanbul'da....**,s.7-18

85-K.Çeçen; **İstanbul'da...**,s.18-187 (En kalabalık su yolları Halkalı su yolları içinde yer almaktadır .Bunlar, Fatih ve Sultan Selim su yolları ,Turunçlu su yolları,,Bayezid su yolları ,Süleymaniye su yolları,Mihrimah su yolları,Ebussuut su yolları, C e r r a h paşa su yolları ,Sultanahmet su yolları,Köprülü su yolları ,Beylik su yolları,Kocamustafapaşa su yolları, Kaşımağa su yolları,Hekimoğlu Ali Paşa su yolları,Nuruosmaniye su yolları,Laleli ve Mahmutpaşa su yolları,Kışlalar su yolları,Topkapı Çeşmesi su yolları(s..19-45)dir.İkinci olarak Kırkçeşme suları vardır.Kırkçeşme sisteminde Topuz Bendi,Büyük bend,Kirazlı Bend,Ayvad Bendi,Eğrikapı Maksemi (s.54-96) vardır.Taksim. suları ise Topuzlu Bendi,Valide Bendi,Sultan Mahmud Bendi ve Taksim Makseminden(s.115-142)ibarettir.Küçük Su Tesisleri ve Tek Çeşmeler i-se,Vakıf Hamidiye içme suyu,vakıf Kayışdağ içme suyu,Boğaziçinin Rumeli tarafındaki sular,Üsküdar Tarafındaki sular başlıkları altında(s.143)incelenebilir.Bir de Şamlar Bendi denilen Küçükçekmecenin 6 km.kuzeyinde Şamlar Köyü'nün az ilerisinde bir sistem(s.181-183)daha vardır.Elmalı Barajı suları ise(s.184-187)son bilinen sulardır.

86-Bu haritalardan bazıları şunlardır:Millet Kütüphanesinde 1584 tarihli harita,Topkapı Sarayı Müzesi III.Ahmet Kütüphanesinde 1607 tarihli harita,Topkapı Sarayı III.Ahmet Kütüphanesinde 1748 tarihli harita,Topkapı Sarayı Hazine Nuri Arlasez tarafından hediye edilen,1584 tarihli haritanın eşi,Türk-İslam Eserleri Müzesinde süleymaniye Su yollarına ait 3337 no'lu harita.Türk İslam Eserleri Müzesinde Bayezid su yollarına ait 3338 nolu harita,Türk-İslam Eserleri Müzesinde Bayezid su yollarına ait şebeke haritası,,Türk-İslam Eserleri Müzesinde Üsküdar su yollarına ait 3336 nolu harita,İstanbul Vakıflar Baş Müdürlüğünde Ayvalıdere su yollarına ait 334 nolu harita,Köprülü Kütüphanesi Köprülü su yollarına ait 1672 tarihli harita ve Köprülü Kütüphanesinde Köprülü su yollarına ait 2 adet ayrı harita bulunmaktadır,

87-C.Esat Arseven:**Sanat Ansiklopedisi**.c.I.(1983),s.388-390/İ.Hilmi Tanışık ise bu çeşmeleri:Meydan Çeşmeleri,Köşebaşı çeşmeleri,sokak çeşmeleri,sebilleri çeşmeler ve abidevi çeşmeler diye sınıflandırmıştır. bunun için bkz.**İstanbul Çeşmeleri** ,s.V

88-CevdetÇulpan;**ay.es**,s.243

89-A.Zajaczkowski: Khazarian Culture and its Inheritors **Acta Orientalia**.XII (1961),s.300(Türkçesi için bkz.Hazar Kültürü ve Varisleri, **Belleten** 107(1963) ;Ayr.bak.D.M.Dunlop;**The History of the Jewish Khazars**.Princeton. 1967, s.92,186

90-İbrahim Kafesoğlu-.**Türk Milli Kültürü**. İstanbul 1986,s.310

91-W-Eberhard:**Çinin Şimal Komşuları**,Ankara 1942,s.89

92-İbn Fadlan:(Çev.Ramazan Şeşen)**Seyahatname**.İstanbul 1975,s.57

93-G-Feher: Türko-Bulgar,Macar ve bunlarla akraba Milletlerin Kültürü, **T.T.K.Zabıtları_II**(1943).s.317 vd. Ayr.bak. İ.Kafesoğlu,**ay.es**,s.310

94-Gy.Moravcsik:**Byzantinoturcica** I-II,Budapest 1942-43(1958), s.263

96-A.Saim Ülgen: **ay.es.**,s..177

97-Buradaki notlar S.Eyice tarafından ayrıca detaylı olarak yayınlanmıştır.Bkz.

İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları hakkında bir deneme . **Tarih**

Dergisi, c.XI, (1960),s.15,sy.99-120 ,özellikle 108-115

98 -S.Eyice:**İznik'te Büyük Hamam** ..... ,s.108-109,dip not.
19,21,23,27 ve

31 ayr.bak.benzer örnekler için dip not.20,22,24, 25,26,28,29,30,32-45

99-S.,Eyice: **ay.es.** ,s.,110-111, dip not. 46,47,48 diğer örnekler için bkz.dip not.49-60 100-

S.Eyice: **ay.es.**,s.112,dip not.61,62,63 diğer örnekler için bkz.dip not 64-70

101-S.Eyice:**ay.es.**,s.112,dip not 71,72

102-S-Eyice: **ay.es.**,s.113,dip not.73,74 diğer benzer örnekler için bkz.ay.yaz. **ay.es.**

s.113, dip not,75-86

103-S.Eyice: **ay.es.**,s.114,dip not 87,benzer örnekler için bkz.dip not,88-91

104-S.Eyice:Tarih içinde İstanbul ve şehrin gelişmesi, **Atatürk Konferansları**.
VII(1975),s.102

105-Dipnotlarda kullanılan kaynakların dışında hamamlar hakkında başvurulacak

Kaynakların başında:H.Glück:**Die Baeder Konstantinopels**,Wien 1921,;

K.Klinghardt;**Türkische Baeder**,Stuttgart 1927,K.Ahmet Aru;**Türk Hamamları**

Etüdü,İstanbul 1949,S.Eyice:Türk Hamamları ve Bayezid Hamamı, **Türk**

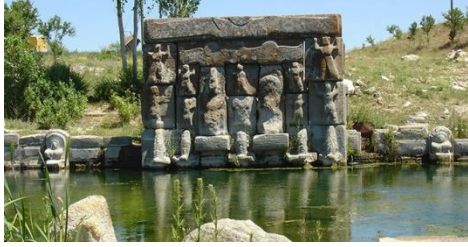
Yurdu, 244(1955)s.849-855;Yılmaz Önge;**XII-XIII.yy.Selçuklu Hamamları**

(Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) sayılabilir.

EKLER

Resim 1: Hitit Eflatunpınar Su Anıtı

Resim 2: Van Şamran Kanalı

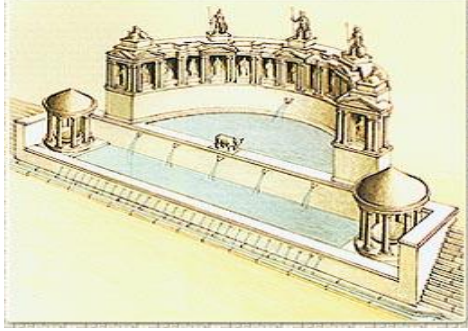

Resim 3: Manisa Niobe Anıtı

Resim 4: Yunan Devri Bergama

Asklepion Kutsal Çeşmesi

Olympia

Resim 5: M.S. II. yy. Roma Çeşmesi –

Resim 6: Perge Nymphaeumu

Resim 7: İstanbul Valens Su Kemerini

Fotoğraf)

Resim 8: Valens Su Kemerini (Eski

Resim 9: Bakırköy Fildamı Açık Su

Haznesi

Resim 10: İstanbul Aetios Açık Su

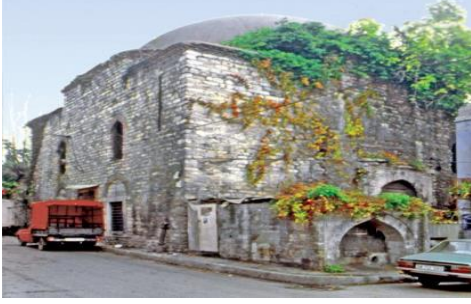
Haznesi

Resim 11: Ankara Roma Hamamı

Resim 12: Hypokaust Sistem

Resim 13: Bizans – Osmanlı İstanbul

Çardaklı Hamamı

Resim 14: Kapalı Yerebatan Sarnıcı

Resim 15: Emprovize Sarnıç İstanbul

Bodrum Camii

Resim 16: İstanbul Arkeoloji Müzesi

Bizans Çeşmesi

Resim 17: İstanbul Arkeoloji Müzesi

Bizans Çeşmesi Arkası Türk Dönemi

Resim 18: Serdivan Bizans Devri

Lustinianus Köprüsü

Resim 19: Bizans Devri İstanbul

Balıklı Ayazması

Resim 20: Eğrikapı Maksemi

Çeşmesi

Resim 21: İstanbul III. Ahmet

Resim 22: Büyükçekmece Köprüsü

Hamamı

Resim 23: İstanbul Hürrem Sultan

Kemeri

Resim 24: Osmanlı Mağlova Su